

2023. 1.

ÖTVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Pest, 1848. március 15.

Sokadszor kezdem így a mondatot a *Somogy* folyóirat aktuális évfolyamának 1. számában, mert bízom abban, hogy vannak még olvasó emberek és nekünk – a *Somogy* folyóiratnak – is szerencsére vannak olvasóink. Általában azt is meg szoktam említeni, hogy remélem, lesznek még többen is.

Ezt teszem most is, jóllehet egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy az írott szónak alig-alig van már ereje. Az olvasási szokások – ha még vannak ilyenek – az online tartalmak „böngészésére” alakultak át, és sokan úgy vélik, felesleges mindenféle könyvekkel, folyóiratokkal „bíbelődni”, az azokban lévő tartalmat a fejekbe „átültetni” felesleges, elvégre ott van az internet és annak a segítségével a betűvetést alig elsajátító is olyan ismereteket szerez(het), hogy akár egyetemi tanárnak érezheti magát. Miért tanuljon verseket, tanuljon meg fejben összeadni és szorozni...

Az előbb leírtakra természetesen nem lehet az a válasz, hogy olvassa a *Somogyot*, és abból minden megismerhet, megtanulhat, mert valótlant állítanék. De ha azt írom, hogy a magyar – és azon belül a somogyi – múltról, irodalomról, képzőművészetről és sok minden másról, amit a kultúrához sorolunk, képet kaphat a folyóiratból, akkor nem tévedek. A *Somogy* évente négy alkalommal igyekszik képet adni az előbb leírtakról, természetesen kicsiben, de a lehetőség szerint a legalaposabban. Hogy több ilyen tartalom jelenhessen meg a folyóirat hasábjain, arra természetesen nagyobb terjedelemben lenne szükség, a nagyobb terjedelemben meg nagyobb anyagi támogatásra... és a sor így lenne folytatható, folytatandó.

A támogatásról – és annak hiányáról – már számtalan esetben írtam Az Olvasókhöz „rovatban”, és szóltam arról sokszor és sok helyütt. Mindig azt gondoltam, hogy akik meghallgattak, azok meg is értették. Hm... Ez a „hm” elgondolkodtató és akár elszomorító is lehet. S hogy ne legyen az, akik úgy vélik, hogy ők is a „hm”-ök sorát gyarapíthatják, még tehetnek/tehetnének valamit. Hogy mit? A Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság – OTP Bank Nyrt. 11743002-20032977-00000000 számú – számlájára a „Somogy folyóirat támogatására” közleménnyel átutalhatnak bármilyen, kisebb-nagyobb összeget, és azt követően – mint előfizetők – a kezükbe vehetik a *Somogy* folyóirat hamarosan megjelenő 2023. évi négy számát. Magam – mint örök optimista – ugyanis azt remélem, hogy 2023-ban is megjelentetjük a négy számot, és amikor a *Somogy* 2024. évi 1. számában ismét Az Olvasókhöz... fordulok, örömmel nyugtázhatom, hogy több önkormányzat, országgyűlési képviselő, somogyi vállalkozó, kisnyugdíjas és sokan mások érezték úgy, hogy az immáron 51. évfolyamába lépett folyóirat támogatásáért, fenn- és megmaradásáért tettek valamit – nem keveset.

Ha a támogatók nevét és a kapott támogatás összegét nem is adhatom közre a *Somogy* folyóirat 2024. évi 1. számában, de kérem, akkor is gondolkodjunk el azon, hogy a miénk-e a Somogy, a somogyiaké és a nem somogyiaké.

Lehet, hogy fel kéne eleveníteni a gyerekkoromban sokszor hallott „felhívás/mozgalom” jelszavát: „Tegyük többet Somogyért!” Ahhoz talán könnyebben és többen csatlakoznának azok, akiknek a szülőföld, a büszkén emlegetett Somogyország jelent még valamit.

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

KOLLÁRZ F.: *Petőfi apoteozis*

Lényeges, de sok szempontból elfelejtett vezetője volt a Független Kisgazdapárt Második világháború utáni vezetésének Vidovics Ferenc. Vidovics tevékenysége nemzetgyűlési képviselőként és főispánként is igencsak bántotta a Magyar Kommunista Párt (MKP) vezetését, így kezdetben politikai, majd „jogi” alapú támadások érték. Mandátumának megfosztásáról, majd az ellene indított hadjáratról már megjelent egy tanulmány a *Somogy* 2021/2. számában. A jelen írásomban az ott csupán megemlített összeesküvési perét fogom bővebben ismertetni. Példája korszakjellemző.

A politikai környezet

Magyarországot – ahogy tudjuk – 1945 áprilisában szállták meg a szovjet csapatok, nem sokkal az európai háború befejezése előtt. Debrecen városában már 1944 decemberében megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány, szovjet segítséggel és szovjet befolyással. Mivel a nemzetgyűlést közfelkiáltással választották meg, benne a kommunisták súlya a valós támogatottságuknál lényegesen nagyobb volt. A nemzetgyűlési választást 1945. november 4-én rendezték meg, amit a Független Kisgazdapárt (FKGP) nyert meg 57%-kal, de szovjet nyomásra mégis koalíciós kormányt kellett alakítaniuk az MKP-val, a Szociáldemokrata Párttal (SZDP) és a Nemzeti Parasztpárttal (NPP) – a szovjetek pedig a kezdetektől fogva kiemelt szerepet, befolyást és támogatást biztosítottak az MKP-nek.

A nemzetgyűlés egyik első feladata a népbíráskodásról szóló törvény elfogadása volt, amely 1945. február 5-én lépett hatályba, nem sokkal Budapest ostromának a befejezése előtt. Később ezt több jogszabállyal is kiegészítették. A szovjet mintára alkotott törvényben az ú. n. *háborús és népellenes bűntetteket* tervezték szankcionálni. Elsőfokon több népbírósi tanácsot állítottak fel, amelyek tagjai a már említett pártok mellett a Polgári Demokrata Párt (PDP) és a Szakszervezeti Tanács (SZT) delegáltjai voltak. Másodfokon létrehozták a NOT-t, azaz a Népbírók Országos Tanácsát, amely már szakbírákból állt, és amely a későbbiekben jelentős számú elsőfokon hozott ítéletet megszüntetett vagy megváltoztatott.

A magyar népbíráshoz hasonló több országban is felállítottak. Csakhogy a valós háborús bűnösök elítélésére e nélkül is megvoltak, illetve meg lettek volna a megfelelő jogi eszközök. Magyarország már több nemzetközi szerződést aláírt korábban a háborús bűntettekről, ugyanakkor a hatályban lévő törvényekkel is lehetett volna szankcionálni a már említett személyeket. Ezt bizonyítja, hogy ilyen eszközzel éltek is a népbírók: sokakat nem – vagy nem csak – a népbírói törvény alapján ítélték el.

A kiválogatott pártok delegáltjainak ítélezése gyakorlatilag eleve egyfajta *politikai* bíráskodást eredményezett. Ugyanakkor a mai napig nem tudjuk, hogy az MKP milyen valós befolyással bírt és hány népbírói tanácsban, ugyanis az SZT vezetése is a kezükben volt Kossa István révén, illetve az NPP helyi szerveit is több

helyen maguk közül, azaz kommunistákból hozták létre, emellett az SZDP-ben is jelentős befolyással bírtak; a pártban a legmagasabb szinten (pl. Szakasits Árpád, Marosán György) is voltak velük együttműködő személyek. De kriptokommunisták az összes pártban, még a kisgazdáknál is működtek.

A Népbíróság élére az a dr. Major Ákost került, aki a visszaemlékezései szerint is jó pár ítélet meghozatala során kooperált Rákosi Mátyással, az MKP főtítkárával. A több irányú nyomozást is folytató politikai rendőrség, illetve a Katona Politikai Osztály is gyakorlatilag teljes kommunista befolyás alatt állt. Így ki lehet jelteni, hogy sok esetben a népbíráskodással a valódi háborús bűnöket és elkövetőiket – gyakorlatilag – összemosták a kommunisták vélt vagy valós ellenfeleivel, és többeket, így például Vidovics Ferencet is joginak hazudott eszközökkel kizárólag politikai alapon távolították el a közéletből.

A háború után több igazolóbizottságot is felállítottak, amelyek akár állásvesztésre is ítélhettek embereket. Ez ellen ugyancsak a népbírósághoz lehetett fellebbezni.

Vidovics Ferenc

Az MKP egyik törekvése tehát kezdettől fogva azoknak a félreállítására volt, akik szembehelyezkedtek politikájukkal. Így került sor a legnagyobb vetélytárrsal, az FKGP-vel szemben a „szalámitaktika” alkalmazására, amely tulajdonképpen elsősorban a párt feldarabolását jelentette, másodsorban pedig egyes képviselőinek az eltávolítását. Köztük volt Vidovics Ferenc is, aki 1900-ban született, iskoláit Magyarországon, majd Németországban végezte. A két világháború között több vállalatnál is magasabb pozíciókat töltött be, és számos lapnak volt a szerkesztője. Az FKGP-ben kezdett el politizálni, 1936-ban a párt országos nagyválasztmányának országos szervezőtitkára lett, 1942-ben pedig átvette a polgári tagozat vezetését. Az *Új Máramaros* című lapnál nevét adta a sajtóorgánum működéséhez és – a zsidótörvények ellenére – több zsidó vallású személyt is alkalmazott, sőt, később részt vett az ellenállásban is, több embert is bujtatott, míg 1944. március 26-án a Gestapo letartóztatta.

A háborút követően, 1945 áprilisa és augusztusa között pártjának főtítkárhelyettese, később a nagyválasztmányának is tagja lett. Április 11-től augusztus 30-ig volt Somogy megye főispánja, amikor az Minisztertanács felmentette őt ebből a tiszteből. Emellett nemzetgyűlési képviselőként dolgozott a letartóztatásáig. 1945-ben élelemmel és lakhatással segített a Somogyba hazatelepülő személyeknek, többek közt zsidóknak is. 1947-től azonban több pert is folytattak ellene, 1956-ig börtönben ült, de még a forradalom előtt szabadult, amelynek ezt követően aktív résztvevője lett. Több nagy hatású beszédet mondott, pártja újraválasztott vezetésében is pozíciót kapott, novemberben többedmagával elfoglalta a balatonszabadi rádióállomást,

ahonnan számos nyelven sugároztak nyugatra a forradalommal kapcsolatos üzeneteket. 1957 elején külföldre menekült, ahol a magyar emigráció munkájában aktívan részt vett. Nehéz anyagi körülményei miatt a Kölni Zsidó Jótéteti Bizottság is támogatta. New Yorkban hunyt el 1976-ban.

Vidovics Ferenc eltávolítása a hatalomból

Vidovics tevékenysége már nem sokkal a főispáni kinevezését követően elkezdte szúrni a kommunisták szemét, jórészt azért, mert megakadályozta, hogy magáncélra élelmiszert vigyenek ki a megyéből. Ugyanakkor részt vett a főváros és a hazatérő deportáltak élelmezésében is.

Az ellene indított támadások az MKP lapjában, a *Szabad Népb*en indultak meg. Leginkább a máramarosszigeti tevékenységét vették elő, és azzal vádolták, hogy az általa Budapestről, távmunkában szerkesztett *Új Máramaros* című lapban antiszemita hangvételű cikkek jelentek meg. Kétségtelen, hogy az említett cikkek között valóban voltak inkriminált és jócskán kifogásolható írások – egyébként a későbbiekben ezért el is ítélték Vidovicsot –, ám azt nem említették, hogy a lapok az érvényben lévő, vonatkozó jogszabály, vagyis az első zsidótörvény szerint bizonyos mennyiségű muss- (itt: kötelező), azaz íránycikket kötelesek voltak közölni. Ezek az írások is ilyenek voltak, de a népbíróság ezt nem vette figyelembe és azt sem, hogy a naponta megjelenő lapot valójában távmunkában szerkesztette. A perben a muss-cikkek megjelenését tanúk is bizonyították, és maga Vidovics is ezzel védekezett.

A lappal kapcsolatos tevékenységet egyébként – bevallása szerint – azért vállalta el, hogy az újságnál dolgozó izraelita embereknek megmaradhasson a munkahelyük. Az 1. és a 2. zsidótörvény szerint a lap állandó munkatársainak, kiadóinak és szerkesztőinek sajtókamarai tagsággal kellett, hogy rendelkezzenek és magyar állampolgároknak kellett lenniük. A 2. zsidótörvény a zsidók számarányát az 1. zsidótörvényben meghatározott 20-ról 6%-ra szorította le, így a kis lapoknál – e szerint az arányosítás szerint – egyáltalán nem is dolgozhattak volna. Vidovics tehát mindezzel – úgy tűnik, valóban – kijátszotta a korabeli zsidótörvényeket, s ezzel a kockázatvállalással zsidó embereket mentett, ennek ellenére a későbbiekben a kommunisták a „fasiszta” és az „antiszemita” kártyát játszották ki vele szemben.

1946 májusában már a Nemzetgyűlésben is támadások indultak ellene, és az MKP Vidovics visszahívását és képviselői jogának felfüggesztését javasolta. Az állapotokat jól jelzi, hogy 1946. május 8-án a Vidovicsról szóló vitában a Nemzetgyűlés Rajk László, MKP-s belügyminiszter válaszát kétséges körülmények között fogadta csak el, ugyanis nem volt rendes szavazás. Ez azért is lényeges, mert a szabály az volt, ha egy miniszter válaszát nem fogadják el, le kell mondania. Érdekes itt megemlíteni, hogy egy esetben, majd szeptember 12-én Rajk válaszát nem fogadták el, ám ekkor

sem kellett végül lemondania, ugyanis az FKGP vezetése a háttérben megállapodott az MKP-val, hogy Rajk így is pozícióban maradjon.

Vidovics mellett azonban nem biztosítottak hasonló kiállást, mentelmi jogának a felfüggesztésére egy újabb ügy miatt került sor: a kommunista irányítás alatt lévő politikai nyomozó szervek szerint ugyanis Vértessy Károly kisgazda képviselőről kiderült, hogy részt vett az 1919-es fehérterrorban, ezért javasolták az ő mentelmi jogának felfüggesztését. Vértessy viszont azt vallotta, hogy csak névrokona az illetőnek, és még letartóztatása előtt külföldre menekült. A politikai rendőrség szerint a szökésben – az általuk megszokott módon, jogilag nem bizonyítva – Vidovics is segítette, akinek ezért 1946. december 13-án felfüggesztette mentelmi jogát a Nemzetgyűlés, miközben ő ekkor már a politikai rendőrség vendégszeretét élvezte. Vidovics jogfosztását egyedül a Magyar Szabadságpárt nem szavazta meg.

Vidovics első népbíróági ügyére a Vértessy-szöktetéssel kapcsolatban került sor, melyben negyedrendű vádlottként szerepelt. 1947. február 10-én öt évre ítélték – a tanácsot az a Tutsek Gusztáv vezette, aki az 1956-os forradalom után majd a második legtöbb halálos ítéletet hozza a forradalmárokkal szemben. A NOT másodfokon jóváhagyta az ítéletet (amit 1991-ben a Legfelsőbb Bíróság semmisnek nyilvánított).

Nem sokkal később, 1947. február 24-én Vidovics újra a népbíróság elé került. A dátum különösen érdekes, ugyanis az FKGP főtitkárát, Kovács Bélát éppen február 25-én rabolták el a szovjetek. Az ügyben háborús és népellenes bűntettel vádolták, a népbíróági törvény 13.§ 1. és 15.§ 4. pontja alapján találták bűnösnek. (Az előzőt egy 1990 utáni alkotmánybíróági határozat alapján semmisnek nyilvánították, az utóbbi alól viszont a mai napig nem történt felmentés, így erre a semmisségi jogszabályok nem vonatkoznak.) A 15.§ 4. pontja úgy fogalmazott, hogy az ellen kell fellépni, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje”. Vidovics tehát a második népbíróági ítéletét az *Új Máramarosban* megjelent cikkei miatt kapta – hiába láthattuk, hogy az esetében milyen problémák voltak mindezzel. (1991-ben – jogi rehabilitálása során – egyébként ezeket az iratokat nem találták, így nem mentették őt fel a vád alól. A dokumentumok azonban ma elérhetőek Budapest Főváros Levéltárában.) A perben a kaposvári izraelita hitközség vezetői és Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegye is tanúskodtak Vidovics mellett, ami igen bátor kiállásnak minősült Kovács Béla elhurcolása és Nagy Ferenc miniszterelnök lemondatását és külföldön maradását követően.

Ezt követően a volt főispánt még bigámiáért is elítélték, elsőfokon egy, másodfokon 8 havi fogházra, hasonlóan „megalapozott” ítélettel.

Vidovics az „összeesküvő”

1948 márciusában, amikor Vidovics már büntetését töltötte, egy ügyben Kaposvárra vitték tanúnak. Március 20-án, a Budapest felé tartó úton megszökött, valószínűleg egy ideig a fővárosban, majd Kisvelencén bujkált.

A szökés módját és körülményeit több módon mesélte el a korabeli sajtó, és a periratokban is több variáció mutatkozott. Érdekesek az esetről készült korabeli tudósítások. Március 23-án a *Világ* című lap szerint Vidovics a kaposvári pályaudvarról tűnt el, miközben a vele utazó és őt őrző fegyőr, Savanyú József tizedes megvásárolta a jegyüket. Ugyanezen a napon a *Világosság* már arról számolt be, hogy tíztagú „fasiszta banda” segítségével lépett meg, és szöktetői Kaposvárról Balatonlellére gépkocsival vitték át őt és a fegyőrt, s Vidovics a panzióból oldott kereket, míg az őre visszament Kaposvárra jelenteni az esetet, ahol persze őt is letartóztatták. A lapok – némi összeesküvés-elmélettől sem tartózkodva – kiemelték azt is, hogy a kaposvári törvényszéki tárgyalásra a volt főispánt szerintük teljesen feleslegesen idézték be.

A sajtóanyagok szerint az első körben hét embert vettek őrizetbe, többen a későbbi perben is szerepeltek: Neszmélyi János kaposvári bankigazgatót, Balatoni Károly volt kaposvári rendőrőrmestert, Savanyú József fegyőr tizedest, Javós Gyula nagyberekai képviselőjelöltet – akiről azt is megjegyezte az ekkor még hivatalosan kispazda, de már a *Szabad Nép* stílusát átvevő *Kis Újság*, hogy „pfeifferista” –, de lakat alá került még Vidovics Gyula, a szökevény unokaöccse és Roszt József, balatonlellel panziótulajdonos is. A lap azt is tudni vélte, hogy a volt képviselőt február 14-ére idézték meg először a tárgyalásra, ami akkor elmaradt, így 20-ára tűzték ki az új időpontot, így ekkorra készítette elő a „banda” a „szöktetést” is. Tudtuk szerint Vidovics március 19-én érkezett újra a városba Savanyú fegyőr kíséretében, amikor is, már a törvényszék folyosóján megbízta Neszmélyit és Javóst, hogy adják el az értekeit, hogy pénzhez jussanak. Majd később a Szarvas vendéglőben találkoztak, ahol átadták neki a pénzt. Ezután Vidovics Balatonlellére utazott Vajda Antal nevű ismerőssel, a fegyőrrel és a gépkocsivezetővel. Az újság kiemelte, hogy Savanyú a helyi rendőrőrsön nem, csak Kaposváron tett jelentést, ahol azt vallotta, hogy Vidovics a pályaudvarról szökött meg. Később Strop Tibor törvényszéki bírót is letartóztatták, mivel Vidovicsot ő idézte be tanúnak.

A volt somogyi főispán későbbi elfogásáról a *Reggel* című lap május 10-én azt közölte, hogy a volt somogyi főispánt Néveri Kálmán papírjaival Kisvelencén tartóztatták le egy idős házaspárnál. A hónap folyamán újabb letartóztatások történtek, amiről a *Friss Újság* tudósított. Ők azt is megemlítették, hogy Vidovicsékat Illy Sándor kaposvári bérfuvarozó szállította Balatonlellére, Vidovics pedig – szökését követően – a fővárosban Villányi Jánosné Czuffer Máriánál, majd annak vőlegényénél, Haincs Jenőnek a szüleinél bujkált.

Mindeközben szerintük Szabolcs Károly, „B-listás körjegyző” a külföldre szökést készítette elő, aki egyébként Tóth Árpádot és Gémesi Gyulát is beszervezte. Az

előbbi szerezte be a már említett hamis papírokat, az utóbbi pedig a határon vitte volna át a szökevény, mivel ő közellátási ellenőr volt. Stamp Gusztáv az akcióban a hamis papírok elkészítéséhez a fényképezőgépét adta nekik kölcsön. Deák András újságíró pedig hamis pártigazolványt szerzett neki az egyik „demokratikus párt” országos titkárságáról.

A *Világ* című lap arról tudósított, hogy Vidovics bevallotta, hogy korábban kijárta a börtönben azt is, hogy Savanyú kísérelje Kaposvárra. Megemlézték még, hogy az autót a szökéshez Balatoni Károly szerezte, Vajda Antalt pedig útközben vették fel a kocsiába, mivel ő szervezte a végül sikertelen nyugatra szöktetést.

Kezdetben tehát Vidovics ügye egy szökési-szöktetési ügynek indult, amelybe javarészt Vidovics Ferenc baráti és rokoni körét, kaposváriakat vagy kaposvári köztudósú személyeket igyekeztek belekeverni. De az ÁVO-sok fantáziájának a csillagos ég sem szabhatott határt.

Fegyverrejtegetés, rögtönítélő eljárás

1948 májusában a szökés büntette mellett hirtelen – már jóval Vidovics elfogása után – újabb vádpontok kerültek elő. „Kiderült”, hogy letartóztatása során fegyvert és lőszert is találtak nála, így rögtönítélő bíróság elé kell állítani. A rögtönítélő bíróság előtti tárgyalás május 13-ára volt kitűzve, ahol Dán Andor volt a tanácselnök, Csaba Károly pedig az államügyész. Ennek során Balatoni Károlyt, Vidovics unokaöccsét is a vádlottak padjára ültették. A *Kis Újság* számolt be arról, hogy Vidovicsnál egy Browning típusú revolvert találtak, kilenc tölténnyel, ami korábban Balatoni rendőrségi szolgálati fegyvere volt. Mindazonáltal elég érdekes és árulkodó momentum már önmagában az is, hogy a rendőrségen ekkoriban még az 1938-ban rendszeresített Walther típusú német pisztolyt használták, majd az 1947-tel induló hároméves tervben ennek „átpofozott” változatát, a 47M típust tervezték gyártani, így a világháború után inkább puskát használtak a rendőrök is. Az említett amerikai típus birtoklása tehát kevésbé lehetett jellemző, igaz, nem zárható ki, hogy az országban lehetett éppen az amerikai fegyverből is.

Balatoni lelki kényszerre hivatkozott a kihallgatás során. Végül Vidovics 15 évet, Balatoni pedig 12-öt kapott. Vidovics elfogását Vajda Tibor vezette. Az ÁVO-sok tanúvallomásai szerint mikor Vidovicsot kicsalták a házból, újságpapírba tekert fegyvert rejtett a zsebébe. Ez szintén az ügy „megalapozottságát” mutatja, hiszen aki gyorsan elő akarja kapni és használni a fegyverét, vajon minek csavarná újságpapírba – amellet, hogy miként a fentiekben láthattuk, a pisztoly birtoklásának vádpontja csak jóval később került elő a nyomozás során.

Az „összeesküvés”

A Vidovics-féle „szökési” ügy 1948. május 25-én folytatódott tovább, ekkora már összesen 22 személyt vettek őrizetbe. Ők lettek a későbbi összeesküvés per szereplői, és eddigre a „forgatókönyvíróknak” már a koncepciót is sikerült részletesen kidolgoznia. A szöktetés mellett ezúttal már az összeesküvés és tüzérségi lövedék kicsempészése is vádpontként szerepelt. 1948. július közepére – az MDP megalakulását követően – tovább bővült a vádpontok listája, és az új vádiratban Vidovics szöktetésének ügyébe már magát Mindszentyt is bevonták. A vádirat szerint Mindszentyék Új Barázda Párt néven pártot akartak alapítani, és át akarták venni a hatalmat. Eddigre már 28 vádlott szerepelt az ügyben, több lap megszéllőztette a Mindszenty-szálat is. Ezt azonban végül elfektették, és a hercegprímást csak 1948 karácsonyán tartóztatták le, és akkor kezdődött hosszantartó kálváriája. Időközben 1948-ban a Kúria Vidovics büntetését a kettős házasságért nyolc hónapra meghosszabbította.

A bírósági szakasz

1948. október 2-án az „összeesküvés”-ügyet a Lukácsi Sándor vezette külön-tanács kezdte el tárgyalni. A *Népszava* arról tudósított, hogy Vidovicsék volt csendőrök és nyilasok nyugatról való hazahozatalával akarták átvenni a hatalmat, szabotázsakciókat és merényleteket terveztek végrehajtani, és Vidovics lett volna a csoport tervezett miniszterelnöke. A per szereplői közül közben Unger Jenő elmeógyógyintézetbe került, Vajda Antal pedig megszökött. Ungert azonban arra kényszerítették, hogy meg kell jelennie a tárgyaláson, hiszen a bíróság orvosszakértői azt a véleményt fogalmazták meg, hogy elmeógyógyintézeti kezelése nem indokolt.

1948 októberének elején, október 2-a és 9-e között – a korábbi Magyar Testvéri Közösség peréhez hasonlóan – egy ugyancsak koncepciók összeesküvés-per zajlott. Ennek elsőrendű vádlottja Tóth Árpád volt, és ahogy már szó volt róla, az ügyben a börtönben lévő Vidovicsot is érintettnek találták. Ebben az ügyben végül összesen 29 embert vádoltak meg.

Ezeket a kisebb ügyeket tehát a bíróság egy konstruált „bűncselekmény-sorozattá” növelte, és egy konstruált nagykoncepcióvá formálva kötötték össze egymással, hármaskoncepciójuk a vádemelésben erre épült:

1. A Kisgazdapárt 1946-ban nekikezdett az úgynevezett Gaál Gaszton Gárda (GGG) megszervezésének, nem titkoltan azért, hogy átvegyék a hatalmat. E mellett még több vonalon is szervezkedtek.

2. Vidovics szökési kísérlete.

3. Egy tüzérségi eszköz terveinek nyugatra csempészése.

Visszaemlékezése szerint Vidovics Ferencet az első ponttal kapcsolatban a szovjetek is kihallgatták.

Egy felkelés zavaros koncepciója

A vádpontok közül – nyilvánvalóan – az első volt a leghangsúlyosabb. A kitalált koncepció szerint a gárdát azért szervezte meg a Kisgazdapárt, hogy a szovjet csapatok kivonulása után ők tartsák fenn a rendet, ezért a szervezetbe a társadalom minél szélesebb rétegeit igyekeztek bevonni. Az iratok állításával ellentétben azonban a szervezet egyáltalán nem volt titkos, ugyanis létrehozásának ténye a sajtóban is napvilágot látott. Ugyanakkor 1945-től már az MDP-nek és elődpártjainak, az MKP-nak és az SZDP-nek is volt saját, úgynevezett Rendező Gárdája, amely gyakorlatilag mind a két esetben párthadseregként funkcionált. Hasonló alakulatok Csehszlovákiában és Bulgáriában is aktívan részt vettek a kommunista hatalomátvételben.

Ennek a pernek a főszereplője, elsőrendű vádlottja végül Tóth Árpád lett, aki 1945 márciusában a budapesti Semmelweis utca 9. sz. alatt volt házmegbízott, vagyis az akkori FKGP székházának (később a ház a Szovjet Kultúra Háza, majd a rendszerváltás után a Magyarok Háza lett) volt a gondnoka. Itt működött az FKGP szervezési központja is, amelynek ekkor Vidovics Ferenc volt a vezetője. Tóth ugyanakkor a Hadirokkantak, Hadiözvegyek, Hadiárvak Országos Szövetsége (HONSZ) belvárosi csoportjának választmányi tagja is volt egyben.

A kommunisták egyik fő projektjüknek a hadifogolyügyekre való minél nagyobb befolyást tekintették, így Tóth ebből a szempontból lett lényeges „trófea” számukra. A koncepciók periratok szerint Tóth – Vidovicssal egyeztetve – korábban hadirokkantakat üdültetett Kaposvárott, ahol megismerhette a helyi pártgárda tevékenységét. Később felvetődött, hogy a fővárosban is fel kellene állítani hasonlót. A fővárosi alakuló ülést végül a párthelyiség mozitermében rendezték. Innen azonban Kovács Béla kitiltotta őket, ugyanis attól tartott, hogy ez felhasználható lehet a párt ellen. (Meglepő, hogy a vádiratban Kovács effajta pozitív szerepet kapott, hiszen a per idejére ő már 1947. február 25-től a szovjetek „vendégszeretét” élvezte.)

A per további szereplői közül – a vád szerint – Sztrókay László, a Vöröskereszt gépkocsivezetője, Néveri László, Stamp Gusztáv és Bacsó Miklós vett még részt a szervezés kezdeti stádiumában. Sztrókay közigazgatási, Stamp pedig egyetemi vonalon szervezkedett, és az angolszászokkal tartotta a kapcsolatot, mivel angolszász csapatok bevonulásával és új kormány alakításával számoltak.

Bacsó Miklós XII. rendű vádlottat 1939-ben Nagybeleznára hívták be katonai munkaszolgálatra, 1940-ben pedig betegsége miatt leszerelték. 1942-ben „szabadult fel”, inentől kezdve pincéreként dolgozott. 1944-ben ismét munkaszolgálatos lett, az ostrom alatt Budapesten, az Albrecht laktanyában egészségügyi szolgálatot teljesített. Az ostrom után a Nyugati Pályaudvar romeltakarítási munkálatainál dolgozott. Ő bátyja, Bacsó István révén ismerte meg Tóthot 1946-ban. Bacsó részt vett a GGG megalakításában és itt került kapcsolatba Néveri Károllyal, majd ő mutatta be Vidovicsnak Ódor Gyulát, Mindszenty állítólagos rokonát és Néverit is. A peranyagok

szerint Ódor ekkor említette a kispazda vezetőnek, hogy a segítségükre lehetnének a Dunántúlon leszerelt, de fegyverrel rendelkező katonák. Ódor egyébként 1926 és 1938 között levente-segédoktató volt, 1940-ben került a fővárosba, és a Pongrácz (akkor Tomcsányi) úti iskolában lett altiszt. 1944-ben SAS-behívóval a soproni csendőrséghez vonult be, majd Rum községben szolgált, ahonnan megszökött. A vád koncepciója alapján a GGG vidéki szervezése lett volna az ő feladata. Az egyik ÁVO-s azt vallotta, hogy 1947 nyarán az utcán találkozott Tóth Árpáddal, akinek elmondta, hogy Vidovics Ferencet letartóztatták, így ő lett a vezető, és megkérdezte tőle, hogy hajlandó-e részt venni a szervezkedésben, ez pedig azt bizonyítja, hogy a GGG továbbfejlesztését tervezték.

A vádak megalapozottsága az eddigiekhez hasonló volt: például amikor a tanácselnök Bacsó elé tárta a nyomozati vallomását, ő a következő észrevételt tette: „Nyomozati vallomásom azon részét nem tartom fenn, ezt azért mondtam így a nyomozati vallomás felvételekor, mert attól félttem, hogy kényszereszközöket fognak alkalmazni.

Tanácselnök kérdésére, hogy ezt miből gondolta? Vádlott megjegyzi, hogy nem tudja.”

A népügyészségnél tett vallomását is elébe tárták. „Ezt fenntartom. Népügyész előtt tett vallomásomban azért vallottam úgy, mert a népügyész kilátásba helyezte, hogy még a vallomásom tétele hetében szabadlábba helyezte.”

A tanácselnök ekkor nyomatékosan figyelmeztette Bacsót az igazmondásra, így az nagyrészt elismerte a nyomozati vallomását is. Végül csak azon közlését tartotta fent a nyomozati vallomásból, miszerint a szervezkedés illegális lett volna, illetve azt, hogy Tóth lesz a „politikai parancsnok”, Vidovics pedig a belügyminiszter.

A zavaros, konstruált koncepció szerint a továbbiakban fegyveres vonalon Blaumann Imre 100 embert, közülük 25–30 fegyverest ajánlott nekik a szervezkedésre. Blaumann egyébként 1916–1927 között katona, 1927–1939 között sofőr, 1939-től 1945-ig ismét katona volt, majd a 102-es roncsgyűjtő alakulathoz vonult be, amikor nyugatról hazatért, ahol gépkocsiszerezőként teljesített szolgálatot. 1941-ben Sztrókay fényszórós alakulatánál szolgált, akivel – a vád szerint – 1948-ban beszélt a szervezkedésről.

Tóth a tárgyaláson a felsorolt vádakkal kapcsolatban kiemelte: „szó sem volt arról, hogy a GGG-t demokráciaellenes, illegális szervezetté fogjuk kiépíteni”. Majd később: „Tanácselnök kérdésére, hogy ez a tény miért került mégis másként a jegyzőkönyvbe, vádlott kéri, hogy ne kelljen erre a kérdésre válaszolni.”

A koncepció szerint azonban Tóth rendőri vonalon is „szervezkedett”, még pedig dr. Rahói Lászlóval, a kispazdák rendőrségi szaksoportvezetőjével és Unger Jenő rendőr-alezredessel, aki a vidéki főkapitányságot vezette, és egyben a kispazda párt tagja is volt és szóba került a B-listás rendőrök beszerzése is. Rahóiról annyit tudunk, hogy 1929-ben kivándorolt külföldre, ahonnan 1935-ben hazatért, majd 1939-ben detektívgyakornok lett a pártja, azaz az FKGP segítségével 1942-ig

Oroszváron, majd Szencen. 1945 márciusában Németországba került, 1946–47 között pedig a Jóvátételi Hivatalnál dolgozott, 1947 márciusában már rendőrségi szakcsoportvezető titkár volt az FKGP-nél.

Unger 1915-ben a rendőrségen díjnok, majd harcolt az első világháborúban, később 16 évig rendőrfogalmazóként dolgozott, 1926-ban az apját listázták baloldali tevékenysége miatt, 1940-ben kényszernyugdíjazták. Unger 1945-ben Miskolcon polgármesterjelölt lett, de visszahívták, és a Vidéki Rendőrfőkapitányság vezetésével bízták meg, amely kezdetben a fővárositól külön működött. 1946-ban B-listázták. Nyilvánvalóan már akkor is az MKP útjában állt, de 1947-ban egy B-lista-revízió során visszavették, azonban még ugyanebben az évben rendelkezési állományba helyezték. 1930-tól volt a párt tagja, majd a párt rendőri frakciójában vezető. A bíróságon a következőt vallotta: „A nyomozati jegyzőkönyvben foglaltakat nem tartom fenn, nem tudom mit írtam alá. Hetekig nem tudtam, hogy Lipótmezőn vagyok, azt sem tudom, hogy vallottam és mit vallottam. Az 1947 őszen történt állítólagos beszélgetést megcáfolom azzal, hogy édesanyám 1947. július 28-án halt meg, és ezután hónapokig a pártba nem jártam. Ezen haláleset után 1948 januárjában mentem először a pártba.”

A csoportot a perben a továbbiakban Mindszenty hercegprímáshoz Ódor Gyulával, Mindszenty József unokatestvérének személyével igyekeztek összekapcsolni.

A per során több vádlott is hangsúlyozta, hogy a gárdának nem a demokratikus rendszer megdöntése, hanem mindkét oldal szélsőségének megfékezése volt a célja.

Fegyveres vonalon még Gémesi Gyula szerepét vonták be: a vád szerint neki 30–40 fő egykori repülős beszerzése lett volna a feladata. Gémesi helyi kisgazda vezető, Vidovics kaposvári ismerőse volt. Földműves családból származott, 1939-ben szabadult fel cipészsegédként. Ezután építésvezetői tanfolyamot végzett, 1943-tól volt katona, Nyíregyházára vezényelték rádiós iskolára, majd kikerült nyugatra. 1945. október 10-én érkezett haza angol fogságból. 1945 decemberében közellátási ellenőr volt Kaposvárott, 1947 februárjáig közellátási tisztviselő, 1947 júniusában Pesten dolgozott az Anyag és Árhivatalban, majd alkalmi munkákból élt. 1948-tól a katolikus népszövetségnél lett tisztviselő és Kaposváron a kisgazda párt szervező munkájában vett részt. Gémesi személyén keresztül vonták be az ügyben vádlottként Joó Ferencet, aki valószínűleg hobbirádiós lehetett, és Öry Józsefet, akinek a vád szerint egy rejtjelező leszállítása lett volna a feladata.

Mayer József kalapossegéd neve került még elő az ügyben, aki Kispestről ismerte Tóthot. A nyomozati anyag szerint a szervezkedésről beszéltek, de a tárgyaláson ő is azt vallotta, hogy lelki kényszert alkalmaztak vele szemben.

Rajtuk kívül még Csóka Albertet vádolták meg. Csóka vasesztergályos volt, és az utcáról ismerte Tóthot, ám a bíróság előtt ő is tagadta a nyomozati vallomását.

Egy képzelt felkelés vezetői

A szervezkedés vádja mellett azonban az igazságszolgáltatás a szervezkedés belső struktúrájának és vezetésének bemutatását is fontosnak tartotta, így a koncepció perben erre is pontos tervet konstruáltak.

Eszerint a rebelliseket egy hetes – amely később kilencessé bővült volna – bizottság irányította, akárcsak a Magyar Testvéri Közösség perben. Úgy állították be, mintha Vidovics lett volna a miniszterelnök vagy – más verzió szerint – a belügy-miniszter, a Svájcba emigrált Nagy Ferenc egykori miniszterelnök pedig a külügy-miniszter, míg Vasvári István a pénzügy-, Pfeiffer Zoltán az igazságügy-, B. Szabó István a földművelésügyi-, Parragi György a tájékoztatási-, Peyer Károly pedig az iparügyi miniszter. Tóth Árpád a koncepció szerint az államvédelmem irányításáért felelt. Az új pártjuk a Magyar Függetlenségi Mozgalom nevet (a sajtóban egyébként Új Barázda Pártról írtak) vette volna fel, az elnökének pedig Vidovicsot tették volna meg.

Mindazonáltal Vidovics Ferenc végül „csak” a XXI. r. vádlott lett. Vallomása során elismerte a GGG 1937-es megalapítását, amit – állítása szerint – akkor csak a rendezvények biztosítására hoztak létre: „A G.G.G. a felszabadulás előtt nem is lett megszervezve, mert csak esetenként alkalmaztuk. A felszabadulás után Nagy Ferenc, én és Kovács Béla gondoltuk azt, hogy célszerű volna ismét a G. G. G.-t felállítani. [...] corпуст 1946-ban Kaposváron fel is állítottam, és a tagok ezen felül sporttal, lőversennyel foglalkoztak és pld. többek között főzőiskolát is indítottunk. Majd rövidesen a pártvezetőség arra gondolt, hogy célszerű volna a G. G. G-t B[uda]pesten is megszervezni.”

Vidovics még elmondta, hogy mindezzel a cél az volt, hogy egységes szervezet építsenek ki, minden társadalmi réteg részt vehessen a párton belüli életben, illetve ezzel is meg akarták akadályozni a jobbra vagy a balra tolódást. A szervezet kommunistaellenességét azonban tagadta. Elismerte, hogy a fővárosi szerv alapításakor beszédet tartott, majd id. Antall Józseftől kaptak egy szobát a működésre: „Hat-hét nap múlva azonban a párt vezetése felhívott, hogy a budapesti G.G.G. szervezését egyelőre fel kell függeszteni, mert egy bizonyos hatóság ezt fegyveres szervezkedésnek tartja, és nem nézi jó szemmel.” Vidovics itt nyilvánvalóan az államvédelemre gondolt. Ezt követően – folytatta vallomását – ő nem foglalkozott a gárdával és nem találkozott mostani vádlott társaival sem.

Kovács Béla megígérte ugyan, hogy beszél a szovjetekkel az engedélyezés miatt, „de ebből eredmény nem származott”. Elmondása szerint a B-listás rendőrök beszerzését a pártba azonban a jobb- és baloldali kilengések miatt célszerűnek tartotta.

A peranyagot olvasva jól látható, hogy az egész összeesküvés-koncepcióban már az alapelemek önmagukban is ellentmondások voltak, és egy valódi jogállami igazságszolgáltatás nyilvánvalóan nem tudta volna komolyan venni az ügyet. A

nagykoncepcióvá érlelt konstruált per valójában arra szolgált, hogy kiiktassák a másod- és harmadvonalbeli kiskgazda vezetőket, bebörtönözzék Vidovics Ferencet és ismerőseit, illetve a volt főispán börtönéveinek számát feltornázzák. A konstruált per azonban leginkább azt célozta, hogy demonstratívan megfélemlítsenek egy kisebb közösséget.

Menekülés és hűtlenség

A másik eleme a pernek Vidovics Ferenc megszöktetése volt. A tárgyaláson ezzel kapcsolatban a vádlott a következőket emelte ki: 1948. február 20-án Kaposvárra idézték be tanúnak egy tárgyalásra, miközben a jogerős büntetését töltötte. A tárgyalási napot áttették március 20-ára, így előző nap indultak Kaposvárra. A tárgyalás után hazafelé tartva, a vasútállomáson lévő vendéglőben egyik ismerőse a szökés lehetőségét ecsetelte neki. Itt egyébként többekkel is találkozott, unokatestvérével, Balatoni Károllyal és Javos Antallal. Később Balatonlellére mentek át autóval, hogy ott vonatra szálljanak, mert lekésték a Kaposvárról indulót. Sofőrjük Illy Sándor volt. Lelle előtt megálltak egy vendéglőben, ahol ő kikéredzkedett mellékhelyiségbe, ahonnan megszökött. Autóval vitték át Somogyszobra. 10–12 napig bujkáltak az erdőben. Azután Budapestre jött, ahol rokona, Villányiné lakására ment, másnap pedig onnan Kisvelencére távozott. Itt találkozott Tóth Árpáddal, Szabolcs Károllyal és Haincs Jenővel is. Tóth-tal szóba került a szervezkedés ügye és egy kormányalakítási terv, de az államrend megdöntéséről és szabotázsról, a hetes bizottságról egyáltalán nem esett szó.

Olvasva a vallomását, az szűrhető le, hogy valóban, egy szökésben lévő ember esetében egy felkelés szervezése nagyon életszerű lehetett... Bujkálása során több ismerőssel is találkozott, végül Kisvelencén fogták el. A sajnós nem megbízható forrásnak számító periratok szerint maga Tóth vezette volna nyomra az államvédelmet.

A Vidovicsra gyűjtött tárgyi bizonyíték a következők voltak: egy róla készült kép Kisvelencén, shifre-kulcs a rádiós kódfejtéshez, Néveri bátyjának áttelepítési okmányai, amelyeket Tóthnak adott át. Pisztolyról – ahogy arról már írtam – kezdetben egyáltalán nem volt szó, az valahogy később került elő, és szolgáltatott ezzel alapot a rögtönítélő bíróság perében a vádlott elítéléshez.

A per többi szereplőjének a hatóságok előtt tett közlése mindezzel kapcsolatban a következőket tartalmazta. Savanyú József fegyőr elismerte, hogy gondatlanságot követett el, de a szándékosságot tagadta. Vallomása egyezett Vidovicséval. Ugyanakkor a szökéssel kapcsolatban megpróbálták rábizonyítani, hogy azt Mindszenty segítségével hajtották volna végre, akinek a perben szereplő Ódor Gyula a rokona volt – bár a per anyagai szerint is a hercegprímás nem fogadta őt ebben az ügyben.

A vád szerint Szabolcs Károly volt kiskgazda körjegyző is részt vett a szöktetés-

ben, aki Gémesivel állt kapcsolatban. Ő elmondta, hogy Rozmann Alajos homokkomáromi lelkészt próbálta meggyőzni, hogy vállalja Vidovics bűjtatását. Gémesi a tárgyaláson tett vallomása során 19 napos lelki kényszerről beszélt. Rozmann elmondta, hogy nem érezte magát bűnösnek Vidovics megszöktetésében, korábbi vallomásával kapcsolatban pedig kiemelte: „A népügyészségen attól félttem, ha visszavonom nyomozati vallomásomat, visszavisznek a rendőrségre.”

Rozmann egyébként 1938-ban került Homokkomáromba plébánosnak. 1944-ben hozzá menekült Varga Béla, és ekkor ismerte meg Vidovicsot is, aki az összekötő küldönc volt. Vallomása szerint Vidovics ügyéről és szökéséről is csupán az újságokból szerzett tudomást. A dokumentumok szerint azonban Gémesi kereste meg, hogy segítsen a volt főispán rejtegetésében, de ő erre és a szökéssel kapcsolatos tanácsadásra sem volt hajlandó, viszont 300 forintot adott neki kölcsön.

Vidovicsot a szökés után egy ideig sógornője, Villányi Jánosné Czuffer Mária bűjtatta. Mellette egy másik rokonát, Balatoni Károlyt is bekapcsolták a perbe, mivel a kaposvári vendéglőben találkoztak Vidovics szökése előtt. A statáriális perben – ahogy bemutattam – őt is elítélték.

Az egyik változat szerint Vidovics külföldre szöktetéséhez Deák András volt FKGP-tag papírjait is elkérték. Ő a párt országos szervezetének volt a titkára, ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok követségén kellett volna segítséget kérnie Vidovics külföldre juttatáshoz.

Vidovics a tárgyaláson mindvégig tagadta a Mindszentyvel való kapcsolatát: „Nyomozati vallomásom ez a része nem felel meg a valóságnak, azt visszavonom. Nyomozati vallomásom alkalmazásával Mindszenty neve valahogy felmerült és forszíroztak arra, hogy ilyen értelemben valljak.”

Néveri László vallomása szerint Vidovics országból való kiszöktetéséhez ő adta oda saját születési bizonyítványát. Néveri a Semmelweis utca 9-ben működő kalaposnál dolgozott, a „drámában” Tóth-ot ő ismertette össze Ódorral. A bíróságon a fegyveres szervezkedés vádját kategorikusan tagadta.

Vidovicsot Turáni András, a sógora, illetve Muraközi Tamásné Zdracha Nóra is segítette a szökésben. Turáni Sümegen tanult, 1939-ben lett katona, 1945-ig főhadnagyi rangban szolgált. Francia, majd amerikai fogságban volt, 1945-ben tért haza. Itthon gazdálkodásból élt, és a kiscgazda pártnak lett a tagja. Muraközinek pedig – akinek az édesanyja Bécsben élt – földrajz-kémia szakos tanárként a fővárosban dolgozott, 1946-ban B-listázták, így a svájci vöröskeresztnél helyezkedett el, ahol Sztrókey Lászlóval ismerkedett meg.

A vád harmadik pontja Tóth *hűtlenségének* vádja volt. A konstruált „mese” szerint Tóth 1948 januárjában egy új tüzérségi gránát megalkotását tervezte, mert korábban a tüzérségnél szolgált. Ezért kérte Guba Mihály képviselőt, hogy járjon közbe Veres Péternél, vegyék fel őt a haditechnikai intézetbe. Kérését azonban nem teljesítették. Így a fegyver tervének az országból való kicsempészése is szerepelt a vádak között. Lévai Ferenc százados igazságügyi szakértő szerint azonban a gránát konstrukciója nem volt alkalmas a gyártásra.

Az ítélet

A sok-sok ellentmondást és bizonytalanságot tartalmazó bizonyítási eljárást 1948. október 14-én fejezték be. Szalay József népügyész szigorú büntetést kért, vádbeszédében Vidovics „kormányát” ellenforradalminak nevezte. Ugyanakkor a „szép új világ” szellemében megjegyezte: „Az összeesküvők csak azt érdemlik meg, hogy kipusztítsák őket a dolgozó nép sorai közül.” Ezen a napon ugyan még több ügyvédi indítványt is tettek, de a bíróság az összeset elutasította, így a bizonyítást befejezettek nyilvánították. 1948. október 18-án az ügyvédek enyhítést kértek, illetve kérelmeztek más paragrafusok alkalmazását, néhányan pedig a büntetés eltörlését. Több kérdésben a népbírósági jogszabályt nem tartották alkalmazhatónak az adott ügyre, ezekben a BTK-ra támaszkodtak. Az ügyész súlyosbításért fellebbezett, több védő semmisségi panaszt nyújtott be.

Végül a következő ítéletek születtek: „Demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért”: Tóth Árpádot 7 év, Szabolcs Károlyt 5 év, Sztrókay Lászlót 5 év 6 hónap, Dr. Rahói Lászlót 4 év és 6 hónap, Stamp Gusztávot 3 évi fegyházra és teljes vagyonek kobzásra ítélték. Néveri László másfél évi börtönt, Gémesi Gyula 2 és fél év fegyházat kapott, vagyonuk felét elkobozták. Feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt kapott büntetést dr. Unger Jenő 1 év börtönt, Deák András 2 év börtönt, Mayer József és Csóka Albert 8 hónapi börtönt, Bacsó Miklós 6 hónapi börtönt, Vidovics Ferenc egy évet. Fogolyszöktetés címén ítélték el Haincs Jenőt és Rozmann Alajost 8, Turáni Andrást 6 hónapra, Neszmélyi Jánost másfél esztendőre, míg Villányi Jánosnét és Balatoni Károlyt 6 hónapra, Vajda Antalt – távollétében, mivel szökésben volt – két év börtönre. Savanyú József 4 hónap fegyházat kapott gondatlanságból elkövetett szöktetés miatt, a többieket felmentették bizonyítékok hiányában, Tóthot és Vidovicsot pedig a hűtlenség vádja alól.

Blaumann Imre ügyét elkülönítették.

Így végül összesen 24 évre és 8 hónapra szaporodott az ekkor 48 éves Vidovics Ferenc büntetése. A rendszerváltás után, 1991-ben ezt az eljárást is semmisnek nyilvánították.

Az eljárás során sokszor egymásnak ellentmondó anyagok készültek, a bírósági szakaszra sem sikerült igazán letisztult koncepciót létrehozni. Több esetben a per szereplői között a valóságban egyáltalán nem volt szoros kapcsolat. A szereplőket Vidovics Ferenc személye kapcsolta össze, nem pedig Tóth Árpád, de végül mégsem ő lett az elsőrendű vádlott. De az eljárás a volt főispán egész családjában súlyos félelmet kelthetett.

1951. május 24-én a Budapesti Megyei Bíróság a korábbi eljárások alapján össz-büntetési ítéletet szabott ki – 1991-ben ezt is megsemmisítették. Többek jogi kálváriája ezt követően is folytatódott, de 1990 után számos esetben megtörtént a jogi rehabilitáció.

Meg kell még említeni, hogy a Budapesti Fővárosi Bíróságra 1957. február 7-én érkezett az 1948-as peranyagot. Nyilvánvaló, hogy Vidovics és talán mások ellen

is új pert akartak indítani. Ez jól illett volna a korabeli kádári megtorló politikába. Az egykori somogyi főispán és nemzetgyűlési képviselő külföldre való menekülése azonban ezt már nem tette lehetővé.

Befejezés

Vidovics Ferenc kigazda vezetőnek a politikai életből történő kiszorítása egyik lényeges eleme volt az MKP politikájának. Egyik olyan politikusa volt a kigazda pártnak, aki teljesen szemben állt a kommunista előretöréssel. A hatalomból történő eltávolításához a korabeli magyar parlament teljes mértékben asszisztált, inentől kezdve az államvédelmi hatóságnak szabad utat engedtek egykori képviselőtársuk teljes félreállításához, a politikai életből való kiszorításához. Ennek ellenére talán Vidovics ügyének is köze lehetett ahhoz, hogy Kovács Béla esetében nem sokkal később mindezt nem tették meg, ám a végeredmény mégis hasonló lett. Előbbi a magyar, utóbbi a szovjet börtönvilág vendégszeretét élvezte. Előbbit több perben összesen végül több mint 20 évre ítélték, utóbbit egyszerűn „csak” elrabolták, mindkettejüket a forradalom előtt nem sokkal engedték szabadon. Kovács itthon hunyt el, nem sokkal később megtörtén és betegen, ideiglenesen a hazug kádári szövetségi politika jegyében egyfajta kirakati parlamenti képviselőt csináltak belőle – ezért, amin keresztül ment előtte, nyilván nem kárhoztatható – Vidovics pedig a szabadulása után részt vett a forradalomban, majd az egyetlen reális útként a nyugati emigrációt választotta.

Felhasznált irodalom

- Izsák Lajos (2010), *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994*, Budapest
- Kiss Dávid (2020), *A Magyar Dolgozók Pártja Rendező Gárdájának a felállítása és kezdeti tevékenysége*. In *VERITAS Évkönyv 2019*, szerk. FARKAS Judit Antónia–GALI Máté–SCHWARCZWÖLDER Ádám–UJVÁRY Gábor, Budapest
- Kiss Dávid (2021), *Szelet a „szalámiból”*. *Vidovics Ferenc Somogy megyei főispán kálváriája*, Somogy, 2021. 2. sz.
- ZINNER Tibor (2021), *A Magyar nép nevében? Tanulmányok a népbíróságokról, jogászokról és diktatúráról*. Budapest

Levéltári források

- Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXXV. 2. b. 829/1947/88557/49 nü. VF bűnügy
BFL XXV. 1. a. 3074/1948. Tóth Árpád és társai per
BFL VII. 5. e 1949 18700 00005.

Sajtó

- Az orvosszakértők megállapították: Nem bolond, csak idült alkoholista a „Vidovics-kormány belügyminisztere”, Világosság, 1948. október 5. 4.*
Elfogták Vidovics Ferencet, A Reggel, 1948. május 10. 1.

- Elfogták Vidovicsot, a népellenes volt főispánt, Friss Újság, 1948. május 11. 3.*
Hét őrizetbevétel Vidovics Ferenc szökése miatt, Kis Újság, 1948. március 31. 3.
Huszonkét népellenes, fasiszta összeesküvőt vettek őrizetbe, Friss Újság, 1948. május 25. 2.
Letartóztattak Vidovics szökési ügyében egy bírót, Népszava, 1948. április 6. 4.
Megszökött fegyőre mellől Vidovics volt főispán, Világ, 1948. március 23. 5.
Mindszenty segítségét kérték Vidovits (sic!) szöktetői, Tiszántúli Néplap, 1948. július 15.
Rögtönítélő bíróság elé kerül Vidovics, Tiszántúli Néplap, 1948. május 13. 2.
Súlyosbították Vidovits (sic!) kettős házassági büntetését, Szabad Szó, 1948. szeptember 4. 4.
Tizenöt évre ítélték Vidovitsot, (sic!) a népellenes somogyi főispánt, Friss Újság, 1948. május 14. 2.
Tíztagú fasiszta banda szöktette meg Vidovics Ferencet Balatonlelléről, Világosság, 1948. március 23. 1.
További leleplező vallomások Vidovicsék bűnperében, Friss Újság, 1948. október 7.
Új rendőrségi pisztolyunk, Magyar Rendőr, 1947. szeptember 1. 7.
Vidovics a statáriális bíróság előtt, Kis Újság, 1948. május 14. 5.
Vidovics egyik társa megszökött, a másik elmeógyógyintézetben van, Népszava, 1948. október 3. 4.
Vidovits (sic!) bevallotta szökésének kalandos részleteit a főkapitányságon, Világ, 1948. május 11. 1.
Vidovits (sic!) a demokrácia megdöntésére új pártot akart szervezni, Friss Újság, 1948. július 15. 4.

Temesvár, látkép

RÁCZ JÁNOS: SZEMELVÉNYEK AZ 1951-ES ESZTENDŐ „SZOCIALISTA TÖRVÉNYESSÉGÉNEK” BEMUTATÁSÁHOZ

Néhány indító gondolat

Az 1951-es esztendőt minden bizonnyal nem a magyar történelem jelesebb lapjai között említhetjük. Hiszen ekkora már teljesen kiépült a Rákosi-rendszer. Mindennaposá vált a másként gondolkodók üldözése, az egyházak elnyomása és a vidéki magyarság társadalmi szövedékeinek szétverése, az úgynevezett kuláküldözés, nem is említve azokat a politikai pereket, amelyekben újabb és újabb egyenruhásokat, vagy civileket küldtek a vesztőhelyekre. A kommunista rendszer olyan légkört teremtett, hogy sokak számára a nyugatra menekülés jelentette az egyetlen reményt. Csakhogy a lábbal szavazás, a szökés, tettenérés szintén komoly retorziót vont maga után. Mindezek a folyamatok rendkívül jól nyomon követhetők a korszak magyar bírósági tanácsainak ítélezési gyakorlatában. Különösen azokból az eljárásokból okulhatunk, ahol úgy döntöttek, hogy a legsúlyosabb módon büntetik az állítólagos elkövetőket. A törvénysértő eljárások egész sorával szembesülhetünk, hiszen már 1949-ben több egykori horthysta katonatisztet letartóztattak, de közöttük is akadtak olyanok, akiknek 1951-ig kellett várnia az ítéletre. A következő oldalakon olyan eseteket igyekszem bemutatni, amelyekből láthatjuk, hogy milyen módon működött 1951-ben a „szocialista törvényesség”. Természetesen az ügyekben tevékenykedő bírók életútjait is említem, mert nélkülük nem lehet teljes a kép.

Rendőrök a vesztőhelyen

Sánta Pál rendőr törzsőrmestert 1951. június 26-án tartóztatták le. A nyomozási jelentés szerint: „nyugatra való hazaárulás” volt a bűne. Állítólag még 1950 folyamán megismerkedett egy kulák lánnyal, és olyan szoros kapcsolatba kerültek, hogy a 26 éves fiatalember azonnal „ellensége lett a népi demokráciának”. A fiatal pár – a lány ismerőseivel együtt – nyugatra akart szökni. Szökés közben fogták el őket. A szerelmes rendőr állítólag azért, hogy biztosítsa a szökés zavartalanságát, rendőregyenruhában, fegyverrel indult útnak. Csakhogy ez a Rákosi-féle kommunista Magyarországon több volt, mint hiba, halálos bűnnek számított. Ezt persze nem tudhatta a korabeli átlagos magyar munkás, értelmiségi, és vidéken a földből élők tömegei sem sejtették.

1950 júniusában egy katonai titoknak számító rendeletet fogadott el a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. A 26. számot viselő jogszabály az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítésével foglalkozott. Ez a szabályzás az egyenruhások külföldre szökését és annak kísérletét alapesetben életfogytiglani börtönnel büntette. Csakhogy ez a rendelet nem került be a *Magyar Közlöny*be. Helyette ugyanazon a rendeleti számon egy Magyar Nemzeti Bankkal foglalkozó jogszabályt publikáltak. Ráadásul a fegyveresen elkövetett menekülést halálbüntetéssel is meg lehetett torolni.

Sánta Pál tehát titkos rendelet áldozata lett. Egy olyan rendeleté, amelyet időszakonként ismertettek csak a Magyarország különböző fegyveres szervezeteiben szolgálatot vállalókkal. Elképzelhetjük, hogy mennyire bíztak az egyébként a rendszer feltétlen kiszolgálóiként számon tartott ÁVH-ban is, ha tartottak attól, hogy még a politikai rendőrségen, az élgárdában is akadhat olyan, aki fegyveresen kísérelheti majd meg a menekülést Rákosi kommunista paradicsomából. Rákosi elvtársék, úgy látszik, rendkívül féltek attól, hogy egy-egy fegyveres szolgájuk titkokat vihet ki nyugatra. Valójában ez a 3. világháborús kommunista pszichózis beköltözött a szocialista bíróságok tárgyalótermeibe is.

A fiatal magyar rendőrnek nem volt szerencséje. Valószínűleg példát akartak statuálni az ellene folytatott eljárással is. Éppen ezért két dolgot akartak a nyomozás során bizonyítani. Először azt húzták ki belőle, hogy a fegyvert annak használata szándékával vitte magával. Az ÁVH nyomozását összefoglaló jelentésben már rögzítették, hogy Sánta kijelentette, ha a szökés közben határőrrel találkozónának, lefegyverzik, ha kell, le is lövi őket. Másodszor, olyan tanúk is kellettek, akik azt bizonyították, hogy Sánta előtt is felolvasták azt a titkos rendeletet, amely halálos büntetést helyezett kilátásba, amennyiben fegyverrel illegálisan megpróbálja átlépni a határt.

Tanúvallomása szerint 1950 nyarán egy ráckevei tánccmulatságon ismerkedett össze egy „kulák-lánnyal”. Szerelmesek lettek, csakhogy a lány szülei nem nézték jó szemmel az alakuló románcot. Politikai okok miatt nem akarták, hogy egy kommunista rendőr udvaroljon a gyermeküknek. Ellenségesek voltak vele, és eltiltották egymástól a fiatalokat. A rendőr-tiszthelyettes politikailag „elbizonytalanodott”; szerelme nem teljesedhetett be a Rákosi-rendszerben. Egy osztályidegent rendőrként nem lett volna ildomos elvennie. Felettesei sem engedték volna. Végül is arra jutottak párjával, hogy el kell hagyniuk hazájukat. Szerelme munkahelyén, a Ganz Mávagban összeismerkedett egy másik fiatal párral is, akik szintén a nyugatra távozásban gondolkodtak. A négy fiatal 1951. június 23-án közösen szállt vonatra a Keleti pályaudvaron. Közvetlen környezetük csak annyit tudott, hogy Sopronba mennek nyaralni. Egy ismerősük segítségével a soproni Lövér szállóban foglaltak szobát. Két nappal később Kópházán egy kontaktjuktól szerették volna megtudni, hogy miképpen tudnak átszökni a határon, de ez az ismerősük nem volt otthon. Egy nappal később a soproni Lövér szállóból csak a legszükségesebb holmijukat magukkal cipelve elindultak a nagy kalandra. Egy határőrt még azzal tudtak kicselezni, hogy eltévedtek, de a második őrző lekapcsolta a két szerelmespárt.

A kihallgatások során újabb és újabb korabeli frazeológiával gazdagodott a szerelmes rendőr vallomása. Azt állította, hogy az osztályidegen lánnyal folytatott viszonya „fasisztává formálta”. Az utóbbi állítása azért is hat különösen, mert 1945-ben már a Magyar Kommunista Párt tagja volt. 1951-ben a rendőrség által készített jellemzése szerint nem túl lelkesen végezte leltárosi munkáját. Politikailag sem volt aktívnak mondható. Elképzelhető, hogy a magánélete egyre több ízben került ellentétbe egykori gondolkodásával.

A soproni túrára magával vitt pisztolyt és a hozzá tartozó 19 lőszeret, amit

azzal magyarázott, hogy öngyilkosságot követett volna el, ha elkapják. A budapesti katonai bíróság 1951. szeptember 20-i zárt tárgyalásán már azt is hozzátette, hogy a határon található aknazár miatt arra gondolt, ha valaki aknára lép, akkor agyonlövi, megakadályozva a további szenvedését. Ellenben azt a társai vallomásai miatt elismerte, hogy arra is készült, hogy a határőrök ellen kell használnia a szolgálati fegyverét. Ám ez nem következett be. Valószínűleg a kis, szökni vágyó csapatnak nagyobb „biztonságot”, jelentett, hogy egy fegyveres, nagyokat mondó rendőr is velük tartott.

Ledényi Ferenc hadbíró őrnagy tanácsa tárgyalta Sánta Pál ügyét. Ez nem volt éppen szerencse. Az egykori műcsarnoki kávéfőzőből kommunista ítésszé avanszált Ledényi 1956 után is könnyű kézzel osztogatta a halált: 31 forradalmárt küldött a vesztőhelyre. Öt évvel a forradalom előtt sem volt szívbajos, nem igazán hatotta meg a kis kommunista rendőr Rómeó és Júlia története. Tanácsa halálbüntetést szabott ki a megtévedt törzsőrmesterre. A kegyelmi kérvényét sem fogadták el.

Az ítélet indoklásából kiderült, hogy Ledényi tanácsát egyáltalán nem érdekelte, hogy mi történt. Fontosabb volt, hogy a magyar kommunista mesekönyvek szerint mi történhetett volna abban az esetben, ha sikerül Sánta szökése. Elképzelésük szerint, „akik a dolgozó népet elárulva szöknek át az imperialista táborba, az imperialistákat segítik és készek arra, hogy az itthon megtudott mindennemű titkokat elárulják. Majd az imperialisták a titkok kiszedése után zsoldoshadseregbe sorozzák abból a célból, hogy egy esetleges harmadik világháború alkalmával a népi demokráciák elleni rohamcsapat tagjaivá legyenek.” Sánta ugyan kifejtette, hogy ugyan milyen titkokat tudna átadni egy rendőr-tiszthelyettes, aki csupán gazdasági vonalon, egyszerű leltárosként dolgozott a kapitányságon, de ez nem érdekelte Ledényit. A szerelmes rendőr történetét felülírta a forradalmi kommunizmus ellenségképe.

Ilyen előzmények után került sor 1951 novemberében a Katonai Főtörvényszék Kádár Pál vezette tanácsa előtt a fellebbviteli tárgyalásra. A halálos ítélet elől menekülni szándékozó rendőr azt állította, hogy a határon ébredt rá, hogy mit tett, és ezért fordult vissza. Akkor már egyáltalán nem is akart nyugatra távozni. A fegyverét el sem sütötte. Nem valósította meg a szökést. A felsőbb bíróság helybenhagyta az elsőfokú tanács döntését, sőt azzal is megtoldották az indoklásukat, hogy a jövőben szeretnék, ha az alsóbb bíróságok a hasonló eseteket egyből hazaárulásnak is bélyegeznék. Ugyan nem valósította meg, nem sikerült neki az illegális határátlépés, de aki az imperialista országokba szeretne átszökni, azt csak a hazaárulás szándékával teheti meg.

Véleményük szerint a dolgozó népet meg kell megvédeni egy olyan veszélyes személyiségtől, mint amilyen Sánta Pál, volt kommunista rendőr-tiszthelyettes, leltáros. Kivégzésének az oka a társadalom fegyveres szolgálóinak elrettentése, ha úgy tetszik, tanítása volt.

1951. november 29-én a budapesti katonai börtönudvaron végrehajtották az ítéletet. Ugyanaznap és ugyanott egy másik rendőr-tiszthelyettest, Szabó István is

kivégezték. Utóbbi még fiatalabb, mindössze 22 éves volt, amikor törvénysértő eljárás után elvették az életét. Őt hazaárulás vádjában találták bűnösnek.

Szabó 1951. július végén készült Jugoszláviába szökni. Állítólag pisztolyokat, rengeteg lőszeret és készpénzt vitt el szolgálati helyéről, a cibakházai rendőrkapitányságról. Ezt követően Nagyrév községbe kerékpározott, és a Tisza-parton egy füzesben rejtőzött el. A későbbi ítélet indoklása szerint itt találkozott egy barátnőjével, akit arra próbált rávenni, hogy menjen vele Jugoszláviába. Ő nem állt kötélnek, nem akart a rendőrrel szökni, de szerzett neki cigarettát. Még egyszer találkoztak, és két levelet adott át a nőnek. Az egyikben azt kérte tőle, hogy szerezzen neki térképet a szökéséhez, amelyet mindenképpen végre akart hajtani. Egy másikat parancsnokának, a járási rendőrkapitánynak írt. Ebben szintén közölte távozási szándékát és eléggő gúnyosan odavetette, hogy „jól vigyék az osztályharcot továbbra is eredménytelenül.” Érdekesnek találom, hogy a rendőr saját maga nyújtotta tálcán a bizonyítékokat a politikai nyomozók számára. Hiszen a járási kapitányság vezetőjének szánt levelet sohasem kapta meg a címzett. Ugyanis az eltűnése után a cibakházai rendőrök elkezdtek keresni társukat, és természetesen szerelménél is jártak, ahol megtalálták a leveleket, majd hamarosan elfogták Szabót is. Érdekességképpen megemlíthető, hogy Sánta ügyéhez hasonlóan, a Kádár Pál vezette Katonai Főtörvényszék tanácsa hagyta helyben az elsőfokon hozott halálos ítéletet. És ezúttal is hazaárulásnak vélelmezték a szökést. Azonban nemcsak a rendőrök voltak azok, akik közül néhányan megszenvedték az ereje teljében lévő Rákosi-rendszert.

Katonák a tárgyalóteremben

1949-ben már a katonatisztek sem érezhették magukat biztonságban, még azok sem, akik a Horthy-korszakban nem kompromittálták magukat, sőt a vészorkorszakban inkább kivonták magukat, bujkáltak a nyilasok elől. Felkey József honvéd alezredesnek sem jutott könnyű sors. 1932-ben a Magyar Királyi Honvédségben kezdett el szolgálni. 1944-ben házi őrizetben tartották a nyilasok. 1945-től ismét katonai szolgálatba lépett. A Honvédelmi Minisztériumban dolgozott, 1946 nyaratól már miniszteri parancsörtisztként. 1945 késő tavaszától B-lista biztosként tevékenykedett. Azért került 1949-ben a vesztőhelyre, mert azt állították róla, hogy különböző adatokat és katonai titkokat szolgáltatott az Amerikai Egyesült Államok számára. 1950-ben sor került az úgynevezett tábornokok perére is, amelynek a végén hét katonai vezetőt akasztottak fel. Ám ezzel nem volt vége a kommunista tisztogatásnak.

Fábri Zoltán őrnagy 1951-ben hasonlóan járt, mint Felkey József alezredes, tehát ezúttal is kémkedés volt a vád. Az 1911-ben született Fábri édesapja rendőrtiszt volt. 1930-ban a Ludovika Akadémia hallgatója lett, 1934-ben avatták huszár-hadnaggyá. Szolgált Pápán és Pécsen is. 1943-tól résztvevője volt a Szovjetunióban zajló hadműveleteknek. 1944 szeptemberében, immár akkori magyar területen, az Arad megyei Bél községben megsebesült. Előbb a nagyváradi, majd az egri kórházban

ápolták. Felgyógyulását követően szakaszpárancsnok volt, gyakorlatilag kiképzőként tevékenykedett. Akkor már nem harcolt a szovjet alakulat ellen. 1950 februárjában felvett tanúvallomása szerint Alsószelei községben várta a szovjet csapatok érkezését.

Már 1945 májusában a pécsi bevonulási központnál önként jelentkezett katonai szolgálatra. Kezdetben ütegparancsnokként szolgált. 1948 nyarán a Honvédelmi Minisztériumhoz vezényelték, ahol a kiképzési osztály előadója volt. Fábri esete szoros kapcsolatban volt az 1950 nyarán elítélt Vörös János vezérezredes, honvédelmi miniszter, a vezérkar főnöke ügyével. Vörös 1950 márciusában rögzített vallomása szerint ő és fia, Vörös Tibor vezérkari őrnagy megismerkedtek az amerikai követség helyettes katonai attaséjával, James Peter Kopcsak alezredessel. Az ideiglenes magyar kormány volt honvédelmi minisztere – vallomása szerint – hamarosan arra a következtetésre jutott, hogy a családjával együtt távoznia kell Magyarországról. Ekkor került a képbe az a Kerekes Ervin, aki Fábri Zoltán perében az első rendű vádlott volt. Egyébként ő távoli rokona volt Fábriknak. Ráadásul Vörös Tibor Kerekes unokahúgát vette feleségül. Tehát a Vörös családhoz is rokoni szálak fűzték. A 2. világháború idején szerzett államtudományi oklevelet, Ausztriában esett amerikai hadifogságba. Tolmácsként segített az amerikai hadseregnek és intézte a magyar hadifoglyok ügyeit. Hazatérése után 1946 és 1949 között, azaz letartóztatásáig, az Áttelepítési Kormánybiztonságon tevékenykedett. Vörös János eljárásában Kerekes már eleve úgy szerepelt, mint, aki Kopcsak és közte biztosította a kapcsolatot.

Fábri tanúvallomásában Kerekes Kopcsak küldötte volt, akit azzal bíztak meg, hogy katonai információkat szerezzen. A Katona Politikai Osztály története szerint tehát mind Vörös és a fia, mind Fábri – kvázi – Kopcsaknak adtak át különböző információkat.

Az egykori honvédelmi miniszter ráadásul azt állította, hogy Kopcsak azt is szeretne volna tudni, hogy pontosan kik azok a honvédtisztek, akik megbízhatónak számítanak amerikai szempontból. Erre állítólag azért volt szüksége a nyugati szuperhatalom magyarországi képviselőjének, mert egy közelgő amerikai megszállás esetén szüksége lett volna lojális magyar katonatisztekre is. Valószínűleg ennek az egész ügynek a kiagyalója maga a Katpol volt, még akkor is, ha tudvalevő, hogy a diplomáciai testületek katonai attaséi gyakorlatilag kémek, akik elsősorban a fogadó országok potenciálját igyekeznek legális és nem legális módon feltérképezni.

A Katona Politikai Osztály nyomozati anyagai alapján Fábri kiszolgáltatta a kért információkat Kopcsaknak. De valójában arról volt szó, hogy az új kommunista Magyarország politikai vezetése meg akart szabadulni azoktól a katonatisztektől, akik az előző rendszerben kezdték el a karrierjüket. Csak addig hagyták őket tevékenykedni, amíg szükség volt rájuk az új magyar haderő felállításában. Vörös Jánost 1949. március 25-én tartóztatták le, Fábri Zoltánt 1949. március 29-én kapták el. Kerekes Ervint, aki a kapcsolatok tekinthető közöttük, már Vörös János elfogása előtt két nappal letartóztatták. A vádiratban arra is kitértek, hogy Kerekes tolmácsolt Kopcsak, Vörös János és a fia, Vörös Tibor találkozási során.

Az elsőfokú tárgyaláson Fábri utalt arra, hogy a kihallgatásán készült jegyzőkönyvet csak azért írta alá, mert el akart kerülni a Katona Politikai Osztályról. Nyilván nem simogatták a kihallgatásai során. A bíróság előtt azt állította, hogy amikor Kerekes először kért különböző adatokat a szovjet fegyverekről és a magyar hadfelszerelésekről, még nem tudta, hogy az amerikaiaknak dolgozik. A vallomásahoz képest azt is hozzáfűzte, hogy a szovjet haditechnikai adatokra vonatkozó információkat egy 1942-ben kiadott füzetből citálta távoli rokonának.

A Jáhner-Bakos Mihály vezette bírósági tanács nem vette figyelembe a védekezését. Gyakorlatilag a kihallgatásokon felvett vallomások alapján, 1950. november 13-án halálra ítélték Fábri és Kerekes is. Mindkettejüket úgy mutatták be a bírósági iratokban és az ítéleteik indoklásában, mint az előző rendszerben nevelkedett és azt kiszolgáló személyeket, akik ennek ellenére megkapták a „népi demokrácia” vezetőitől a bizalmat. Ám ezzel visszaéltek, amiért igen nagynak bélyegezték a „társadalmi veszélyességüket.”

A Budapesti Katonai Törvényszéken az ügyükben a tanácsvezető – az 1950 nyarától hadbíróként dolgozó Jáhner-Bakos – ekkor már tapasztalt kommunista ítélnék számított. A karrierjét a húszas évek végén, péktanoncként kezdte, bár 1932-től jogi tanulmányokat is folytatott, miközben a Klösz György és Fiai Grafikai Műintézetben műszaki gyakornokként dolgozott. Az 1930-as évektől a Magyar Szociáldemokrata Pártban politizált. A 2. világháború vége előtt egy esztendővel – a jogi tanulmányait befejezve – az Ócsai Járásbíróságon joggyakornokként helyezkedett el. 1945-ben már a Budapesti Népbíróság joggyakornoka, később aljegyzője. Két évvel később sikeres egységes bírói-ügyészi vizsgát tett. 1948 és 1949 nyara között a Budapesti Népbürokrácián tevékenykedett, majd a következő évben katonai pályára lépett. 1951-től a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának tanácselnöke lett. 1958 és 1961 között a Legfelsőbb Bíróság elnöki tisztét töltött be. Egy időben még Kádár János telekszomszédja is volt.

Jáhner-Bakos mindvégig híven követte a magyar kommunista vezetést, nem csodálkozhatunk azon, hogy az általa vezetett tanács nem találta kegyelemre méltónak Kerekeset, míg Fábri igen. A Katonai Főtörvényszéken ezúttal is Kádár Pál tanácsvezetése mellett utasították el a halálra ítélték fellebbezéseit. A zárt tárgyalások után 1951. február 22-én kivégezték őket. Ám ezzel még nem ért véget a történet, ugyanis a hozzátartozóik semmit sem tudtak a sorsukról.

A budapesti megyei bíróság 1951 szeptemberében a Katonai Törvényszékhez fordult Kerekes Ervin és felesége válóperének ügyében. Tették ezt abban a hitben, hogy Kerekes öt évnél hosszabb börtönbüntetést kaphatott. Tehát a válóper kezdeményező feleséget nem is értesítették arról, hogy ő már hónapok óta özvegyasszony, így nem szükséges elválnia. A tudtán kívül özvegy Kerekesné csak a vagyonekbeosztási eljárás során szembesült azzal, hogy férjét elítélték, de hogy pontosan mi is történt vele a tárgyaláson és utána, arról semmilyen információval nem rendelkezett.

Fábri Zoltán özvegy édesanyja még 1954-ben sem volt tisztában azzal, hogy pontosan mi is történt egyetlen fiával, akit még 1949. március végén hurcoltak el

otthonából. Súlyos betegen élt egri otthonában, és várta, hogy hazatérjen gyermeke vagy legalább információt kapjon róla. Végso kétségbeesésében egy ügyvédi irodához fordult, de ott lényegében az Igazságügy Minisztériumhoz irányították, ám onnan is csak tanácsot kapott. Azt javasolták, hogy személyesen forduljon a budapesti hadbírószághoz, mert személyes megjelenése esetén szóban felvilágosítást kaphat a történetekről. Csakhogy Fábri édesanyja nem rendelkezett annyi pénzzel sem, hogy Budapestre utazzon; öregségi járuléka 140 Forint volt. Ellenben egy alkalommal el tudott utazni a fővárosba, mert várták egy kezelésre a betegsége miatt, és az útiköltséget is átvállalták, aznap szeretett volna találkozni a hadbírószághoz vezetőjével.

Sajnos arra vonatkozóan nem találtam forrást, hogy megvalósult-e a találkozó, és özvegy Kerekesné és özvegy Fábriiné megkapták-e a felvilágosítást a történetekről. Ellenben az ötvenes években gyakorlat volt, hogy a hozzátartozókat nem értesítették a törvénysértő eljárások után kivégzett szeretteikről, mindez a büntetés részét képezte.

Így történt ez az egyik legkirívóbb esetben, a Bilkey-ügyben, amely szintén 1951-ben esett meg. Bilkey-Papp Zoltánt 1946. május 18-án a Budapesti Népbírószághalálra ítélte, a Népbírószághok Országos Tanácsa 1947. május 19-én ezt az ítéletet jóváhagyta; ellenben Szakasits Árpád köztársasági elnök kegyelemből életfogytiglan tartó kényszermunkára enyhítette a halálbüntetését. Csakhogy Molnár Erik igazságügy miniszter 1951-ben a Népköztársaságh Elnöki Tanácsának [NET] azt terjesztette elő, hogy – az egykori köztársasági elnök kegyelmi döntését figyelmen kívül hagyva – mégiscsak akasszák fel Bilkey-Papp Zoltánt. 1951. március 14-én – a NET jóváhagyásával – megtörtént a kivégzés, ami annak intézési módja miatt a kommunista törvénysértések csúcskategóriájába tartozik. Az egész eset még inkább bizonyítja, hogy az 1951-es esztendő különösen bővelkedett a törvénysértő eljárásokban. Bilkey édesanyját persze semmiről sem értesítették. Ő folyamatosan írta leveleit abban a hitben, hogy a fia életben van, még 1956. július 28-án is, amikor már az ügy felülvizsgálatát kérte. De persze mindez hiábavaló volt.

Egy ÁVH-s tiszt menekülési kísérletének következményei

Az 1951-ben történt kivégzések közül az egyik legérdekesebb eset dr. Tóth Miklóse. Bár az egész történet nem elsősorban vele, hanem Bartha (a jegyzőkönyvekben Barta szerepel, ezt javarészt átvette a szakirodalom is, de a felesége Bartha családnévvel írta alá a vallomásait, ezért magam is ragaszkodtam ehhez névváltozathoz) Dezsővel kezdődött. Az ügyét már olvashatjuk a *Napi Történelmi Forrás* internetes oldalán is.

Bartha eredetileg hadapród-örmmesterként szolgált a 2. világháborúban, egészen a főváros szovjet elfoglalásáig harcolt. Ám azt követően is katona maradt, sőt előbb a Katona Politikai Osztály, később az ÁVH kötelékében kezdett szolgálni. Valamiért nem igazán barátkozott meg a kommunista rendszerrel, különböző ÁVH-s

iratokat kezdett felhalmozni a lakásán. A későbbi ÁVH-s nyomozás szerint fasiszta és klerikális beállítottságát nem volt képes levetkőzni. A papírokat pedig az ellenségnek, az angoloknak és az amerikaiaknak gyűjtötte, ezzel akarta elérni, hogy nyugatra távozhasson a feleségével. A történet szerint két aktatászkában cipelte magával a lopott dokumentumokat.

Valószínűleg egy véletlen esemény vezetett el lebukásához; 1950. július 14-én berendelték az ÁVH személyzeti osztályára. Bartha azt gondolta, hogy leleplezték, azonnal hazament és a feleségét is tájékoztatta szökési tervéről. Fogta az ellopott iratokat és felesége javaslatára, sógora, Nagy Kálmán lakására siettek. Mivel nem találtak otthon, átmentek Bartha édesanyjához, majd végül – miután felesége visszament a testvére lakására és akkor már otthon találta – találkozott sógorával, akit tájékoztatott a szökési tervéről. Az ÁVH jelentése szerint Nagy Kálmán azt javasolta, hogy keressék meg Tóth Miklóst, hiszen neki vannak kapcsolatai az angolszászokhoz, tehát tud majd segíteni. Valójában Bartha már 1950 márciusától Tóth kapcsolattartója volt Kárpáti álnéven.

Tóth Miklós valóban érdekes személy volt, értelmiségi családból származott, nemcsak az édesapja, de a nagypapja is egyetemen tanított. Államtudományi és közgazdaságtudományi doktorátussal és bölcsész diplomával is rendelkezett. 1942-től a Külügyminisztériumnál kezdett el dolgozni. 1945 júniusában Bécsbe küldték, ahol a magyar képviselőnél vezető beosztást töltött be, majd alkonzul volt. Az ÁVH szerint ekkor került kapcsolatba az amerikai hírszerzéssel. A tárgyaláson ragaszkodott ahhoz, hogy egyrészt az amerikaiakkal csak az általuk elfogott magyar háborús bűnösök kapcsán egyeztetett, másrészt olyan információkat adott át, amelyet a Külügyminisztérium tájékoztatási osztálya részére biztosított.

1948-ben a Katona Politikai Osztály megbízta azzal, hogy épüljön be az angolszász kémszervezetébe. Tóth vállalta, hogy Ausztriába utazik és megteszi ezt. Nyilván 1945-ben mégis csak elég közel került az amerikaiakhoz, és ezzel tisztában voltak Budapesten is. Feltehetőleg néhány hónap után leleplezte magát, vagy az angolok leleplezték le, és a peranyag szerint már azzal vádolták, hogy nemcsak színleg, hanem ténylegesen is átállt az angolokhoz.

Bár az ÁVH által rögzített előzetes kihallgatási jegyzőkönyve szerint gyakorlatilag 1946-tól folyamatosan jelentett az amerikaiaknak, sőt 1948-tól angol megbízóitól kapott anyagok segítségével dezinformációkkal traktálta a Katona Politikai Osztályt is, de mindezt már az elsőfokú tárgyaláson tagadta.

A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. április 16-án megtartott zárt főtárgyalásán egy másik történetet mesélt el. Úgy mutatta be magát, mint, aki a Katona Politikai Osztálytól kapott utasítások szerint járt el és sikerrel megtévesztette az „imperialista angolszász” szervezeteket. Csak azt ismerte el bűnének, hogy segíteni akarta Bartha szökését. Azt állította, hogy amikor hazatért Magyarországra, Bartha ÁVH-s főhadnagyként lett a kapcsolattartója. Elmondta neki, hogy az ÁVH nem tartja megbízhatónak őt és hamarosan le fogják tartóztatni, és azt is előadta, hogy kémtevékenysége miatt maga is veszélyben van, elfogatóparancsot adtak ki ellene.

Ekkor döntötték el, hogy elmenekülnek az országból. Csakhogy neki nem voltak kapcsolatai ehhez, ezért – mint kijelentette – szükségük volt egy csendestárs segítségére. Ezt a szerepet egy előző rendszerben báró úrnak szólított férfit, Szegedy-Ensch Sándorra osztották, aki a 2. világháború után nyelvtanárként kereste kenyerét, és bár a perben nem merült fel, de a későbbi forrásokból kiderül, hogy nem egyszer került kórházba idegi problémák miatt. Kérdés, hogy emiatt mennyiben volt teljesen beszámíthatónak tekinthető. Mindenesetre Tóth-hoz baráti kapcsolatok fűzték.

Az ÁVH nyomozóinak verziója szerint Szegedy-Enschnek kellett volna felkeresnie Tóth kapcsolatát a holland követségen. Időközben beesteledett, az „összeesküvők” Tóth lakásán maradtak, amikor megjelentek az államvédelem nyomozói. Tóth éppen nem volt otthon, a volt arisztokrata nem engedte be őket, és figyelmeztette Barthát, aki elmenekült. Végül a házigazda visszaérkezett, beengedte a nyomozókat, akik letartóztatták őket. Ugyanekkor vették őrizetbe Bartha feleségét és sógorát is, akik a sógora lakásában voltak.

Eközben Bartha egy ismerőse segítségével elmenekült, egészen Pákozdig jutott, ahol tűzharcot vívott az ÁVH-s nyomozókkal, végül megsebesült és főbe lőtte magát. Halálával családtagjai és Tóth Miklós automatikusan a vádlottak padján találták magukat. Ők fizették meg Bartha könnyelműségének és halálának az árát.

A tárgyaláson Bartha özvegye csak abban tartotta magát bűnösnek, hogy nem jelentette fel a férjét. Bár azt is hozzátette, hogy neki fogalma sem volt arról, hogy a párja kémtevékenységet folytatott. Bartha sógora, Nagy Kálmán, gyakorlatilag mindent tagadott a bíróság előtt. Fogalma sem volt arról, hogy a Bartha által hozott aktatáskák mit rejtettek, nem tudott a szökési tervéről, a kémkedésről sem. Az ÁVH előtt azért vallotta magát bűnrészesnek, mert nagyon félt. Nem ő javasolta, hogy hívják fel Tóthot, ő csak a telefonszámát adta oda. Kvázi, véletlenül került bele az egészbe.

Szegedy-Ensch is az eredeti vallomásától eltérő változatot adott elő a tárgyaláson, amely szerint semmiben sem vett részt, nem is akart elszökni Magyarországról. Tóthot még az egyetemről ismerte, s amikor Tóth 1950. július 15-én elment otthonából, kívülről rájuk zárta az ajtót, de a kulcs nem volt náluk, így nem is tudta beengedni az ÁVH nyomozóit, akiknek az utasítására keresni kezdte a kulcsot. Bartha meghallva a szóváltást, menekülőre fogta, aztán Tóth megérkezett, kinyitotta az ajtót és elfogták őket. Bartha aktatáskájáról csak annyit tudott, hogy olyan iratok vannak benne, amely a menekülésüket segítheti.

Andó Ferenc őrnagy, a tárgyalás vezetője, a védői indítványok elutasítása után lényegében lezárta a tárgyalást. Nem adott helyet annak bizonyítására, hogy Tóth a vézskorszakban embermentő tevékenységet folytatott. Tanácsának ítélete szerint a négy vádlott hűtlenség bűncselekményét követte el. Ezek alapján Bartha Dezsőnére három, Nagy Kálmánra hat, Szegedy-Ensch Sándorra tizenkét esztendő börtönbüntetést szabtak ki. Ellenben Tóth Miklóst halálra ítélték. Mind a négy vádlottnál osztályellenességet állapítottak meg, de Bartha Dezsőné és Nagy Kálmán esetében enyhítő körülményként vették figyelembe, hogy az időközben már elhunyt Bartha Dezső rokonai voltak. Nyilván ezért természetes is volt, hogy belekeveredtek

az egészbe, illetve, ami ennél is fontosabb volt: mindketten munkásszármazásúak voltak.

Szegedy-Ensch Sándor, egykori bárói címével „tündökölt” a tárgyalóteremben, s a tipikus kommunista ellenség szerepét kapta meg. Esélytelen volt a méltányos eljárásra. Ugyanez a szerep várt Tóth Miklósról is. Előbbi elítélt betegsége, akár büntetőségét is kizáró egészségi állapota nem is került szóba az eljáráson; édesanyja ugyan erre hivatkozva próbált perújrafelvételt kérni, azonban ezt elutasították.

Andó Ferenc, a bírójuk, egy református lelkész fia volt. 1944-ben végezte el a jogi kart. 1945 végén járásbírói aljegyző, majd 1948-ig a Budapesti Népbíróság tanácsjegyzőjeként dolgozott. Ezt követően kevesebb, mint egy évig a Budapesti Népügyészség népügyésze, majd katonai szolgálatba lépve katonai ügyésze, 1950-től a Budapesti Katonai Törvényszék és a Budapesti Hadbírószék bírója. Később, 1956 novemberéig a Budapesti Helyőrségi Bíróság elnökhelyettese. Saját kérelme alapján tartalékállományba került. Állítólag ez a lelkiismereti válságának volt köszönhető, mert javarészt politikai ügyekben, törvénysértő eljárásokban kellett ítélnie. Ennek ellentmondani látszik, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlások idején az Igazságügy Minisztérium Katonai Főosztályának előbb főosztályvezető-helyettes alezredese, majd főosztályvezető ezredese. Sőt 1958 májusa és 1962 szeptembere között az igazságügy miniszter katonai helyettese is volt. 1961-ben vezérőrnaggyá nevezték ki. 1962-ben végül menesztették más igazságügyi tisztviselőkkel együtt, amit a Rákosi-rendszerben betöltött szerepükkel magyaráztak.

Tóth Miklós és társai ítéleteit az 1951. július 19-én megtartott másodfokú tárgyaláson a Katonai Főtörvényszék Kádár Pál által vezetett tanácsa a fellebbezéseik elutasításával jóváhagyta. Figyelembe véve az ítélezések fentebb vázolt eseteit, ebben már semmi meglepőt nem láthatunk.

Összegzésül

1951-ben kíméletlenül lecsapott a kommunista „igazságszolgáltatás” gépezete. Nem kímélte azokat sem, akik hosszú éveken keresztül – akár egyenruhában, akár anélkül – éppen azt a rendszert építették, amely aztán kegyetlen módon ítélezett felettük. Nem számított sem katona, sem rendőr, sem ÁVH-s. A törvényesség látszátára sem adtak. Rákosi és elvbarátai hatalmuk teljében immár bármit megtehettek a középosztálytól megfosztott és félelemtől reszkető Magyarországon. Az eljárások levezetői pedig éppen olyanok voltak, mint a kommunista elitcsapat: amorális végrehajtóként küldték vesztőhelyre azokat, akiket veszélyesnek tartottak arra a rendszerre, amelynek kedvezményezettjei voltak.

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. (1992), szerk. HORVÁTH Ibolya, SOLT Pál, SZABÓ Győző, ZANATHY János, ZINNER Tibor, Budapest

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. (1995), szerk. HORVÁTH Ibolya, SOLT Pál, SZABÓ Győző, ZANATHY János, ZINNER Tibor, Budapest

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 5. (1996), szerk. HORVÁTH Ibolya, SOLT Pál, SZABÓ Győző, ZANATHY János, ZINNER Tibor, Budapest

Levéltári források

Bartha Dezső és társai ügye. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár [HL], Budapesti Katonai Bíróság [BKB], 0337/1951.

Felkey József és társai ügye. HL, BKB, 733/1948.

Dr. Kerekes Ervin és társa ügye. HL, BKB, 0050/1950.

Sánta Pál ügye. HL, BKB, 0182/1951.

Szabó István és társa ügye. HL, BKB, 0224/1951.

Internetes források

Andó Ferenc életrajza, NEB honlapja: <https://neb.hu/asset/php1GXNLC.pdf>

Hajabácné Dobos Dóra: *Egy menekülés (tragi)komédiája – Barta Dezső ÁVH-főhadnagy tortúrája*
<https://ntf.hu/index.php/2018/11/12/egy-menekules-tragikomediaja-barta-dezso-avh-fohadnagy-torturaja/>

Dr. Jáhner-Bakos Mihály, NEB honlapja: <https://neb.hu/asset/phpZ3J68d.pdf>

Dr. Ledényi Ferenc életrajza, NEB honlapja: <https://neb.hu/asset/phpAqWHX8.pdf>

Petőfi Sándor és Vasvári Fejér Pál

A szélsőjobb, a szélsőbal és a magyarországi katolikus egyház

A magyar katolikus egyház története – amellet, hogy az egyetemes keresztény egyháztörténet része – számos külön kutatandó és értelmezendő sajátosságot mutat a Szent István-i időktől kezdve, egészen a közelmúlt Kádár-korszakig. A Kádár János nevével jelzett történelmi korszak az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével kezdődik, és az 1989-es rendszerváltoztatással zárul (annak ellenére, hogy Kádár 1987-től semmilyen politikai, vezetői posztot nem töltött be a pártállami rendszerben). Kádár János és az általa szovjet hatalmi segítséggel kiépített és fenntartott konszolidált szocialista/kommunista egypártrendszer viszonyát a Vatikánnal és a magyar keresztény egyházakkal nagyrészt a világpolitikai események és a sajátos magyar politikai konszolidáció határozta meg a „keleti blokkban”. Jelen tanulmány azt a konfliktusoktól és terrortól sem mentes viszonyrendszert mutatja be, amely a magyar katolikus egyház kapcsolatát, illetve viszonyulását jellemezte 20. századi diktatúráinkhoz, elemezve a kommunista ideológia téziseit az egyházzal és a kereszténységről, bemutatva a diktatúra eszközeivel félreállított klerikusok sorsát, ismertetve a Vatikán politikáját a szovjet érdekszféra országaiban (különös tekintettel a szaknyelven Ostpolitiknak nevezett politikai elképzelésre), valamint bemutatva a pártállami szervek tevékenységét az egyházpolitika területén.

Szálasi Ferenc legitimációjának jogtörténeti kérdései

Kádár János és az öt megelőző diktátorok, Szálasi Ferenc és Rákosi Mátyás is az államellenességre hivatkozó elvet követve üldözték a klérust. Ennek okát jól példázza Serédi Jusztinián esztergomi érsek felszólalása az Országgyűlésben. Az 1937. XIX. tc. értelmében a kormányzói szék megüresedésekor összehívandó Országgyűlés Horthy Miklós kormányzó 1944. október 15-én a rádióban elhangzott proklamációja („Hőn szeretett hazánk szívében folyó pusztító harctól, a küzdő erőket számbavéve, immár döntő, az országra nézve kedvező fordulatot nem várok. Ezért elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek.”), majd ezt követően, október 16-án történő lemondása (egyben német zsarolás következtében a proklamáció visszavonása) következtében állt fel, hogy legitim, alkotmányos döntést hozzon. Az 1937. évi XIX. törvénycikk 3. §-a szerint „A kormányzói tiszti megüresedése esetében arra az időre, amíg az új kormányzó az esküt le nem teszi, országgyűlés alakul, amelynek tagjai sorában a m. kir. miniszterelnökön és az országgyűlés két házának elnökén felül Magyarország hercegprímása, a m. kir. Kúria elnöke, a m. kir. közigazgatási bíróság elnöke és a m. kir. honvédség főparancsnoka foglalnak helyet.”

Annak ellenére, hogy Szálasi Ferenc hivatalos „nemzetvezetői” felhatalmazását ekkor még nem kapta meg sem az országgyűléstől, sem a közjogi méltóságokból álló Országgyűléstől, már ezen a napon (október 16-án) nyilas fegyveres csoportok kezdték meg a deportálásokat, valamint a Lánchídról és a Margit hídról a

Dunába lőtték a budapesti zsidóság egy részét, német karhatalmi erők segítségével. A terror a főváros mellett vidéken is folytatódott, nem kevés számban 15–16 éves, antiszemizmussal feltűzelt suhancok közreműködésével. Fontos tény azonban, hogy ekkorra sem az országgyűlés alsó- és felsőháza, sem az Országtanács nem rendelkezett tényleges hatalommal. Néhány nap alatt Szálasi Ferenc és németbarát bábkormányára kezebe került a hatalom. A közvetlen előzményekhez tartozik még az a tény, hogy aggályai ellenére Serédi Jusztinián 1944. október 24-én (tehát a kormányzói lemondást követően) fogadta Szálasi Ferencet az esztergomi érseki palotában.

Bár Serédi szavai tisztán logikus, jogi gondolatmenetet közvetítenek, kerülve a náci ideológia elítélését, maga a hercegprímás, de lényegében az egész magyar katolikus püspöki kar már 1937-től kezdve hivatalos megnyilatkozásaiban (is) elhatárolódott nemcsak a hitlerista náciizmustól, hanem a magyarországi nyilas mozgalomtól is. Az 1937. október 21-i magyar püspöki konferencia állásfoglalása a világegyházzal teljes összhangban ítélte el a náciizmust, mivel éppen ebben az évben XI. Pius pápa *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájában marasztalta el azt, egyben a német katolikus egyház üldözése ellen is tiltakozva. Az 1941-től 1944-ig tartó időszakban (tehát abban a négy évben, melyben Magyarország Hitler szövetségeseként részt vett a 2. világháborúban), a magyar katolikus egyház folyamatosan – bár érthetően némi óvatossággal – kiállt az üldözöttek és Magyarország függetlensége mellett. Például az 1941. augusztus 8-án kihirdetett harmadik zsidótörvény ellen – amely mindenkit zsidónak minősített, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, megtiltotta a vegyes házasságokat, és büntetni rendelte a zsidók és nem zsidók közötti nemi kapcsolatot – a püspöki kar augusztus 15-én jegyzékben tiltakozott.

Az 1944. október 27-én összeült Országtanács feladata az ide vonatkozó törvény értelmében tehát az volt, hogy döntsön az államfői jogok gyakorlásáról, mivel Horthy Miklós kormányzó lemondó levelének „értelmében forma szerint megüresedett a kormányzói szék”. (ORBÁN-VIDA, 1990, 172.) Serédi azonban már mondanójának elején rámutatott arra a jogi problémára, hogy a lemondó levélen miniszterelnöki ellenjegyzés nincs, amely tény megkérdőjelezi annak hitelességét. Ezután azzal folytatta a hercegprímás, hogy a sajtóból is ellentmondásos hírek jutottak el az Országtanács tagjaihoz. Két fontos dolgot említett ezzel kapcsolatban: 1. a korábbi sajtóhírek szerint lövöldözések voltak a kormányzó várbeli lakásánál, és Horthy Miklóst erőszakkal eltávolították – ez természetesen nem tekinthető lemondásnak; 2. a későbbi közlemények értelmében a kormányzó önként mondott le, és helyezte magát német védelem alá (!), mely szerint lemondása érvényes, az Országtanács ülése ezért legitim.

A felszólalás lejegyzett szövegének harmadik szakaszában egy igen fontos jogi tényezőre hívta fel a figyelmet a hercegprímás, amelynek alapja az a hír volt, hogy a megbízott miniszterelnök már minisztereket is nevezett ki október 16. és 27. között, márpedig „[...] ez nyilván a kormányzó jogkörébe tartozik. [...] a kormányzói hatalom átvétele és gyakorlása alkotmányunk szerint de iure érvénytelen. Érvénytelen akkor is, ha a kormányzó a maga hatalmát akár írásban, akár – mint a rádió és a napi

sajtó, meg kormánynyilatkozatok állítják – szóban adta át Szálasi Ferencnek, mert a kormányzónak az 1920: I. tc. és az 1937: XIX. tc. szerint nincsen joga a hatalmat átruházni.” (Az 1937: XIX. tc. ide vonatkozó részlete: 4. § A kormányzói tiszt megüresedése esetén, amíg az új kormányzó az esküt le nem tette /1920: I. tc. 18. §/, az 1926: XXII. tc. 48. §-ának első bekezdésében meghatározott jogkört az Országtanács látja el.)

Megjegyzendő, hogy – mint azt már fentebb kifejtettük – de facto a miniszteri kinevezésekhez, vagyis a kormányzói jogkör gyakorlásához a hatalma már akkor is megvolt Szálásinak (köszönhetően a német vezérkari támogatásnak), amikor még „nemzetvezetőnek” sem nevezte ki az Országtanács, hiszen a minisztereket már október 27-e előtt hivatalba helyezte a nyilas pártvezér. A következő jogi probléma – melyre szintén utalt Serédi a felszólalásában – a nemzetvezetői tisztség pártoktól való függetlenségének kérdése: „[...] az Országtanács javasolja a november 3-ra összehívandó országgyűlésnek, hogy [...] a nagykorú és arra alkalmas magyar állampolgárok közül ideiglenes államvezetőt (országvezetőt, nemzetvezetőt) válasszon. [...] a jelölt semmiféle politikai párt tagja nem lehet, ha pedig az lett volna, pártjából ki kell lépnie.” A hercegprímás a második világháborút lezáró közelgő béketárgyalások miatt hangsúlyozta a nemzetvezető pártatlanságát, melynek Szálasi Ferenc személye szintén nem felelt meg, hiszen a nyilasok pártvezetői posztjáról 1944. november 3-a után sem mondott le.

A felszólalás további részeiben Serédi Jusztinián hangsúlyozta a nemzetvezetői tisztség ideiglenes voltát, amely csak és kizárólag a következő kormányzó megválasztásáig állhat fenn, valamint kérte Szálasi Ferencről az országgyűlés politikai okokból letartóztatott tagjai szabadon bocsátásának kezdeményezését, hogy az alsó- és a felsőház eleget tudjon tenni a törvényhozás és a későbbi kormányzóválasztás jogi aktusainak.

Az Országtanács 1944. október 27-i ülésén egyedül Serédi Jusztinián hercegprímás szólalt fel. A felszólalás után megválasztották Szálasi Ferencet nemzetvezetőnek, és összehívták november 2-ára a képviselőházat. A képviselőház hiányos testülete – a 372 képviselőből 55 jelent meg, tehát a Serédi által szorgalmazott szabadon bocsátások nem valósultak meg –, majd másnap, november 3-án, a szintén foghíjas felsőház elfogadta a nemzetvezető jogköréről szóló törvényjavaslatot.

E törvényjavaslat (1944: 10 tc.) „jóváhagyólag tudomásul veszi” Horthy lemondását és Szálasi Ferenc felruházását a kormányzót megillető jogkörrel. A törvény elnapolta a kormányzói tisztség betöltését és megbízta Szálásit miniszterelnöki hivatala megtartásával, valamint felruházta államfői tisztségében a „nemzetvezetői” címmel. „A hercegprímás azonban az ország tragédiájába torkolló alkotmányos komédiában tovább nem vett részt.” (GERGELY, 1999, 119.) Megjegyzendő azonban, amellet, hogy rövidesen bekövetkező haláláig (1945. március 29.) Serédi már nem hagyta el Esztergomot, „több ízben fordult a magyar és a német hatóságokhoz, katonai parancsnokságokhoz, kérve, hogy Budapestet és Esztergomot tegyék nyílt várossá, elkerülve azok pusztulását. Megkereséseire azonban érdemi választ nem kapott.” (GERGELY, 2006, 52.)

Külpolitikai szempontból fontosabb történés volt ennél a dunántúli püspökök – többek között Mindszenty József veszprémi püspök – „emlékirata” a nyilasok ellen. A memorandumot három dunántúli püspök, Mindszenty József, Apor Vilmos és Shvoy Lajos, valamint a pannonhalmi főapát, Kelemen Krizosztom aláírásával Mindszenty személyesen vitte Budára 1944. október 31-én (tehát még a Szálasi jogköeiről szóló, Országgyűlés által elfogadott törvényjavaslat előtt). „Magam írtam meg az emlékirat-tervezetet. Először elvittem azt Győrbe Apor Vilmos megyéspüspök jóbarátomhoz. Elvittem volna azt természetesen Serédi Jusztinián hercegprímáshoz is, hogy tartalmát megbeszéljem vele, de Esztergom benne volt már a harcok kellős közepében és a primásról csak azt tudtam meg, hogy súlyos beteg” – írja Mindszenty emlékirataiban, magyarázatot adva ezzel arra, hogy a hercegprímás 1944. október 27-i felszólalása után miért nem tudott már hathatósan fellépni a nyilasokkal szemben. (MINDSZENTY, 1989, 99.) Emellett megjegyzendő, hogy a memorandum átadásával sajnos Mindszenty József püspök, későbbi hercegprímás is csak a nyilasok általi bebörtönzését tudta elérni. A nyilas rémuralom lezárulásával, a háború utáni rövid demokratikus időszakot követően az országnak pedig szinte azonnal egy másik diktatúrával kellett szembesülnie.

A Rákosi-rendszer: államosítás és üldözés

Az elméleti kommunizmus megalkotója, Karl Marx (1818–1883) szerint a valóság egy embertelen, igazságtalan társadalmi rendszer eredménye, és egyben igazolás alapja. Ahhoz, hogy az ember önmagára találhasson egy megfelelő és demonstratív módon létrehozott társadalmi rendben (a kommunizmusban), le kell számolnia a vallással. „A kommunizmus, mert ateista, lényegileg vallásellenes, még hozzá harcias módon ateista, nem csupán filozófiai síkon. A keresztények üldözése a kommunizmus hatalomra jutásakor törvényszerűen bekövetkezik, mert közvetlenül annak gyakorlati jellegéből forrászik. [...] a marxista kommunizmus az elméleten túl gyakorlat is, ami a keresztények üldözésében testesül meg.” (TÖRÖK, 2016, 172.) Ilyen ideológiai háttérrel felvértezve, szovjet mintára, a Rákosi-diktatúra a negyvenes évek végén nyílt és módszeres egyházüldözésbe kezdett, a pártvezetés ugyanis jól tudta, hogy „az alkudozó, folyvást kompromisszumokat kötő, majd mind inkább elszigetelődő politikai pártokkal ellentétben az egyházak képviselik az egyetlen világnézetiileg s erkölcsileg szilárd, megbízható és meggyőző erőt”. (KISZELY, 2000, 102.)

Az egyházüldözés egyik első lépése az egyházi fenntartású iskolák államosítása volt. Az 1948. évi XXXIII. tc. értelmében „6505 iskola – ebből 5407 elemi és népiskola –, 98 tanítóképző és líceum, 113 gimnázium államosítottatik az egyházi kézen levő kórházakkal, nevelő- és szociális otthonokkal s árvaházakkal egyetemben.” (KISZELY, 2000, 105.) Természetesen a törvénykezés eszközein kívül is konspiratív módszerekkel igyekezett a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) a katolikus egyházi szervezeteket minél inkább ellehetetleníteni.

Megfelelő indokot biztosított például a Katolikus Agrárfűségi Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) felosztatására az az eset, melynek alapja az volt, hogy 1946 júliusában az Oktogon közelében szóváltást követően egy szovjet katonának meggyilkolta a társát. „A kommunisták kezén lévő sajtó viszont kezdettől fogva azt állítja, a két szovjet hős aljas merénylet áldozata lett.” (KISZELY, 2000, 103.) Az MDP állítása szerint ugyanis az elkövető egy – a KALOT egyenruháját viselő – fiatalember volt, akinek hulláját megtalálták egy közeli romházban. A KALOT tagjai azonban „[...] sohasem kaptak és sohasem viseltek egyenruhát. A fiatalembert pedig – amint ez rendőrségi körökből kiszivárgott – az Andrassy-úton verték agyon vallatás közben és holttestét a gyilkosság után vitték oda nagy sietve a körúti romházba.” (MINDSZENTY, 1989, 134.)

Az egyházüldözésnek időlegesen csak az 1956-os forradalom vet véget. Rákosi szerint a vallás egy csökevény, mákony, meg kell szabadulni tőle, fel kell számolni vagy be kell illeszteni a rendszerbe. Ez a módszertani meghatározás azért fontos, mert később Kádár János és a pártvezetés ezt az elvet elfogadta, csak a hangsúlyt helyezte a felszámolásról a beillesztésre, az Állami Egyházügyi Hivatal és a békepap-mozgalom segítségével.

„Az MDP KV Titkársága 1951. május 4-i ülésén határozott az Állami Egyházügyi Hivatal [ÁEH] felállításáról, a működés egyes kérdéseiről. A párt döntések után 1951. május 15-én az Országgyűlés 37. ülésén beterveztett törvényjavaslatot május 18-án fogadta el az Országgyűlés” (MIKÓ, 2017. 99.), ezzel hivatalosan megalakult a klérus ellenőrző állami hivatal. Működésére vonatkozóan a pártvezetés konkrét instrukciókat fogalmazott meg: „[...] az ÁEH püspökségeken és főpapi székhelyeken dolgozó megbízottjai foglalkozzanak az alsópapsággal. Az alsópapság így megszokja, hogy ügyeivel hozzájuk forduljon. A budapesti és megyei tanácsoknál beállítandó egy-egy egyházügyi előadó, aki a megyei tanácselnöknek és az ÁEH-nak van alárendelve.” (MNL, OL, M–KS 276. f. 54. cs. 155. ő. e.) Az ÁEH beépülését az egyházi szervezetbe jól tükrözi egy 1958-as jelentés is: „Összesen 606 kulcspozíciót tartunk nyilván (püspökök, vikáriusok, irodaigazgatók, püspöki titkárok, kanonokok, apátok, főesperesek, esperesek és minden egyházmegyében a 10 legnagyobb plébánia). Ebből 257 állás volt haladó papokkal betöltve az ellenforradalom előtt. 22 állásban még reakciók vannak, 19 állás nincs betöltve, 8 új helyen reakciók papok helyébe békepapok kerültek.” (MNL, OL, XIX a 21-D)

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek (1892–1975) életútja hűen tükrözi a magyar nemzet kiszolgáltatottságát, küzdelmét és áldozatának nagyságrendjét a 20. századi diktatúrák sodrában. A plébános, majd püspök kálváriája a második világháború idején, a nyilasuralommal kezdődik, később a Rákosi-diktatúrában folytatódik, hogy az 1956-os forradalom rövid életű kegyelmi ideje után – október 31-én kiszabadítsák fogságából, november 3-án este rádióbeszédét közvetítette a Szabad Magyar Rádió – a Kádár-rendszerben kényszerű fogságban az amerikai követségen, majd rövid ideig a Vatikánban, végül száműzetésben élve, Bécsben fejezte be életét.

A Vatikán 1945-ben még arra számított, „[...] hogy a nemzetközi helyzet alakulása miatt a kommunista uralom pusztán epizód jellegű lesz Kelet-Európában. Minden eshetőségre felkészülve olyan egyházfőre volt tehát szüksége, aki szembe mer szállni a kommunistákkal az egyház érdekeiért, sőt szükség esetén a mártíromságtól sem riad vissza. Ezért esett a választás Mindszenty Józsefre, az akkori veszprémi püspökre.” (BÖGRE, 1998, 62.) Mindszenty 1956 utáni sorsa bizonyítja, hogy a Kádár János által irányított pártállami rendszer – amellet, hogy bizonyos engedményeket tett taktikai megfontolásból – az egyházzal szemben lényegében a Rákosi-diktatúra politikáját folytatta. Rákosi Mátyás, a párt főtitkára egyébként már 1948. január 10-i beszédében nyilvánvalóvá tette az egyházzal szembeni fenntartásait: „a demokrácia ez évi feladatai között ott van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. [...] Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik. [...] A magyar demokrácia eddig minden problémát megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.” (GERGELY, 1985, 59–60.)

Rákosi nyilatkozatával összhangban a papi, kisközösségi perek a népbíróságokon kezdődtek a második világháború után, és rendszerint – koholt vádak alapján – súlyos börtönbüntetéssel (nem egyszer életfogytiglani ítélettel) vagy halálbüntetéssel zárultak. „Az 1953 júliusától átalakuló BM államvédelmi osztályai közül a IV. számú feladatköre volt a belső reakció elhárítása. Az 1950–51 folyamán nyitott személyi és objektum dossziék alapján kimutatható, hogy a »klerikális reakcióval« a 3. alosztály foglalkozott.” (VÖRÖS, 2015, 1.) A szervezet hathatós munkájának köszönhetően a halálos ítéletek a megfélemlítés eszközeivé váltak. Néhány példa: Zsédely Gyula nyomán Tomka Ferenc említi „a Budapesti Hadbírószág »szigorúan titkos« jelzéssel ellátott jegyzőkönyvét, amelyben 16 személyt a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedéssel vádolnak”. (ТОМКА, 2005, 36.) Tomka kifejti, hogy „[...] 1953. május 23-án kötél általi halálra ítélték 3 fiatalt, lelkivezetőjükkel. További 7 fiatalt 8–15 év börtönre, s velük 3 szalézi atyát is 10–15 évre ítélték el. [...] A halálos ítéleteket 1953. június 8-án végrehajtották.” (ТОМКА, 2005, 37.)

Egyházellenes intézkedések a Kádár-korszakban

A Kádár-rendszer politikájának a Rákosi-diktatúrával összhangban lévő folytonosságát az a tény mutatja, hogy az egyházellenes perek 1957 után – ha nem is ugyanolyan intenzitással és demonstratívan, mint az ötvenes évek elején – módszeresen folytatódtak. Kádárék kétarcúságára utal például az 1957. évi 22. számú tvr., mely szerint „[...] állami hozzájárulás kellett a katolikus egyházon belüli kinevezésekhez és elmozdításokhoz, legyen szó püspöki székről vagy városokban, járási székhelyeken lévő plébánosi állásokról, az egyházi oktatásban a felsőfokú tanintézmények vezetőiről, tanáiról, de akár a középiskolai igazgatói tisztségről. A tvr. ha-

tályát kiterjesztették a református és az evangélikus egyház, valamint az izraelita felekezet bizonyos vezető tisztségviselőinek kinevezési és felmentési gyakorlatára is.” (VÖRÖS, 2009.)

De jól példázza a Kádár-rendszer módszereit a Fekete hollók-akció is. „Az 1961. február 6-án éjszaka kezdődő, Fekete hollók nevű országos akció során több mint ezer házkutatás közepette 45 felszentelt és 38 világi személyt tartóztatnak le, köztük a Regnum Marianum diákevangelizációs munkaközösség vezetőit.” (KISZELY, 2001, 101.) Az állambiztonság klérus-fóbiáját tükrözik az akció részleteit tartalmazó jegyzőkönyv szavai: „[...] csapást mértünk a vatikáni vezetés alatt álló, a Magyar Népköztársaság rendje ellen szervezkedő illegális erőkre. Felszámoltunk egy széleskörű klerikális szervezkedést. A szervezkedés célkitűzése a Magyar Népköztársaság megdöntése és helyébe »Keresztény Köztársaság« létrehozása volt.” („Canale”, ÁBTL-0-143963/1.)

Valójában az ifjúsági pasztorációt kisközösségekben végző és a békepapok dominanciáját következetesen elutasító papokra csaptak le. Az állambiztonság mindenre kiterjedő precizitással arra is ügyelt, hogy a Püspöki Kar is kiálljon az akció létjogosultsága, klerikális szempontú legalitása mellett. Az 1961. március 15-én közzétett nyilatkozatában a Püspöki Kar kifejti, hogy „[...] minden egyházi személyt vagy alkalmazottat, aki államellenes szervezetben részt vesz, vagy ilyen tevékenységet támogat, mint a magyar nép ellen vétőt, elítéli. [...] Az egyházmegyék ordináriusainak eltökélt szándéka, hogy a jövőben határozottan fognak fellépni azon egyházi személyekkel és alkalmazottakkal szemben, akik az állam és a katolikus egyház törvényeit megszegve, hivatásukkal visszaélnek.” (*Magyar Kurír*, 1961. március 24.)

„A Kádár-korszak egyházpolitikája a megszorítások ellenére is azon gondolat mentén haladt, miszerint ha az egyházak túléltek a Rákosi-rendszer megpróbáltatásait, akkor most meg kell kísérelni az egyházakat felhasználni az állam, a párt érdekeinek érvényesítésére, nemzetközi helyzetének erősítésére, elfogadtatására.” (VÖRÖS, 2010.) Az MSZMP Politikai Bizottságának (PB) 1958. június 10-i határozata szerint: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés.” (BALOGH–GERGELY, 2005, 1003.)

Az egyházügyi hivatalt a forradalom után 1958-ban szervezték hivatali rangúvá. Ez azt jelentette, hogy a korábban a Közoktatásügyi Minisztérium alá tartozó másodminisztériumi pozícióból Kádár rendeleti szinten önálló – közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá tartozó – államtitkári rangra emelte annak mindenkori vezetőjét. Ez a változtatás – amely egyébként a pártban sem élvezte a feltétlen támogatást – összefüggött Kádárék azon törekvésével, melynek értelmében a szocialista pártállam mellett, hogy igyekezett elkerülni minden nyílt konfrontációt az egyházakkal, a legfelsőbb szinten kívánta ideológiai szempontból befolyásolni a vallásos életet. Erre jó példa, hogy az 1957-es egyházügyi törvényben deklarálták, hogy a pápai enciklikák, dekrétumok kihirdetése a Magyar Népköztársaság területén csak az ÁEH jóváhagyásával történhet.

A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) az állam és az egyház együttműködésének feltételeit lényegében bel- és külpolitikájának támogatásában jelölte meg. (RAJKI, 2002.) Kádárék elvárták, hogy az egyházak támogassák a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendjét, az állami törvények betartására és „szocialista hazánk” építésére neveljék a hívő embereket, tevékenyen működjenek közre a világbéke biztosításáért folyó harcban a nemzetközi békemozgalom támogatójaként, az egyházon belül is folytassanak harcot a „reakció” ellen, a felekezetek vezetői politikailag lépjenek fel „a rendszer ellenségeivel” szemben, az állami és az egyházi törvényeknek megfelelően. Mindezért cserébe az államhatalom anyagi támogatást adott az egyházaknak, lehetővé téve működésüket.

A Kádár-rendszer ezeken felül a klérus és a teológia „leghaladóbb képviselőit” bekapcsolta a társadalmi és tömegszervezetekbe, a hívők többségét „bevonta” az egyházi reakció elleni harcba, kerülve a vallási érzelmeket sértő módszereket. A politikai korlátozások közé tartozott, hogy az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás, valamint elsőáldozás, bérmálás és konfirmáció keretében foglalkozhattak, a lelkészek rendszeres politikai nevelését pedig a békemozgalom keretén belül szervezték meg. Mindemellett 1961-ben 76 főt ítéltek el (főleg ciszterciek és világi papok) kisközösségi tevékenységért, 1965-ben (az 1964-es Vatikáni Szerződés után) újabb 30 főt, és 1972-ben is többeket. Jól mutatja mindez a Kádár-rendszer ambivalens politikáját az egyházakkal szemben: a politikai okokból történő részleges engedelmények, ideológiai elvárások és diktatórikus pártállami megoldások politikáját.

Az egyházak felügyeletét és az esetleges retorziókat ugyan az ÁEH koordinálta, de az ügynöki tevékenységet javarészt a békepapságra bízta a kommunista államhatalom. A békepapság mint szervezeti mozgalom ötlete, a Szovjetunió kommunista pártvezetésétől származik. Lényege, hogy a különböző módszerekkel a mozgalomba szervezett klerikusok a pártállami hatalom szolgálatában segítenek megosztani, szétverni és végső soron megszüntetni a vallásos közösségeket. A szovjet érdekszféra országaiban eltérő hangsúllyal és sikerrel működött, de sajnos éppen Magyarországon évtizedekig befolyásolta az egyházi életet a hivatalosan 1950-ben megalakult szervezet.

A mozgalom 1951. december 6-án kelt munkaterve szerint a cél az volt, hogy a békepapok „[...] a papi békemozgalom célkitűzéseivel szemben ellenséges papokat leplezzék le, és szigeteljék el a többi paptól. A széles körű leleplezés után követeljék a püspöktől ezen papok hivatásból való felfüggesztését.” (BÖGRE, 1998, 64.) 1956 után Kádár ugyanúgy támaszkodni kívánt a mozgalom „eredményeire”, mint elődje, Rákosi Mátyás, ezért „alakult meg az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága, az »Opus Pacis«. Vezetőségébe bekerültek a régi békepapok képviselői is”. (MINDSZENTY, 1989, 457.)

Az államhatalom – a bevált módszert alkalmazva – a felsőpapságot is bevonta a bizottság legitimitásának megerősítésére: „[...] támogatjuk a püspöki kar által kezdeményezett (sic!) Opus Pacis mozgalmat. Véleményünk szerint azonban az Opus Pacis csak akkor lehet szilárd és eredményes papi békemozgalom, ha nemcsak a felső

papság szűk körére, hanem a demokratikusan érző papság minél szélesebb tömegeire támaszkodik.” (*Kállai Gyula miniszterelnök beszéde 1958. április 18-án, Heti Híradó*, 1958/17.) Mindezt megerősítve 1958-tól kezdve megjelentették a *Katolikus Szót*, ami a mozgalom káros politikai propagandáját volt hivatott szolgálni.

1964. szeptember 15-én a Vatikán és a magyar államvezetés megállapodást kötött. „A Vatikán keleti politikája a mártírságot vállaló katolikusok hatalmas tömegein szeretett volna segíteni.” (TÖRÖK, 2016. 178.) A megállapodás „[...] az első és leglátványosabb megnyilvánulása volt annak az új külpolitikai orientációnak, amelyet a történeti irodalom – hasonlóan a nyugatnémet külpolitika 1960-as évek közepétől bekövetkező fordulatához – Ostpolitiknak nevezett el, s amely a korábbi intrazigenciával szemben nyitott volt a vasfüggönyön túli kommunista rezsimekkel való tárgyalásra, egyfajta *modus vivendi* kialakítására.” (HATOS, 2014, 23.) Az Ostpolitik német szakkifejezés tehát a Vatikán egyház- és valláspolitikáját jelöli 1963 és 1990 között a szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai országokban.

Ezt a politikai konstrukciót XXIII. János (1958–1963) kezdeményezte a II. Vatikáni zsinat (1962–1965) keretében, de módszereinek kidolgozása és alkalmazása már VI. Pál (1963–1978), illetve II. János Pál (1978–2005) nevéhez fűződik. Az Ostpolitik központi embere Agostino Casaroli (1914–1998) bíboros volt, aki tevékenységének fókuszában a kommunista elnyomás alatt szenvedő egyházak továbbélésének biztosítását tartotta. Az Ostpolitik kétségkívül segítette például a magyarországi katolikus egyház működését azzal, hogy támogatta az egyezmények létrejöttét a szocialista államhatalom és az egyház között, de bírálói szerint túl sok engedményt tett vallási és hivatali szempontból az államhatalom felé.

A II. Vatikáni zsinat (1962–1965) dekrétumai, zsinati döntései nyilvánvalóan hatottak a Kádár-rendszer egyházpolitikájára is, de az 1956-os forradalom utáni korabeli párthatározatokból az is kiderül, hogy a pártállami hatalom rendeleti szinten már az ötvenes évek végén elmozdult a demonstratív jellegű egyházüldözéstől a népfrempolitikai érdekekben az egyházakat hasznosítani kívánó tervek felé. Jellemző példa erre a békepap-mozgalom, az ÁEH működése és a szervezett formában leginkább a debreceni agrártudományi egyetemen évtizedekig fenntartott, neves teológusokat is felvonultató katolikus–marxista teológiai párbeszéd mint tudományos konferenciasorozat. Ennek a filozófiai párbeszédnek a csúcspontját jelentette a Pápai Gergely Egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia által szervezett konferencia.

Mégis többen, így Gál Ferenc is haszталannak tekintette a tanácskozást. Több teológus azonban – többek között Nyíri Tamás – kifejtette tanulmányaiban a párbeszéd jelentőségét, rámutatva, hogy a marxista szellemű egyházkritikával szemben csak folyamatos teológiai vitában lehet ellenérveket megfogalmazni. Szabó Ferenc szavaival „[...] a dialógus sohasem jelentheti a megalkuvást, a keresztény önazonosság feladását, a nézetek összemosását [...]. Továbbá az igazi párbeszédben nem ítéljük el a priori a másik felet, az ateista partnert, kerüljük a sértő polémiát és az üres fecsegést.” (SZABÓ, 2012.)

1989 óta számos alkalommal utaltak már az egyház és a huszadik századi diktatúrák konspiratív együttműködésére, rámutatva annak az egyházi szervezetre és a hívekre gyakorolt káros jellemzőire. Tomka Ferenc azonban több írásában joggal hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy az egyháztörténeti kutatások ezen a téren még számos kérdést szükséges, hogy tisztázzanak. Az egyházi ügynöklistán megbízhatóságával kapcsolatban például nem véletlenül világít rá, „hogy a lista az »ügynökök« között sorolja fel a Magyarországgal a Vatikán nevében tárgyaló három diplomata nevét; valamint ügynöknek jelöl meg három olyan magyar egyházi személyiséget, akik 1946 és 1950 között elhagyták az országot, és csak a fordulat után tértek haza”. (TOMKA, 2015.)

Felhasznált irodalom

- BALOGH Margit–GERGELY Jenő (2005), *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. köt. Budapest
- BÖGRE Zsuzsa (1998), *Békepapság az üldözött egyházban*. In *Studia religiosa: tanulmányok András Imre 70. születésnapjára*, szerk. MÁTÉ-TÓTH András – JAHN Mária, Szeged
- GERGELY Jenő (1985), *A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971*, Budapest
- GERGELY Jenő (1999), *A katolikus egyház története Magyarországon 1914–1945*, Budapest
- GERGELY Jenő (2006), *A magyar katolikus egyház és a külpolitika*. In *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. A VI. Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) szimpóziumának anyaga*, szerk. PRITZ Pál, SIPOS Balázs és ZEIDLER Miklós közreműködésével, Budapest
- HATOS Pál (2014), *Keleti politika – nyugati gyökerek. A vatikáni ostpolitik kulturális kontextusa, Pro Minoritate*, Tél, 23. sz.
- KISZELY Gábor (2001), *Állambiztonság 1956–1990*, Budapest
- KISZELY Gábor (2000), *ÁVH. Egy terrorszervezet története*, Budapest
- MIKÓ Zsuzsanna (2017), *Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei és püspöki megbízottjának tevékenysége Heves megyében az 1950-es években, Egyháztörténeti szemle*, 4. sz.
- MINDSZENTY József (1989), *Emlékirataim*, Budapest
- RAJKI Zoltán (2002), *Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban, Egyháztörténeti Szemle*, 2. sz.
- Serédi Jusztinián hercegprímás *feljegyzései 1941–44* (1990), szerk. ORBÁN Sándor – VIDA István, Budapest
- SZABÓ Ferenc (2012), *A Vatikán keleti politikája közelről – Az Ostpolitik színe és visszája*, Budapest
- TOMKA Ferenc (2005), *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés*, Budapest
- TOMKA Ferenc, *Papi ügynökök és a 2000-es évek kérdései*, 15, <http://tomkaferenc.hu/wp-content/uploads/2015/07/A-papi-%C3%BCgyn%C3%B6k-k%C3%A9rd%C3%A9s-hazugs%C3%A1gai-%C3%A9s-a-val%C3%B3s%C3%A1g-II.-k%C3%B6nyv.pdf> (letöltve: 2023. április 25.)
- TÖRÖK József (2016), *Ostpolitik és Mindszenty bíboros, Magyar Sion*, 1. sz.
- VÖRÖS Géza (2009), *Állambiztonság és egyházak, Egyháztörténet*, 4. sz.
- VÖRÖS Géza (2010), *Az egyházakban foglalkoztatott ügynökhálózat, Betekintő*, 2. sz.
- VÖRÖS Géza (2015), *Egyházüldözők arcképcsarnoka. Az egyházakkal szembeni elhárítás vezetői, 1945–1956*. II. rész, *Betekintő*, 2. sz.

Egyházpolitika Somogyban

A katolikus egyház 1958–1968

A tanulmány a Kádár-korszak egyházpolitikájának 1958–1968 közötti periódusát elemzi, országos és megyei források alapján. A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala, később az ismét önálló szervként működő Állami Egyházügyi Hivatal, valamint a Somogy megyei egyházügyi főelőadók és a Veszprémi Püspökség által készített jelentések, körlevelek, kancelláriai iratok alapján okadatolt, reflexív módon valósult meg az állami és egyházi hierarchia különböző szintjein keletkezett utasítások hatásainak, valamint az ezek nyomán megtörténő egyházi aktorok magatartási mintázatainak vizsgálata.

1958-ra a pártállamnak többé-kevésbé sikerült restaurálnia az 1950-es évek fontosabb egyházpolitikai elemeit. Ennek lényeges része a békepapi mozgalom újraindítási lehetőségeinek megteremtése. Az MSZMP elérkezettnek látta az időt arra, hogy az egyházpolitika új stratégiáját is megfogalmazza a népfronthatározatban. (BALOGH Margit /1996/, *Egyházak a szovjet rendszerben /1945–1948/*, in *Magyarország a XX. században*, 2. kötet, Szekszárd) Ez öltött testet végül az 1958-as párthatározatban.

1958 nyarán is folytatódott az állam térnyerése. A katolikus egyházban újabb 45 kulcspozíciót sikerült megszerezni. Ezen kívül 98 fontos beosztásból – teológiai tanári, határ menti plébániák – sikerült az állam számára megbízhatatlan lelkészeket kiszorítani. A református egyházban 10, az evangélikus egyházban 5 újabb kulcspozíciót töltöttek be lojális papokkal. (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár /MNL, OL/, M-KS-288-22 /1958/, 4. öe. Jelentés a Politikai Bizottság 1958. június 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatának végrehajtásáról, Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala /MM EH/, Budapest, 1958. szeptember 13.)

Az 1958-as párthatározatot az EH apparátusa készítette elő. Az erre vonatkozó „háttériratok” explicit formában, tehát egyértelműen kifejezték azokat a szándékokat, célokat, amelyek a hatvanas évek egyházpolitikáját meghatározták. Az állam és az egyházak együttműködésének tartalmát illetően a leglényegesebb pontok a következők:

„A Hazafias Népfront célkitűzéseinek megvalósítása.

A nemzetközi feszültség enyhítése, a béke.

A dolgozó tömegek életszínvonalának emelése.

A haza és más népek szeretete.

A közerkölcs színvonalának emelése (állampolgári kötelezettségek teljesítése, a köztulajdon védelme, a munkakerülés leleplezése, a felsőbbség tisztelete stb.).

A közösségi életforma kialakítása.” (MNL, OL, M-KS-288-22 /1958/, 4. öe. Vázlat az egyházpolitikával kapcsolatban készítendő előterjesztéshez, MM EH, Budapest, 1958. március 25.)

A nyilvánvalóan propagandisztikus célok megvalósítása a diktatúra gazdag eszköztárának, lehetőségeinek felhasználásával történt. Ennek egyértelmű kifejtését is tartalmazták az EH dokumentumai: „A szocialista állam és az egyházak közötti politikai együttműködésből pozitív politikai viszony alakul ki. Ebből nem következhethet, hogy az egyházak hatalmi pozíciókat szereznek. A hatalmi igényből eredő egyházi követeléseket el kell utasítani, s annak jogosságát bizonyítani kell a hívő tömegek számára.

Miközben el kell utasítani az egyházak olyan igényét, amely politikai és kulturális hatalmuk növelésére irányul, aközben biztosítani kell a hívő tényleges vallásos szükségleteinek kielégítését. Lehetőséget kell adni az egyházaknak, hogy – a szocializmus érdekeit nem sértően – szabadon működhessenek a vallás gyakorlása terén.

Az egyházak politikai támogatásának formái: egyrészt a szocialista állam bizonyos választott szerveiben való megfelelő arányú részvétel, másrészt az egyházon belül létrehozott haladó mozgalmak, harmadrészt különböző megfelelő egyházi megnyilvánulások (prédikációk, nyilatkozatok, ünnepi aktusok stb.).

Az egyházak arra alkalmas képviselői részt vesznek a parlamentben, a megyei, járási és városi tanácsokban, a Hazafias Népfront összes szerveiben, a békeközmozgásban. [...] Az államnak ezekre a személyekre kell elsősorban támaszkodni és rajtuk keresztül biztosítani a politikai megosztottság érvényesülését.” (Uo.)

A dokumentumok határozottan megfogalmazták a célrendszert és a követendő taktikát. A vallásos tömegek befolyásolása nagyon fontos volt a politika számára. A hívők bevonását szükségesnek tartotta az „egyházi reakció” elleni harcban, mert ez erőteljesebbé tette az ellenállás teljes elszigetelését és felszámolását. Ebben a küzdelemben a politika irányítói szerint mindig figyelembe kellett venni a hívők érzéseit. A politikai leleplezést kombinálni kellett a helyes adminisztratív intézkedésekkel. Elkerülték a durva, a vallási érzelmeket sértő módszereket. Arra törekedtek, hogy a hívők maguk kérjék a felsőbb egyházi hatóságoktól a rendszernek meg nem felelő papok eltávolítását. Az Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium konkrét segítséget nyújtott, és adatokat szolgáltatott a megyei pártbizottságok és tanácsok részére.

A megjelölt célkitűzésekhez kedvező külpolitikai körülményekre is szükség volt a helyzetelemzés szerint. Az állam számára rendkívül fontos volt az egyházak nemzetközi kapcsolatainak alakulása. Ezek meghatározták a többi szocialista országhoz való viszonyt is. Ezért foglalkozott az EH körültekintően ezzel a kérdéssel. A Vatikán magatartását agresszíven ellenségesnek ítélte, s hosszú időre politikai realitásként számolt vele. A magyar katolikus egyház püspökeitől ugyanakkor azt várta, hogy a Vatikánál és a nyugati országok katolikus egyházi vezetőinél hamarabb ismerjék fel a társadalmi változások világméretű bekövetkezését. Ilyen módon a szocialista országok katolikus egyházai fokozatosan eltávolodtak a Vatikántól. E folyamat kialakulása időben és méreteiben másképp zajlott minden népi demokratikus országban. Olykor nyíltan (pl. Kína), néha deklaráció nélkül vált gyakorlattá (például Csehszlovákia, kisebb mértékben Magyarország). E hosszú, lassan két év-

tizede tartó folyamatban az államnak irányítania kellett a hazai katolikus egyház külkapcsolatait.

A nemzetközi kapcsolatoktól való teljes elzárkózás nem vezethetett a szocialista állam érdekeinek megfelelő eredményre. A Vatikán és hazánk közötti kapcsolat gyengítése mellett fokozatosan erősítették a népi demokratikus országok katolikus egyházaival, valamint egyes, számukra megfelelő nyugati vezetőkhez fűződő baráti szálakat. Ténylegesen hitelvi, dogmatikai, szertartásbeli kérdésekben ugyanakkor feltétlenül biztosítani kellett a római irányítás érvényét. Élesen külön választották a „Római Szentszék” és a „Vatikáni Állam” egyházi és politikai hatalmát. (Uo.)

Az alábbiakban azt vizsgáltuk meg, hogy az országos egyházpolitika főbb trendjei milyen módon transzformálódtak és valósultak az alsóbb regionális és lokális szinteken. A „helyi kérdések finomabb kezelését” az Elnöki Tanács 1957. 22 számú törvényerejű rendelete tette lehetővé. A diszpozíció – az egyházi állások betöltésének állami felügyelet alá vonása – a lelkészekkel szemben alkalmazott adminisztratív fellépést napi gyakorlattá tette.

A Veszprém Egyházmegyei Hatóság 1958. október havi köriratában Klempa Sándor püspöki helynök megdicsérte azokat a papokat, akik a „nyugtalan időkben” megállták a helyüket. Ugyanakkor fájalta, hogy szórványosan akadtak, akik az Egyházi Törvénykönyv kifejezett tiltása ellenére 1956. október 23-a után állomáshelyüket súlyos ok és engedély nélkül, hűtlenül elhagyták. A tizenkét lelkészt (Czuczai László, Cserjés Sándor, Forgó Ferenc, Hardy Gábor, Kovács Jenő, Láhony Rezső, dr. Málíg Gábor, Mésrany Tibor, Németh Sándor, Padányi Károly, Mánzor László, Serányi Lajos) felfüggeszti állásából – jelentette ki –, amennyiben a rendelkezés tudomásul vétele után nem jelentkeznek az egyházmegyei hatóságnál szolgálattételre, illetve nem foglalják el elhagyott szolgálati helyüket. (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár /VFL/, Veszprém Egyházmegyei Hatóság körirata, 2000-137/1958.) A tizenkét lelkész nem engedelmeskedett a felszólításnak, ezért őket az egyházmegye nem alkalmazta. A Veszprémi Egyházmegye papságának betűsoros névmutatójából mindegyikük neve hiányzott (*A Veszprémi Egyházmegye névtára 1963*, Veszprém). 1959-ben dr. Major Kálmánt, a veszprémi teológia volt tanárát helyezte Klempa Sándor szolgálaton kívül. A lelkész 1964-ben újabb figyelmeztetésben részesült, mert engedély nélkül egyházi tevékenységet folytatott. (VFL, 2000-170/1959. és 12-17/1964.)

A Somogy megyei egyházügyi előadó, Werstrosch János levélben kifogásolta, hogy a diszpozíciók ügyében az apostoli kormányzó előzetesen nem tájékoztatta, és ezzel több esetben nehezítette azok zökkenőmentes elintézését. (VFL, 2000-62.) Az előadó feletteseinek is jelentette, hogy az 1962 nyarán sorra került diszponálások is hét esetben az ő megkérdezése és beleegyezése nélkül történtek. Utalt arra is, hogy az országos érdek felette áll a helyinek, hiszen az egyházi főhatóság, vagyis Klempa Sándor csak a felsőbb állami szerv, az ÁEH beleegyezésével diszponálhat. (Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára /MNL SML/, XXIII.1. f. 3a/6 sorozat, TÜK-iratok. Összefoglaló jelentés az egyházpolitikai helyzetről. Kaposvár, 1963. IV. negyedév.)

A diszpozíciók száma 1959-ben volt a legmagasabb. Utána következik az 1958. év indexe, majd a rangsorban a harmadik az 1961-es év. A diszpozíciók kiemelkedő számát mindegyik esetben az országos politika alakulása magyarázza. 1958-ban született meg az MSZMP KB egyházpolitikai határozata, majd 1960 márciusában az MSZMP PB határozata az állam és a katolikus egyház közötti viszony alakulásának főbb problémáiról. Az áthelyezések száma 1966-tól kezdve meredeken csökkent. A magyar állam és a Vatikán között 1964-ben megkötött részleges megállapodás hatása konszolidációs tényezőként döntő jelentőségűnek bizonyult.

A diszpozíciók kérdésében többször fordult elő összeütközés a püspök és az állami hatóság között. Klempa Sándor apostoli kormányzó taktikázni kényszerült, ha az exponált helyekre a számára megfelelő lelkészt akarta kinevezni vagy a megye papságával való összeütközést el akarta kerülni. A kaposvári belvárosi plébánia betöltésére három személyt javasolt, a döntést pedig az állami szervre bízta. Az apostoli kormányzó bizonytalankodása és taktikázása fejeződött ki abban is, hogy a diszpozíciók számát is növelte. Ezt kifogásolta a megyei egyházügyi főelőadó, mert nem látta a maga szempontjából indokoltnak. 1965-ben például a megye papságának mintegy harmadát helyezték át. Előfordult olyan eset is, hogy egy személyt rövid időn belül kettő, esetleg három helyre is kinevezett az aula. Az 1960-ban kiadott sematizmushoz képest 1965-re az áthelyezések eredményeképp 44 helyen történt változás. Az egyházügyi főelőadó – Decsi József – és a püspök abban egyezett meg, hogy csak elkerülhetetlen esetekben mozgatnak meg lelkészeket. (MNL SML, XX-VII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottság iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről Kaposvár, 1966. február 1.) Az egyházügyi főelőadó feltételezhetően nemcsak a személyes presztízs miatt kifogásolta Klempa áthelyezéseit, hanem felsőbb utasításra is csökkenteni kellett a lelkészek mozgatását.

Ha a diszpozíciókat Veszprém és Somogy megye viszonylatában vizsgáljuk, látható, hogy közel azonos számú lelkészt helyeztek át tíz év alatt a két megyén belül. Az áthelyezések száma a már összviszonylatban említett években – 1958-ban, '59-ben és '61-ben – a legmagasabbak. A két megye közti „lelkészcsere” sem összességében, sem pedig évenkénti bontásban nem volt jelentős. Az aula a diszpozícióban kiegyensúlyozottságra törekedett, s nem borította fel a megyék lelkészi karának összetételét.

A veszprémi egyházmegye vezetésében esperesi és esperes-helyettesi szinten 1959-ben jelentős változások történtek. 10 esperest saját kérelmére, 20 esperest pedig feltehetően az állami szervek követelésére mentett fel tisztségéből a püspöki aula. A 35 esperesi kerületből 34 élére nevezett ki Klempa Sándor új tisztségviselőt. A Somogyi főesperesség 13 esperesi kerületéből 12 kerület kapott új vezetőt. A helyettes esperesek közül 15 fő ugyancsak újonnan megbízott lelkész volt. A Somogyi főesperesség Ságvári esperesi kerületében a 7 helyettes esperesből 5, a Segesdi főesperesi kerület 6 helyettes espereséből 2 fő az újonnan kinevezett lelkész. (VFL, Kancelláriai iratok 3800-121/1959.) Ilyen méretű váltás az egyházmegye középszintű vezetésében a tíz év során többé nem történt.

Az esperesi és esperes-helyettesi funkciók mellett az egyházügyi főelőadó a nagybajomi, a kadarkúti, a balatonboglári, a balatonllelei, a fonyódi, a kőröshegyi, a siófoki, a balatonszabadi, a berzencei, a gyékényesi és a böhönyei plébániákat is fontosnak tartotta abból a szempontból, hogy ezekre a helyekre is csak a hatalom szempontjából megbízható lelkészeknek lehetett kerülnie. A kaposvári belvárosi plébániát külön kiemelte, ahova olyan személyt kellett javasolni, aki hajlandó volt őszintén együttműködni az állami egyházügyi hatósággal, s megfelelő tekintéllyel is rendelkezett. (MNL SML, 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottsága, Munkaterv 1966. január 1-től 1966. június 30-ig, Kaposvár, 1966. január 3.)

Az 1958-ban sorra kerülő választások megyei és helyi szinten egyaránt lehetővé tették, hogy az állam újra összekösse azokat a politikai szálakat, amelyeket a forradalom széttépett. A Rákosi-korszakban a békepapi mozgalom szervezetileg jól kiépített rendszerben működött, most újraindítása csak lazább keretek között volt lehetséges. A Hazafias Népfront aktivizálta a volt békepapokat Somogyban is, ahol csak a katolikus békepapok működtek tovább. A békebizottságok járási szintig működtek a népfronton belül. A választásokra való felkészülés, a Hazafias Népfront jelölő listáinak elkészítése a mozgalom sorainak újrendezését követelte meg. 25 pap töltött be 33 közeleti funkciót. Ennek az az oka, hogy 7 fő egyszerre több helyen vállalt szerepet. (Abaligeti Kázmér 3, dr. Bacza Dezső 2, Kovács Sándor 2, dr. Langmár Lipót 2, Molnár István 3, dr. Vajay József 2, dr. Pfeifer János 2.) A funkcióhalmaz magyarázata egyrészt az, hogy többen – Abaligeti, Pfeifer – „rég”i békepapok voltak. A több funkciót betöltő papok helyzetét az is erősítette, hogy szolgálati helyük – Fonyód, Nagybajom, Siófok, Berzence, Balatonkeresztúr – a megyei egyházpolitika szempontjából frekvenciáknak számított.

Jellemző esetről számolt be jelentésében az egyházügyi főelőadó. Dr. Vajay Józsefet büntetésből diszponálták Nagykanizsáról Balatonkeresztúrra. Kongruáját is megvonták. Az egyházügyi főelőadó kilátásba helyezte, ha hajlandó a megyei békebizottságban tisztséget vállalni, a kongruát visszakaphatja. A „meggyőzés” eredményre vezetett. A megyei egyházügyi főelőadó úgy látta, hogy a békepapi mozgalomnak aránylag nagy befolyása van az egyházban. Dr. Pfeifer János a világi hatalom támogatását élvezte, mint a békebizottság titkára, így a hozzá fordulókon tudott segíteni. A vezető szerepet játszó régi mozgalmi papok magatartása kétértelmű. Kifelé hangoztatták a Vatikánhoz való hűségüket, de négy szemközti beszélgetésekben kritizálták annak politikáját. A pozitív tendenciák ellenére a mozgalom azonban az újrakezdés nehézségeivel is küszködött.

A forradalom előtti állapotokhoz képest nem történt lényeges változás, ami azt jelentette, hogy a békepapság bázisát nem sikerült a létszám emelésével növelni. A népfrontos keretek túl lazának bizonyultak az egyházügyi főelőadó szerint, s ezt a szervezeti formát a mozgalom harcosabbá, ütőképesebbé tétele érdekében át kellene szervezni úgy, hogy a népfronton belül a békepapi mozgalom viszonylag nagyobb önállósággal és mozgékonyasággal rendelkezzen. Erősíteni kellene az EH irányító be-

folyását. A kifogások és a javaslatok abból eredtek, hogy egyes társadalmi szervezetek nem kérték ki a főelőadó véleményét, amikor a lelkészeket az adott funkcióra jelölték. A papság tekintélye a főelőadó szerint sok községben nem szenvedett csorbát, a tanácsok egy kisebb része – Toponár, Kapoly, Igal, Töröcske – támogatja is a lelkészeket. A községi vezetők számára az egyházpolitika idegen területnek számít. A különböző funkciókat viselő papok jelentős részét a megyei párt és állami vezetés, a főelőadó nem javasolta volna közéleti szerep betöltésére. (MNL SML, 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Kaposvár, 1959. december 30.)

Az egyházügyi főelőadó megállapításait még jobban alátámasztotta, hogy a felsorolt papok között sok volt az egyházi méltóságot viselő lelkész. Ez arra utalt, hogy az egyházmegye vezetése ügyesen kihasználta az újrakezdés bizonytalanságait, s igyekezett a számára megbízható, tekintélyes papokat bejuttatni a különböző választott társadalmi, állami szervezetek pozícióiba.

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1960. március 1-jei határozata a katolikus egyházzal szembeni keményebb politika dokumentuma. A határozat visszalépést jelentett az 1958-as irányvonalhoz képest, mert újra megerősítette az „illegális klerikális erők” elleni harc szükségességét. (BALOGH, 1996.)

1962 februárjában készült egy lista, amelyet a veszprémi püspökségen elláttak ugyan iktatószámmal, de azt aláírás nem hitelesítette. A listáról egyrészt feltételezhető, hogy az a már előzőleg büntetett papok névsora, másrészt az is, hogy a fegyelmezendő lelkészeket vette számba. Mindkét szempont elfogadható. Az első azért, mert a Rákosi-rendszer ilyen tömegű büntetéstől sem riadt vissza, és ezeket a lelkészeket újra számba vették „veszélyes elemekként”. A második verziót az teszi valószínűbbé, hogy a legsúlyosabb fokozatú büntetés a későbbiekben bekövetkezett.

A fegyelmezési fokozatok közül a „büntetésből áthelyezve” minősítésű a legenyhébb. A 35 lelkész közül csupán Bellák Alajos, Kiss András, Koronczi László, Németh Béla, Puska Ferenc került 1962-ben az új szolgálati helyre. Déghy Pál, Kőgl Lénárd, Schwartz M. Róbert, Szabó László, Tóth B. László pedig 1961-ben foglalta el új állomáshelyét, és 1962-ben nem diszponálták új helyre. A többi lelkész szolgálati helye változatlan maradt. A „büntetve és áthelyezve” minősítés legfeljebb figyelmeztető jellegű, mert a 13 lelkész közül csak Kukoda Miklóst diszponálták a megnevezett szolgálati helyről Taranyba. Ez az áthelyezés is közigazgatási megyén belül történt. Fábos Pál, Novák István, Pék János pedig 1961-től dolgozott a nevezett plébánián. A „büntetve” fokozat minőségét, tartalmát a rendelkezésre álló dokumentumok alapján nem lehet megállapítani. A legszigorúbb az „egyházi büntetés” volt, mert Horváth Józsefet, Rajczy Pált 1962–64-ig eltiltották az egyházi szolgálattól. Vass Sándor 1962–63-ban kapta ezt a büntetést. Nagy György pedig 3 évig, 1966–68-ig nem gyakorolhatta papi hivatását. (A Veszprémi Egyházmegye névtára, Veszprém, 1963; 1975; 1984. és 1992.)

Több szempontból tanulságos a kimutatás, mert dokumentálja az ellenállás erejét, minőségét.

Az egyházmegye „ellenálló” szellemű papságának kormegoszlása:

30–40 év: 5 fő	41–50: 22 fő	51–60: 23 fő	60 felett: 5 fő	Összesen: 55 fő
----------------	--------------	--------------	-----------------	-----------------

Forrás: VFL, 2000-16/1962. és a Veszprémi Egyházmegye névtára, 1963

Az 55 lelkészből 21 rendelkezett doktorátussal és 18 fő viselt valamilyen egyházi méltóságot. Az 55 lelkészből 25 Veszprém megyében, 20 Somogyban, 10 Zalában tevékenykedett. A tények alapján megállapítható, hogy az egyházmegye katolikus lelkészeinek elitje ellen irányult a tervezet. Közel azonos szám reprezentálta a legaktívabb korosztályt (22 fő) és a tapasztalt, tekintélyes lelkészeket (23 fő). Ez a két korcsoport a megye lelkészállományának meghatározó ereje. A doktorátussal rendelkezők magas aránya – 31,18% – is azt dokumentálta, hogy az egyházmegye életében meghatározó szerepet játszó papi csoportról volt szó. Ezt az államnak is figyelembe kellett vennie, de Klempa Sándor számára is nagyobb mozgásteret biztosított, hogy a szándékok megvalósítását akadályozza.

Az egyházpolitika sajátos ingamozgását a külpolitikai tényezők erősen befolyásolták. A II. Vatikáni Zsinat és vele együtt a Szentszék új politikai irányvonalának, az *aggiornamento*-nak meghirdetése döntően meghatározta a magyar egyházpolitikát. Az 1960–61-es keményebb politikai vonalvezetés után három egymással szorosan összefüggő kérdés körül kristályosodott ki a Somogy megyei katolikus egyházpolitika:

1. a békepapi mozgalom és az ellenálló, azaz a reakciós papok helyzete;
2. a Vatikánhoz fűződő viszony;
3. az ökumenia.

Az első és a második a katolikus egyházzal megkötött egyezmény (1950) után „örökzöld” téma maradt, a harmadikat a zsinat vetette fel katolikus részről, veszélyeztetve a pártállam eddig sikeresen alkalmazott, a protestáns és a katolikus egyházak szembenállására épülő taktikáját.

A II. Vatikáni Zsinat első ülését (1962. október 11. – december 8.) élénk érdeklődés fogadta. Az egyházi sajtó, a *Magyar Kurír* hangsúlyozta az új szentszéki politika haladó jellegét. A sajtó idézte a pápa és a zsinati atyák minden fontos megnyilatkozását. Az egyházügyi főelőadó szóhasználata szerint az egyház „hivalkodik” a „modernséggel”, „fetisizálja” és megmenti a világbéke ügyét. (MNL SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK Összefoglaló jelentés az egyházpolitika helyzetéről, 1962. IV. negyedév, Kaposvár, 1963. január 2.)

A megye papsága árnyaltan fogalmazta meg véleményét. Takács Károly kőröshegyi esperes-plébános szerint kompromisszum várható a világi dolgokat illetően, ebből új keresztény hagyomány lesz. Ez csak a természettudományos eredmények és világnézet „káros túlzásainak” és a „krisztocentrikus humanizmusnak” az összeegyeztetése által válik lehetségessé. Szerinte minden probléma megoldódik a zsinat végére. Az egyház tanításai igazodnak a korszellemhez, amely a tartós, békés egymás mellett élést valósággá teszi.

Szommer József kaposvári káplán véleménye, hogy a *Mater et magistra* kezdetű pápai enciklika alamizsnaosztó szelleme nem oldja meg a kor izgalmas problémáit. A modernizált paternalizmus, a szegények egyháza ma már diszkreditált álláspont, mert neokapitalista tendenciája nyilvánvaló. Az egyház csak áldását adhatja arra, amit a szocializmus megvalósított az emberiség felemelésére. Óvatos a szentatya – mondja Novák István –, mert eredetileg a keresztény egységet az integristák a kommunizmus ellen akarták létrehozni, és azt mint új eretnekséget elítélni. Az egyházfő azonban tartott egy új egyházszakadás lehetőségétől, és így inkább a harmadik utat, Róma egységét választotta. Ottaviani bíboros oppozíciója vereséget szenvedett, de ez még nem végleges, hiszen a bíboros a teológiai bizottság elnökeként továbbra is fontos szerepet játszik.

Molnár György inkei esperes a katolikus egyház egységét a pápai primátus és a csalatkozhatatlanság dogmája összefogó erejeként értékelte. Ez biztosította a hierarchiát, amelyet fenn kellett tartani, mert ez az egyház kohéziójának sarkköve, lényege. Ha ez nem működne, anarchia ütne fel a fejét, holtpontra jutna minden kérdés. A pápai tekintély imponáló volt a kinyilatkoztatás dogmájának tárgyalásakor. XXIII. János pápa határozott állásfoglalása egyértelműen mutatta a követendő utat. Az egyházfő bölcsessége mutatkozott meg abban is, hogy megkülönböztetett módon fogadta püspökeinket, s a kommunizmust tapintatosan meg sem említette.

Kukoda Miklós taranyi plébános úgy látta, korai még sikeres zsinatról beszélni. Az első ülészak a legnehezebb szakasz volt. A következőn még sok vita lesz, de a legdöntőbb szerepe a harmadik szakasznak lesz, amikor majd a Szentlélek fog munkálkodni a zsinaton.

Kassai Lajos kaposvári lelkész is az *aggiornamentoban* jelölte meg a zsinat lényegét. A szentatya meg akarta fiatalítani, újítani, időszerűvé tenni, a mindennapokhoz közelebb vinni az egyházat. A pápa ugyan tiltakozott az „újítás” kifejezés ellen, a valóságban mégis minden tette ennek szükségességét indokolta, mert az egyházhűség és a haladás két egymást feltételező fogalom.

Olyan ez a zsinat, mint egy barátságos futballmérkőzés – jellemezte találóan a zsinatot dr. Lukács István esperes plébános –, amelyen az ellenfelek egyet akartak, sportolni és gólt rúgni. Főszerepe ebben a játszmában a pápának volt. Ő tölti be a bíró döntőbírói tisztét. Végző fokon az egyházfő határoz minden világpolitikát is érintő kérdésben. Elvetheti és elfogadhatja a határozatokat, mert a zsinat dekrétumai rá nézve nem kötelező érvényűek. De valamennyi résztvevő ott lesz a mérkőzést követő hosszú kibékülési, barátkozási folyamatban a fehér asztalnál. Hisz lényegében egy célért küzdenek, az egyház fennmaradásáért.

Sebestyén József csokonyavisontai prépost, a békemozgalom elnöke azt várta a zsinattól, hogy az üres ordináriusi helyeket betöltik, rendeződik a Mindszenty-ügy. Bizakodott abban, hogy a második szakaszban Hamvas Endre érsekként, Brezanóczy Pál püspökként lehetne ott. Klempa Sándor is várta, hogy meghívja a pápa, s reménykedett a püspöki cím elnyerésében is. (Uo.)

A zsinat első ülészaka a béke kérdését úgy vetette fel, hogy annak egyoldalú,

a közép-kelet-európai országok álláspontját tágabb horizontba helyezte. A „krisztocentrikus humanizmus” transzcendenciába hajló álláspontját földi tartalommal töltötte meg, az egyházi főelőadó úgy látta, hogy a zsinattal kapcsolatos várakozások mellett a somogyi katolikus papság nem feledkezett meg arról a valóságról sem, amelyben élt. Ez magyarázza az egyházügyi főelőadó megjegyzését, hogy további érthetetlen elszigetelődés és várakozás figyelhető meg néhány „értelmes pap hírében álló” lelkésznel.

Dr. Földváry Imre pusztakovácsi pap szerint egyesek a békemozgalmat saját karrierizmusuk kielégítésének eszközeként használták fel. Temesi József somogyeszi káplán az elvilágiasodás veszélyére figyelmeztetett. Komáromi András szentgáloskéri és Szalai József büssüi lelkészek a korábbi sérelmek, a papi magatartás kétértelmősége miatt nem voltak hajlandók részt venni a békemunkában. Csak akkor vállalnak szerepet a különböző alkalmakkor, ha világnézetükkel összeférhetően nyilatkozhatnak meg. Ebben az esetben pozitív álláspontot hajlandók képviselni.

Dr. Szemes József somogyzobi plébános a békemozgalmat feleslegesnek tartotta, mert az egyház feje is békét akart, így nincs szükség külön békemozgalomra, mert a béke szellemében kell élnie, tevékenykednie minden papnak. Az ateista és vallásellenes tevékenységgel nem lehet igazi papnak megbékélnie. Itt harc van és lesz mindig.

Tersztenyák László nemesvidi pap is – akinek nevét a későbbiekben a reakciós papok között még gyakran említette Werstroh János egyházügyi főelőadó – úgy értékelte a helyzetet, hogy a hercegprímás politikai megnyilatkozásai nem szolgálták és nem szolgálják a magyar katolikus egyház érdekeit, s leszámolt ifjúkori példaképével.

Bárdos József a közelmúltra utalva hivatkozott az egyházat a Rákosi-rendszerben ért sérelmekre, s a vallásukhoz hű világiak üldözésére, és azokra, akik a szektarianizmus áldozatai lettek. Ő is megjárta évekig – mondvascsinált vádak miatt – a börtönt. A civil áldozatok politikai rehabilitációja megtörtént. A papok politikai szerepe jelentéktelen, ezért be kellett érniük a „lelki rehabilitációval”, ami a kölcsönös bizalom és belátás kádári politikájának alapja. Úgy érezte – különösen az MSZMP 1962-es őszi pártkongresszusa óta –, hogy megbecsült polgára hazájának.

Langmár Lipót siófoki apátplébános szerint Mindszenty halála lényegesen megkönnyítené az állam és az egyház közeledését. A papok általában várták, hogy a Magyar Népköztársaság kiadja Mindszentyt, és ennek fejében még megfelelőbb, normálisabb viszony alakul ki az állam és egyház között, fűzte hozzá a főelőadó. (Uo.)

A főelőadó summázó véleménye többértelmű. Úgy látta, hogy „[...] a papi füleknek kedves volt a zsinat hangvétele, konszonáns vélemény alakult ki az egész papságban. Különösen nagy mellel járnak a békepapok, mert úgy érzik, hogy a legfőbb egyházi helyről szentesítve van eddigi tevékenységük. Nagyobb öntudatot, papi hivatástudatot adott a mozgalmon kívül állóknak is, hisz a koronában olyanok is vállalták a világi témát, akik korábban viszolyogtak ilyen kényes feladatoktól.” (Uo.)

Ez a „haladó” irányvonal kialakulását tette lehetővé az egyházon belül. Ebben nagy szerepe volt a korszellemnek, amely alól a pápa sem vonhatta ki magát. Ezért kellett a zsinatnak az egyház és a hit problémáit a mai világ dimenziói szerint felvetnie.

A nemzetközi erőviszonyok a szocialista országok javára billentek, ebben a gyarmati népek felszabadulásának is döntő szerepe volt. A katolikus egyház befolyása alól így kikerült híveinek egynegyede és több ezer papja. Ugyanakkor fenntartással is fogadta Werstroh János a zsinat 1962-es ténykedését, mivel a haladás és béke érdekében tett nyilatkozatok belső meggyőződésből fakadásában kételkedett, mert szerinte az egyház megrendült helyzete miatt, taktikai okokból politizált így. Akarva akaratlanul azonban ez a politika az egyetemes emberi haladás szempontjából mégis fontos tény. (Uo.)

A véleményüket kifejtő papok egy része – Novák István, Kukoda Miklós, Földváry Imre, Szalai József, Szemes József, Bárdos József – szerepelt a megfegyverzendő papok 1962-ben készült listáján.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya a Politikai Bizottság számára összegző jelentést készített az 1958. június 22-i és az 1960. március 1-jei politikai bizottsági határozatok végrehajtásáról és a további feladatokról. A párt megyei propaganda- és művelődésügyi osztályának helyzetelemzése ennek a jelentésnek az alapvető forrása.

A politikai közélet változásai az egyházak és az állam, az egyházak és a helyi közigazgatási szervek, a politikai és a társadalmi szervezetek kapcsolatrendszerét is átalakították. Az egyházak mozgásteret megnőtt azáltal, hogy a hivatalos politika látványosan igyekezett bevonni a papságot a közéletbe, ezáltal erősíteni az egyházak lojalitását.

Az 1964-es egyházpolitikai jelentésben szereplő adatok 1958-hoz képest erőteljes növekedést mutattak a katolikus papság közéleti funkcióvállalásában. A 67 tanácstag között már 16 római katolikus pap található, míg '58-ban ez a szám csak 4 volt. (MNL SML, XXIII. 1. f. 16. a. TÜK Jelentés az MSZMP PB 1958. július 22-i és 1960. március 1-jei határozata végrehajtásának helyzetéről, Kaposvár, 1964. szeptember 30.)

A papok aktivitásának fokozódását mutatja az is, hogy egyre szívesebben szerveztek olyan megmozdulásokat, amelyekben a társadalmi szervezetekkel együttműködhetnek. Különböző munkaakciók ürügyén a népfront akcióbizottságaiban tevékenykedtek, ezzel lehetőséget teremtettek arra, hogy az adott község lakóit végiglátogathassák. A családok ünnepi eseményein is részt vettek. Szívesen jelentek meg a közösségi élet különböző szinterein. Volt, aki puritán életmódjával, a fizikai munkában való részvétellel igyekezett hatni a hívekre. Az aktivitás a fiatal papoknál volt a legnagyobb. (Uo.)

A papi békebizottság 1964 májusában tartott ülésén, amelyen megjelent Beresztóczy Miklós, az Országos Békebizottság Katolikus Bizottságának főtitkára, legfontosabb feladatként jelölték meg, hogy a passzív vagy időnként ellenséges magatartást tanúsító papokat kimozdítsák apolitikus magatartásukból, gyengítsék a moz-

galommal szembeni antipátiájukat. A lelkészekkel folytatott személyes beszélgetések során 50 papot kerestek fel a bizottság tagjai.

A szeptember 28-án tartott bizottsági ülésen megállapították, az általános tapasztalat az, hogy a felkeresettek többsége nem idegenkedik, illetve nem zárkózik el a mozgalomtól. Eddigi passzivitásukat kisebb fenntartásokkal, de legtöbb esetben egyéni sérelmeikre hivatkozva próbálták indokolni. Az elért eredmény azonban jobb is lehetett volna. Ennek oka az volt, hogy még a békepapi bizottság tagjai is bizonytalanok voltak az állam és a Vatikán közti tárgyalások végkimenetelében. Arra számítottak, hogy azok egyik eredménye a békepapi mozgalom felszámolása lesz, valamint arra, hogy a veszprémi püspökség élére visszahelyezik Badalik Bertalant.

Ez a bizonytalanság az egyezmény aláírása után feloldódott. Az egyéni beszélgetések során a bizottság tagjai negatív tapasztalatokat is szereztek. Több pap – Pék János (fonói), Fábos Pál (szabási) plébános – megtagadott minden együttműködést. Volt, aki feltételeket szabott. Komáromi András szentgáloskéri plébános felvetette, mi lesz a jelenleg üzemekben dolgozó, működésüktől eltiltott papokkal, miért nincs szabad vallásoktatás, elegendő papír az imakönyvek nyomtatására.

Mivel a negatív észrevételekről a bizottság tagjai az ülésen többnyire nevek nélkül számoltak be, néhány esetben csak következtetni lehetett arra, kinek volt ellenséges megnyilvánulása. Valószínűleg Komáromi András beszélt arról is, hogy Magyarországon van egy békemozgalmi és van egy „ortodox” egyház. Dr. Androsits István sérelmezte, hogy nem kapott hitoktatói engedélyt, s addig, míg azt vissza nem kapja, a békepapi mozgalom nem érdekli. Kakas Aladár mesztegnői plébános azért utasította el a mozgalomhoz való közeledést, mert az előző egyházügyi főelőadó egy tájékoztató előadáson feltett kérdései miatt behívatta, és „gorombán lehordta”, és az-óta is mint reakciós papot kezelték.

Hasonlóan egyéni sérelmeire hivatkozott Buzási Lajos és dr. Szemes Lajos. A felmerült „ellenséges” nézetek közül ki kell emelni néhányat. Móring József látrányi lelkész véleménye szerint állami vonalon kisperték a sztálinistákat, ideje lenne a papi békemozgalomból is eltávolítani őket. Komáromi András úgy vélte, a Mindszenty-kérdés nem oldható meg, a bíboros nem mondhat le rangjáról. Az állam az egyházzal kötött megegyezést nem tartotta be, mert a sajtó sértő és durva hangot használt. Ezt bizonyította, hogy a *Pártélet* 1964. szeptemberi számában „veszetteknek” nevezte az egyházi személyeket. (Uo.)

Szemléletes a kifogásolt szó szöveggörnyezete: „Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy a zsinat második ülészakájának befejezése óta a Vatikán reakciós körei tervszerű és nyílt támadást indítottak a szocialista országok ellen. Az olasz püspöki kar, nyilván VI. Pál tudtával és jóváhagyásával hirdette meg ismert nyilatkozatában a kommunizmus elleni harcot. Az erősödő antikommunista tendenciával szemben határozott magatartásra van szükség. Ha a Vatikán »veszettjei« továbbra is provokatívan kiélezzik a helyzetet, tapasztalni fogják, hogy ennek elsősorban a katolikus egyház látja kárát.” (*Pártélet*, 1964. szeptember 124.)

A cikk hangvétele, frazeológiája még mindig a legkeményebb rákosista dik-

tatúra szellemét idézte, pedig az állam és az egyház közötti részleges megállapodás hónapjában vagyunk. A 60-as évek egyházpolitikájában ötvöződött a keményvonalasság a népszerűség keresésével.

A megyei békebizottság három új tagot választott: Kató Ottó vízvári, Szöllősi Ferenc iharosberényi plébánost és Tersztenyák József kaposvári káplánt. (Tersztenyák József a „reakcióként” számon tartott dr. Tersztenyák László öccse.) Kimaradt a bizottságból Gaál Ferenc ladi plébános, aki semmiféle munkát nem vállalt arra való hivatkozással, hogy neki ugyan semmi kifogása nincs a mozgalommal szemben, de aktív tevékenységet nem vállal, a bizottságba is tudta nélkül és akarata ellenére választották be. (Uo.)

Az egyházügyi főelőadó, Decsi József – aki 1964-ben került Somogy megyébe – szerint a papi békebizottság munkája az elmúlt időszakban megélenkült. Az állam és az egyház közötti 1964-es részleges megállapodás további biztonságot és lendületet adott a mozgalomnak. A bizottság tagjait sikerült kimozdítani a korábbi passzivitásukból. Jelenleg aktív tevékenységet folytattak a mozgalom kiszélesítése érdekében. Arra törekedtek, hogy visszahúzódó paptársaikat a mozgalom szempontjából helyes irányba befolyásolják. (Uo.)

Az egyházügyi főelőadó mérsékelten optimista állásfoglalását ellensúlyozta a párt megyei propaganda- és művelődésügyi osztályának az értékelése. Ez is elismerte, hogy a lojális magatartást tanúsító papok igyekeztek hatni a többséget kitevő ingadozókra és a „reakciós” magatartásúakra is. Hatásuk azonban nem volt nagy. Eredményes fellépésüket elsősorban az gátolta, hogy soraikon belül nem volt rend, ők is vitatkoztak egymással (nemegyszer a jövedelem és a kongrua miatt). Paptársaik között nyíltan nem léptek fel a reakciós nézetekkel szemben. Többször megtörtént, hogy a béke kérdésében kifejtett „reakciós” állásponttal a békepapi összejöveleken a békebizottsági tagok sem vitatkoztak. Közülük többnek nem volt tekintélye a papi körökben. Azt mondták róluk, hogy anyagi előnyök és pozíció miatt lettek békepapok.

Sokkal tevékenyebbek a reakciós nézeteket valló papok, akik a megye római katolikus lelkészeinek mintegy 20–25%-át tették ki. Közülük többnek komoly befolyása volt (dr. Tersztenyák László nemesvidi, dr. Androsits István öreglaki, dr. Szemes József somogyszobi plébános, Fábos Pál szabási lelkész). A „reakciós” papok az állam és a Vatikán közötti tárgyalásoktól a békepapi mozgalom felszámolását és Badalik Bertalan visszatérését várták. Ezt a véleményt terjesztették is, s bátrabban hirdették nézeteiket is.

Érveikhez az anyagot főleg a nyugati rádiók egyes adásaiból merítették. Bíralták a kormány valláspolitikáját, a hitoktatási rendszert, a rádió egyes adásait, alkalmanként a sajtót, például a *Szülőknék a nevelésről* című rovatot is.

A mozgalommal szemben álló papok a békepapok ellen is felléptek. Egy katolikus békepap másik községbe való helyezése után több mint 30 névtelen levelet kapott. Ezeknek a lényege egy volt: a hívek nem fognak egyházi adót fizetni, mert nekik az állammal egyezsége lépett békepap nem kell. A papságnak mintegy a felét kitevő

„semleges” réteg a politikai hangulatnak megfelelően ingadozott. Vagy közeledett a hivatalos politikához, vagy passzivitásba vonult. (Uo.)

Az egyházügyi főelőadó és a párt megyei propaganda- és művelődési osztályának elemzése Somogy egyházpolitikai helyzetét illetően kiegészítették egymást. Decsi József óvatos optimizmusát az magyarázta, hogy még csak ismerkedett a megyével. A papi békebizottság tagjai igyekeztek a „*homo novus*”-nak konszolidált képet mutatni, de ez csak félig-meddig sikerült, hiszen a kemény ellenvéleményeket elhallgatni nem lehetett, azok a vatikáni zsinat hangulatában, a Kádár-kormányzat felszínen megegyezést kereső politikájával nem voltak elfojthatóak az egyházi körökön belül.

Az MSZMP PB számára készült jelentés azt igazolta, hogy a békepapi mozgalom a megyei papi békebizottság szintjén a politika kívánalmainak megfelelően működött. Megpróbálta tevékenységét tartalommal megtölteni, azaz megnyerni a mozgalom számára azt a 75%-ot – a semleges passzívok, az ellenálló reakciók –, amely a meggyökeresedést jelenthette. Erre a Vatikán új politikája kínált lehetőséget, amelyben a békepapok és a pártállam vezetése bízott. Ugyanakkor a katolikus papság zöme a politikai légkör olyan kedvező megváltozását várta, amely a hitéletet korlátozó intézkedések enyhítését jelenti.

A papság az egyházat közvetlenül érintő, sorsát döntően meghatározó politikai kérdéseken kívül mással nem foglalkozott. Ezzel magyarázható, hogy a koronákon, az egyéni beszélgetéseken nem esett szó a termelészövetkezetek megalakulásának kérdéséről. Az egyházi vezetés, a püspök deklarációi a kérdést illetően nem váltottak ki sem pozitív, sem negatív véleményt. A tulajdonviszonyok erőszakos, felülről vezérelt átalakításának keserű tapasztalatai, amelynek az egyházak szenvedő alanyai voltak, most is figyelmeztető mementóként működtek.

1965-ben továbbra is a II. Vatikáni Zsinat határozatainak végrehajtása volt a fő feladat. Az anyanyelvű liturgia bevezetése nagy belső változásokat jelentett. A reformmal szemben tapasztalható ellenállásnak az volt az oka, hogy a szertartások magyar nyelvű fordítása nem tartott lépést az igényekkel, a fordítások rosszaknak bizonyultak. A megszokás, a régihez való ragaszkodás is hátráltató tényezőnek tűnt. A latin nyelvű szertartás misztikuma vonzónak látszott. Még az új oltárformát és vele együtt a magyar nyelvű szertartást sem vezették be a megyében 1965-ben. (MNL SML, XXVII: 518. f. MSZMP Somogy megyei iratai. Jelentés Somogy megye egyházpolitikai helyzetéről, Kaposvár, 1966. február 1.)

Az ökumenikus törekvések katolikus részről még nem nyilvánultak meg a megyében. A főelőadó azonban azért tartotta ezeket fontosnak, mert úgy vélte, hogy a római katolikus papság részéről lesznek törekvések arra, hogy a zsinat szellemének megfelelően megpróbálják megteremteni az együttműködést a többi egyhazzal, amelynek célja az ateizmussal szembeni egységfront megteremtése. A katolikus papok többsége továbbra is várakozó állásponton volt a zsinati határozatok gyakorlati végrehajtásának kérdésében. Arra vártak, hogy az egyházkormányzat egységes intézkedést fog kiadni a végrehajtással kapcsolatban. A zsinati határozatok megisme-

rése még időt követelt. Jelentős azok száma, akik még ezeket nem ismerték megfelelően, vagy ha ismerték is, nem helyesen értelmezték. (Uo.)

A II. Vatikáni Zsinat által keltett remények miatt Klempa Sándor helyzete sem volt könnyű, hiszen a Szentszék akarata ellenére püspöki általános helynökként vette át a Veszprémi Egyházmegye irányítását. 1959. június 6-ig állt ilyen minőségben az egyházmegye élén. Címzetes püspöki rangja előrelépést jelentett, mert felszentelték, ezzel járt az apostoli kormányzói kinevezés. A zsinat által megindított enyhülési folyamat következményeként várhatta, hogy a Szentszék és az állam közeledése az ő státuszában változást hoz, azaz a pápa (XXIII. János) teljes jogú püspöknek nevezi ki. Reményei nem váltak valóra, ez erősítette papi ellenzékének helyzetét, s hozzájárult az aula fegyelmének lazulásához, mert a papok egy része úgy értékelte, hogy Klempa Sándort a Szentszék nem ismeri el. Ennek oka az volt, hogy továbbra is az állami akarat végrehajtóját látta benne. (MNL SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Féléves jelentés, Kaposvár, 1965. július 12.)

A főpásztori tekintély növelése érdekében az apostoli kormányzó 1965 májusában és júniusában jelentős számú plébániát látogatott meg a megyében. Ezek a látogatások kedvező hatást váltottak ki a papság körében. A meglátogatott papok a kormányzó látogatását felhasználták arra, hogy problémáikról tájékoztassák. Ennek eredménye az volt, hogy néhány idősebb vagy beteges, nehéz helyzetben lévő pap diszponálására is sor került. (Uo.)

Az állam és az egyház közötti 1964-es részmegállapodás hatása sajátos módon jelentkezett a megyei egyházpolitikában. Ha újból megvizsgáljuk a diszpozíciók adatait, akkor az 1965-ben áthelyezett 68 fő egy évvel a részmegállapodás után magas számnak tűnik. Magyarázata csak az lehet, hogy a politikai és egyházi hierarchia felső szintjén megkezdődő enyhülési politika fáziskéséssel jutott el az alsóbb szintekre. A következő évek adatai már a megállapodás csillapító hatását igazolják.

Somogy különleges helyzetű, mert a püspöki székhely nem a megyében van. Az ún. megyéspapokat, akiket más egyházmegyéből büntetésből helyeztek át, gyakran Somogyba diszponálták. A főelőadó megfogalmazása szerint a megye „büntető tábor”, mert ide küldték vezekelni a papokat. Arra nem derült fény, hogy a büntetésben mekkora szerepet játszottak az állami szervek, s milyen szerepet kaptak az egyházi hatóságok.

A büntetésből Somogyba diszponált lelkészeknek új állomáshelyükön „bizonyítani” kellett. Ez a hitélet fellendítését jelentette. Így került Csertő Antal ferences rendi tanár Marcaliba. Az aula kérte számára a hitoktatói engedély megadását, amit az egyházi főelőadó arra való hivatkozással, hogy nem ismeri az illető előéletét, megtagadott.

A megyei katolikus békebizottság tagját, dr. Lukács Istvánt – Klempa Sándor akarata ellenére – az állami hatóság ugyancsak Marcaliba helyezte 1964-ben. Már dr. Lukács István diszponálása előtt kibontakozott az ellenállás, amelyben az ott dolgozó káplánok és a hívek is részt vettek. A marcali plébánián két káplán működött. Csertő Antal odahelyezése egy lelkész áthelyezését vont maga után. Fel-

tételezhetően azért Bencsik Pálra esett a választás, mert ő volt a dr. Lukács Istvánnal szembeni ellenállás szervezője. Az egyházügyi főelőadó tárgyalt a kérdésről dr. Börzsey Jánossal, az apostoli kormányzó képviselőjével. Megállapodtak abban, hogy 1964–65 telén nem lesz újabb diszpozíció. A főelőadó betegszabadsága alatt azonban Bencsik Pált Marcaliból Nagykanizsára helyezték.

Mindez nagy felzúdulást keltett a hívei között. Küldöttség kereste fel a püspökséget, hogy a káplánt ne vigyék el. Az aula azonban arra hivatkozott, hogy ezt a diszpozíciót az állam akarta. E nyilatkozatból a főelőadó azt a következtetést vonta le, hogy ebben az áthelyezésben olyan állami szervek voltak érdekelve, amelyeknek nincs joga Somogy megyébe diszponálni. Nem tartotta helyesnek, hogy a Somogy megyét érintő egyházi ügyekben Veszprémben intézkedjenek. Az aula Klempa Sándor azon ígérete ellenére is végrehajtotta a diszpozíciót, hogy a karácsonyi ünnepek előtt nem helyezik át a népszerű káplánt. Ezek után érthető a közfelháborodás. Dr. Lukács Istvánt levelekben veréssel fenyegették meg, s megígérték, hogy elzavarják a községből, ha Bencsiket nem helyezik vissza a faluba. Az indulatokat az magyarázta, hogy a hívek szerint a káplánt Lukács esperes helyeztette el. (MNL SML, XXVII. 518.f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, IV. negyedévi jelentés, Kaposvár, 1965. január 5. és *A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára*, 1975.)

A zsinat és az 1964-es egyezmény együttes hatása sem volt elegendő ahhoz, hogy ne a régi beidegződések működjenek. A pártállam vezetői a megye határain átnyúlva, sértve a másik megye érdekeit, az egyházi főhatóságot kényszerítették akaratuk végrehajtására. Klempa Sándor a hármas szorításban – a pártállami szervek által támogatott békepap, a békepap ellen tiltakozó hívők, a hivatali tekintélyét féltő, a Somogy megyei érdekek megsértésére hivatkozó egyházügyi főelőadó ellenében – nem tudott helyesen dönteni, erre alternatíva sem volt, ezért hezitált. Tipikus, gyakran megismétlődő eset ez, amely csak a különleges körülmények közt vált ismertté.

Klempa Sándor végül ez ügyben is a közelebb levő, erősebbnek látszó hatalomnak engedett. A zsinat ugyan új utakat nyitott az egymásra találás jegyében, de gyors változást várni nem lehetett. A „helyi” politika még elég erős volt, hogy úgy érezze: az egyház vele szemben nem hivatkozhat a Vatikán és az állam közötti részleges egyezményre, amelynek politikai hatásai csak lassan válnak kézzel foghatóvá.

Klempa Sándor részt vett a II. Vatikáni Zsinat harmadik ülészakán, mert valamennyi fölszentelt püspök megkapta a kiutazási engedélyt. (BALOGH Margit–GERGELY Jenő /1993/, *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992, Kronológia*, Budapest, 333.) Ez a magyar állam és a Vatikán közeledésének reprezentatív formában való megnyilvánulása volt.

Klempa Sándor számára a részvétel bizonyos értelemben kitérőt jelentett abból a „kaukázusi krétakörből”, amelyet a Szentszék vele szemben folyamatosan megnyilvánuló diszkriminációja köréje vont. Helyzetét azonban nehezítette, hogy hezitáló magatartása miatt összeütközésbe került a Veszprém megyei párt és állami vezetéssel. Ezt bizonyítja az a néhány mondat, amelyet a párt Veszprém megyei propaganda- és művelődésügyi osztálya vezetőjének, Kiss Jánosnak, az MSZMP KB

Agitációs és Propaganda Osztálya számára készült jelentésében olvashatunk: „A reakciós papok magatartását, tevékenységét bizonyos vonatkozásban segíti az egyházmegye irányítása is. Ugyanis K. S. /Klempa Sándor/ ilyen irányú magatartásával nagyban akadályozza a normális egyházpolitikai helyzet kialakulását és ezzel a reakciósok táborát erősíti.” (MNL, OL, M-KS-288-22/1964/5. öe. Jelentés a vallásos ideológia elleni eszmei harcról és az egyházpolitikai helyzetről Veszprém megyében. Veszprém, 1964. szeptember 28.)

Érthető, hogy a szorongatott helyzetben lévő apostoli kormányzó védekezni kényszerült a maga módján. A Somogy Megyei Katolikus Békepapi Bizottság 1965. első negyedévi ülésén személyesen vett részt. Tájékoztatót tartott a zsinati ülés tapasztalatairól. Ebben határozottan és félreérthetetlenül kiállt a papi békemozgalom szükségessége mellett. A Somogy megyei főelőadó pozitívnak értékelte az előadást, mert a személyes élmények elmondásán kívül a beszámolón végighúzódtott az integrista felfogás, azaz a minden keresztény erőt a kommunizmus ellen egy táborban egyesíteni akaró összefogás gondolatával való szembenállás. A békepapi mozgalom melletti kiállás a főelőadó szerint meglepte a Klempával szembenálló „reakciós” papokat, ugyanakkor pedig biztató hatással volt az ingadozókra. Ez a megnyilatkozás volt – a főelőadó tudomása szerint – az első olyan eset, ahol Klempa Sándor ilyen papi plénum előtt nyíltan kiállt a mozgalom szükségessége mellett. Jó sakkhúzásnak bizonyult az apostoli kormányzó részéről az is, hogy Sebestyén József címzetes prépostot, a Ságvári esperesi kerület főesperesét, a somogyi békebizottság volt elnökét nevezte ki püspöki helynökké. (MNL SML, XVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai I. negyedévi jelentés, Kaposvár, 1965. április 5.)

1968. március 14-én tárgyalta az MSZMP PB az egyházpolitika helyzetét. A megyei párt- és állami vezetés számára ez egyszerre jelentette az 1958-tól 1968-ig terjedő időszak egyházpolitikája mérlegének megvonását és a politikai bizottság határozata alapján az egyházpolitika megyei direktíváinak meghatározását. Mutatta a helyzet változását, hogy a jelentést először dr. Várkonyi Imre, a megyei tanács elnökhelyettese készítette el, majd az MSZMP megyei végrehajtó bizottsága 1968 augusztusában és novemberben a párt megyei bizottsága vitatta meg. Az első ülésen megjelent Prantner József, az ÁEH elnöke, jelezve a téma fontosságát.

Az MSZMP fokozatosan tért át a direkt irányításról az indirekt irányítási módszerekre az egyházpolitikában. Egyre többet bízott az állami apparátusra, de az ellenőrzést továbbra is keményen a kezében tartotta. Látszatpolitika volt ez, a kádári konszolidáció egyik megnyilatkozási formája. A végrehajtó bizottsági ülés elé terjesztett és a pártbizottsági ülésen megvitatott beszámolók között árnyalati különbségek voltak felfedezhetők.

Külpolitikai szempontból mindkét jelentés a politikai bizottsági határozat tételmondatát visszhangozta. A püspöki kar és a Vatikán közötti kapcsolat a megegyezés óta rendszeres. Ez a kapcsolat általában negatív hatású. A püspökökre nyomást gyakorolt a hazai és a nemzetközi reakció is. (MNL SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai. Az egyházpolitikai feladatok a Politikai Bi-

zottság 1968. március 14-i határozata alapján, Kaposvár, 1968. augusztus 5., illetve Az egyházpolitika helyzete és további feladatok a Politikai Bizottság 1968. március 4-i határozata alapján, Kaposvár, 1968. október)

A Vatikán és az állam viszonya most hangsúlyozottan vált egyszerre kül- és belpolitikai tényezővé. A katolikus egyház pozícióinak gyengítése, tehát a „helyi”, a „regionális” politika számára is fontossá vált. A jelentés első variációja ezért kapcsolta össze a reakció tevékenységének megélénkülését a belpolitikai helyzet és a nemzetközi – a lengyel, a csehszlovák és jugoszláv – események alakulásával. Ennek hullámverései befolyásolták a pápi közvélemény formálódását.

A koronákon a lelkészek egy része hozzászólásában a békepapi mozgalmat, az egyházkormányzatot és a pártállammal együttműködő papokat bírálta. Precedensként szerepelt Török Pál Vendel somogytárnócai katolikus plébános ügye, aki „két alkalommal nyíltan lázított a Magyar Népköztársaság ellen, vele szemben a bíróság járt el”. 1966–67-ben „szolgálaton kívül volt”, ahogy az egyházmegyei névtár jelzi. A szocializmust támogató, szolgáló egyház helyett az „egyházi reakció” az államtól független hitvalló egyházat akart. Ezt a hivatalos politika az antikommunista keresztény egység létrehozása szándékaiként is aposztrofálta.

A beszámoló az MSZMP Politikai Bizottságának határozatára épült, átvette annak általános érvényű megállapításait. Prantner József, az ÁEH elnöke hozzászólásában ezért hiányolta, hogy nem eléggé tükrözi a megyei sajátosságokat. Hangsúlyozta, hogy Somogyban nincsen egyházmegyei központ, aminek következménye a Veszprém megyei központtal szembeni ellenézés. (MNL SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Kaposvár, 1968. augusztus 5.)

A jelentés második variációja így fogalmazott: „A megye katolikus papságára történelmi hagyományként jellemző az egyházkormányzattal való szembenállás. Ez abból adódik, hogy az egyházmegye többségét Somogy teszi ki, ugyanakkor papjai – főleg a felszabadulás előtt, sok esetben még ma is – hátrányosabb helyzetben vannak a Veszprém megyeiekkel szemben, ahol püspöki székhely van. Az egyházkormányzattal való szembenállás azonban negatív hatású is lehet. Ilyen jelenleg is, mert a mostani egyházmegyei kormányzat az állam iránt lojális magatartású. Dr. Klempa Sándor apostoli kormányzó jó együttműködésre törekszik, a vele való tárgyalások során az esetek többségében egyházpolitikai elgondolásainkat meg tudjuk valósítani. Egyházpolitikánk helyes érvényesítése megkívánja, hogy a megye papsága támogassa a jelenlegi egyházkormányzatot. Ezért fel kell lépni az aulával szembeni ellenzékieskedés ellen. Ezt elsősorban a velünk együttműködő papokkal kell elérni. Állami részről is vigyázni kell arra, hogy az aula tekintélyét ne kisebbítsük. Az egyházkormányzat magatartásában azonban esetenként kétarcúság is tapasztalható, ami elsősorban személyi kérdésekben nyilvánul meg.” (MNL SML, XXVII. 518. f. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai, Az egyházpolitika helyzete és a további feladatok a Politikai Bizottság március 4-i határozata alapján, Kaposvár, 1968. október)

Érdekes jellemzést tartalmaz a Veszprém megyei egyházügyi főelőadó jelentése: „Dr. Klempa Sándor veszprémi apostoli adminisztrátor személyének megítélése összetett kérdés. Általánosságban kétségtelen pozitívan kell értékelnünk. Az együttműködést vállalja, politikai szempontból hasznos tevékenységet folytat. Hibája, hogy nem vezető egyéniség, és ebből fakadóan az ügyek megítélésében ingadozik, következetlen. Senkivel nem akar összeveszni, mindenkinek ígér, ígéreteit pedig nem váltja be. Inkorrekt, nemcsak a papokkal, hanem az állami szervekkel szemben is. A papok előtt alig van tekintélye. Az egyházmegyei vezetők (aulisták, főesperesek, esperesek) mind olyan személyek, akikkel együtt lehet működni. Kapcsolataik a helyi szervekkel jók, az egyházakra vonatkozó törvényeket, rendeleteket betartják. Különböző hatásokra azonban időnként ellentétek, feszültségek alakulnak ki közöttük, amelyek miatt a személyes kérdések kerülnek előtérbe, és a püspökség minimális irányító szerepe sem érvényesül. [...] Tapasztható volt az egyházpolitika állami tisztségviselőinek lejárására irányuló szándék. A veszprémi egyházmegyével egyházügyi tanácsosait az elmúlt években különböző intrikák terjesztésével többször szembeállították egymással.” (MNL, OL, M-KS-288-22/1968./11. őe. Egyházpolitikai feladataink Veszprém megyében, Veszprém, 1968. október 3.)

Az egyházmegye sokrétű kapcsolatot tartott fenn Nyugat-Európával. Ezekben a kapcsolatokban természetesen a Szentszékhez való viszony volt a meghatározó. A pártállam a papok külföldi útjainak engedélyezésével, illetve az útlevél kiadásának megtagadásával „szabályozta” és próbálta politikájának megfelelően alakítani a nyugathoz fűződő viszonyt.

A Veszprém megyei egyházpolitikai jelentés arról tájékoztat: Klempa Sándor az iránta megnyilvánuló bizalom jeleként, a '60-as években többször utazhatott Rómába és Nyugat-Európába. Római tartózkodása alatt az elvárásoknak megfelelően pozitív tevékenységet folytatott. A papi békemozgalom érdekében is szót emelt, valamint kisebb-nagyobb következetességgel visszautasította a „reakciós” papok feljelentéseit. Akadályozta a Vatikán által szorgalmazott segédpüspöki kinevezést. (Uo.)

A legnagyobb dunántúli katolikus egyházmegye irányítása, mint láttuk, nem volt könnyű feladat. Dr. Klempa Sándor apostoli kormányzót az 1956 után kibontakozó diktatúra helyezte a püspöki székbe. Ennek a pártállami beavatkozásnak súlyos következményei voltak. A több közigazgatási megyét összefogó egyházmegye a helyi érdekek folyamatos egyeztetését követelte. A központi politikai akarat, az azt közvetítő egyházügyi főelőadók és a megyék párt és állami vezetésének transzmiszióján át érvényesült.

1962-ig az apostoli kormányzó megfelelt az elvárásoknak, mert a központi irányítás elvei, módszerei aránylag egyértelműek voltak. A II. Vatikáni Zsinat, valamint a Szentszék és a Magyar Népköztársaság között megkezdődött tárgyalások és az azt követő részleges egyezmény úgy hatottak vissza a belpolitikára, hogy a katolikus egyház számára nagyobb mozgási lehetőség kínálkozott. Ennek határait a pártállam felső vezetése, a megyés püspökök és a megyei párt és állami vezetés a maguk módján értelmezték.

TÜSKÉS ANNA: FRANCIA KÖLTÉSZETI ANTOLÓGIA AZ 1956-OS FORRADALOM TISZTELETÉRE ÉS EMLÉKÉRE

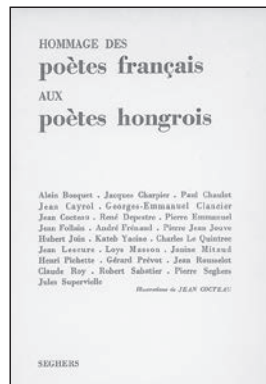
Kötet és kontextus az 1966-ig megjelent verseskötetek sorában

A legerősebb költői visszhangot az 1956-os felkelés a skandináv országokban és az újlatin népeknél keltette Európában, de Észak- és Dél-Amerikában, illetve Moszkvában is megjelent egy-egy verseskötet. (János KENYERES, »Great stone on our knees«. *Reflections of the Hungarian Revolution in World Literature, Hungarian Studies Review*, Vol. 34., 2007, 1–2, 203–216.) Az első antológia még 1956 végén jelent meg Bo Setterlind (1923–1991) svéd költő szerkesztésében. A versek november 4–11. között születtek. (*Mot våldet: svenska dikter publicerade med anledning av Ungern-revolten 1956*, szerk. Bo SETTERLIND, Stockholm, Bonniers, 1956, 37.) A kötet verseiből kitűnik, hogy a svéd napisajtóban minden történésről azonnal értesültek a hazai olvasók. (SALI László, *ez szép avagy 56 a svéd irodalomban, Várad*, 2006, 5. sz. 122–133)

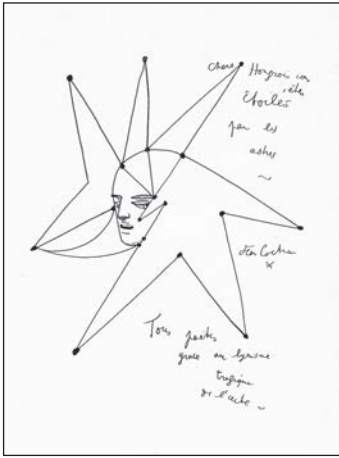
A Seghers Kiadónál 1957 januárjában megjelent antológia huszonnégy francia költőnek a magyarországi forradalom és annak leverése ihlette, 1956 novemberében és decemberében írt versét és prózáját tartalmazza, Cocteau két rajzával illusztrálva. (*Hommage des poètes français aux poètes hongrois*, szerk. GARA László, ill. Jean COCTEAU, Párizs, Seghers, 1957, 77.)

Az 1924 óta Párizsban élő újságíró, műfordító Gara László (Budapest, 1904 – Párizs, 1966) azokat a francia költőket kérte fel részvételre, akikkel együtt dolgozott az egy évvel korábban megjelent József Attila-antológia fordítási munkálataiban. (Gara Lászlóról: Tüskés Anna: »te áldott Antológ, kitől en-nemzetem külhoni híre-sorsa lóg!« *Gara László élete és munkássága, Irodalomismeret*, 2018, 2. sz. 44–81.) Gara nem politikai verset vagy szöveget kért tőlük, hanem az emberi szolidaritás tanúságtételét. (Az antológiához kapcsolódó levelezés és kéziratok részben a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Gara-hagyatékában, másrészt a Magyar Művészeti Akadémia tulajdonában vannak.)

A hetvenhét oldalas antológiában huszonöt, nagyon eltérő világnézetű, frankofón költő verse szerepel: vannak köztük irodalmi mozgalmakon, felekezeti és politikai szervezeteken kívül állók (pl. Pierre-Jean Jouve), a kommunizusból már régebben kiábrándultak (pl. André Frénaud), kommunisták vagy éppen a magyarországi forradalom leverése nyomán a kommunista pártból kilépők (pl. Claude Roy). A francia költők írásaikkal együttérzésükről akarták biztosítani a magyar írókat: egyesek szövegüket konkrét magyar költőnek ajánlják (például Alain Bosquet Képes Gézának, Pierre Emmanuel Illyés Gyulának, Pierre Seghers Arany Jánosnak), mások általánosságban szólítják meg a magyar írókat. Hubert Juin a forradalom leverését üdvözlő, a francia ol-

Gara László, a kötet egyik szerkesztője

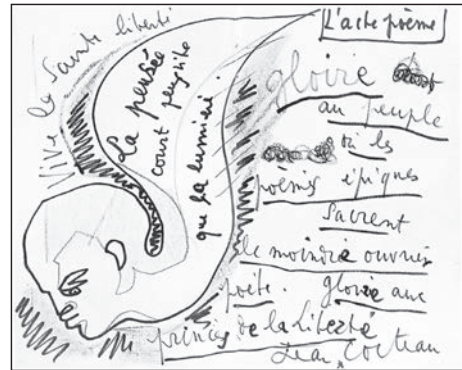

vasókat féltretájékoztató André Stil kommunista újságíró említi elítélően versében. A magyar forradalom leverését Georges-Emmanuel Clancier az 1937-es guernicai és az 1944-es oradouri mérszárlással állítja párhuzamba, Kateb Yacine az 1950-es évekbeli algériai, indokínai és koreai öldöklésekkel. Henri Pichette epikus verse a magyar irodalmi és történelmi hagyomány nagy alakjai mellett megszólítja művében a Nagy Imre híveit tömörítő Petőfi Kör tagjait.

Cocteau Garához írt pár soros levelében a hamvából feltámadó fönixhez hasonlítja a magyar népet, s két képverse áll a könyv elején műnyomópapíron. A két expresszionista Cocteau-rajz egy-egy férfejezt ábrázol, hozzá komponált verssorokkal. A csillagba rajzolt arc melletti

szöveg megszólítja a magyarokat: „Chers Hongrois vous êtes étoilés par les astres. Tous poètes grâce au lyrisme tragique de l'acte.” (Kedves magyarok, megjelöltek titeket a csillagok. Mind költők vagytok, kiket a cselekvés tragikus lírája formált.)

A másik illusztráció címe pedig: *L'acte-poème*, azaz Tett-vers, jelezve, hogy ez a másiknak folytatása. A szellemtestű arc hullámvonalai közé írt szöveg még enigmatikusabb: „Vive la Sainte liberté. La pensée court plus vite que le lumière. Gloire au peuple où les poèmes épiques sacrent le moindre ouvrier poète. Gloire aux princes de la Liberté” (Éljen a szent szabadság. Gyorsabban iramlík a gondolat, mint a fény. Dicsőség a népnek, ahol az epikus költemények költővé szentelik a munkást. Dicsőség a Szabadság hercegeinek).

A nyolcvan oldalas könyvbe a kapott szövegeket a szerzők nevének abc-sorrendjébe rendezte Gara. Nem minden írást közvetlenül ő kapott meg a szerzőktől: közvetített számára az odesszai születésű, tanulmányait Brüsszelben, majd Párizsban végző Alain Bosquet, Paul Chaulot és a kiadó, egyaránt. A fennmaradt levelezésből kiderül, hogy más költőket is megszólítottak, akik végül nem küldtek szöveget (például Aragon, René Char, Guillevic, Jacques Prévert, Vercors), illetve három szöveg ismeretlen okból kimaradt az antológiából. A kommunizmust 1952-ben saját bőrén megtapasztaló, s abból teljesen kiábrándult Gara ezzel a kiadvánnyal is szolidaritását akarta kifejezni otthoni barátai iránt, s francia ismerőseit szolidaritásuk kifejezésére ösztönözte.

A kiadvány példányait postán küldték Magyarországra a francia szerzők: Jean Rousselot levelezéséből kiderült, hogy többet is küldött például Dobossy Lászlónak

és Jankovich Ferencnek. Az utóbbinak azt írta 1957. február 12-én kelt levelében: „Elküldtem önnek »A francia költők hódolata a magyar költőknek« című könyvet. Remélem, hogy rendben megkapta, és szeretném tudni, mit gondol róla. Ez a kis könyv megvilágítja, hogyan érintett minket, ami az önök szerencsétlen országában történik. A »humanista« úriember, akire a levele utal, valahol elég jól meghatározható ebben a versgyűjteményben. Szeretem az önök bátorságát, hitét, és teljes szívemből osztom ezeket, kell-e egyáltalán mondanom?” Példányok juthattak Magyarországra Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra bőröndjében is, aki lányukat, Illyés Máriát január második felében Párizsba kísérte középiskolai tanulmányai folytatására. Visszafelé talán több példányt is hozhatott haza az *Hommage*-ból. Jankovich Ferenc 1957. február 7-én Illyésnek írt levelében jelzi, hogy két verset lefordított a kötetből: Pierre Emmanuel Illyésnek ajánlott versét és Jules Superville-ét, s ezeket elküldte gépirat-másolatban, amit Illyés később beragasztott a példányába. A Magyarországra került pár példányt egymásnak kölcsönözték a barátok.

A könyv korabeli recepciója viszonylag gyérnek tűnik a sajtó és az azóta kutathatóvá vált egodokumentumok tükrében. A magyarországi sajtóban nincs nyoma, de az emigrációs magyarban sem, így például a müncheni *Látóhatár* vagy az 1957 májusában Londonban indult *Irodalmi Ujság* sem írt róla, nem hirdette. A francia sajtóorgánumok közül a Maurice Noël szerkesztette, nagy olvasótáborral rendelkező *Le Figaro Littéraire* hetilap ellenben fél oldalt szentelt az antológiának megjelenésekor, néhány verset átvéve a gyűjteményből, s ezzel jó reklámot teremtett neki. Hogy a francia kommunista szerzők körében mennyire megosztó volt a könyv, arra Cocteau naplójából következtethetünk: „Aragonék furcsa csendje. Vajon nem a magyar költők előtt tisztelgő Seghers manifesztuma miatt. Azt hittem, hogy Aragon egyetért, de az oroszok újra sztálinizálnak, és Louis talán a hüvelykujját harapja, amiért írt velem egy könyvet a desztalinizáció idején”. (*Le Passé défini*, 1957. január 30.) A Cocteau-szövegben említett közös könyv, az *Entretiens sur le musée de Dresde* (Éditions du Cercle d'art, Paris) 1957 februárjában jelent meg.

A könyv jelentőségét az adja, hogy Gara heroikus vállalkozásai közül ez az egyetlen, amelybe nem fordítóként, hanem szerzőként vonta be francia költő barátait: elfogadták felkérését, hogy kinyilvánítsák véleményüket, szolidaritásukat a magyarországi forradalom áldozatai mellett. Barátain keresztül olyan művészeket is meg tudott szólítani, akik más – korábbi vagy későbbi – általa szerkesztett antológiában nem vettek részt. A felkelés – ha nem is kovácsolta egységre a francia értelmiséget – többek figyelmét felhívta az elnyomásra.

1957-ben még további öt könyv jelent meg: norvég, dán, olasz, spanyol és görög költők tollából (felsorolásukat lásd a tanulmány végén). 1959-ben két (Alberto Mondadori, *Canto d'ira e d'amore per l'Ungheria*, Milano, Il Saggiatore, 1959, 104 l.; *Liras en las catacumbas: reflejo literario de la poesia y de la revolución húngara*, ill. por Lajos de SZALAY, Buenos Aires, Asoc. Cultural Argentina pro Hungría, 1959, 190 l.), 1961-ben egy (*Phönix*, Moszkva, 1961), 1966-ban ismét két kiadvány jelent meg. A két utóbbi szerkesztője Tollas Tibor (Nagybarca, 1920 – München, 1997) költő volt.

Az egyik a Füveskert költőcsoport – Béri Géza, Gérecz Attila, Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Tollas Tibor és Tóth Bálint – felkeléssel kapcsolatos verseit közölte angol fordításban (*From the Hungarian Revolution: A collection of Poems*, szerk. David RAY, TOLLAS Tibor, Ithaca, N. Y., Cornell Univ. Press, 1966, XXIV, 186 l.).

A forradalom tizedik évfordulójára a müncheni *Nemzetőr* című lap kiadásában megjelent *Gloria Victis 1956* című antológia a korábbi kötetekből készített több mint négyszáz oldalas válogatás: negyvenhét ország majd száznegyven költőjétől közöl verseket eredeti nyelven és magyar fordításban, amelyek mind 1956 hatására vagy közvetlen emlékére íródtak. (*Gloria Victis 1956*, szerk. TOLLAS Tibor, München, *Nemzetőr*, 1966, 422 l.) A gyűjtemény összeállításában és a magyar fordítások elkészítésében tízen segítettek Tollast, mind olyan személyek, akik 1947–1948-ban vagy a forradalom leverése után hagyták el Magyarországot: Gömöri György (1934) irodalomtörténész, költő, műfordító, Határ Győző (1914–2006) író, költő, műfordító, filozófus, Korondi András (1923–2013) író, költő, újságíró, Kovách Aladár (1908–1979) író, dramaturg, Makkai Ádám (1935–2020) költő, nyelvész, műfordító, Löökkös Antal (1928–?) író, könyvtáros, Nyéki Lajos (1926–2008) irodalomtörténész, költő, író, Pálinkás László (1910–1974) nyelvész, irodalomtörténész, műfordító, Sulyok Vince (1932–2009) könyvtáros, költő, író, műfordító és Tóth Imre (?–?).

A közreműködők közül Gömöri György írta meg az antológia születésének körülményeit. (GÖMÖRI György: *Gloria Victis 1956 – a magyar forradalom és a világ költői*, *Holmi*, 2006. 10. sz. 1380–1385.) Az ő feladata volt a lengyel és az angol, illetve részben az amerikai versek fordítása, továbbá, mivel Tollas nem volt jó szerkesztő, megkérte Gömörit az angol nyelvű rövid költőéletrajzok megszerkesztésére az általa küldött nyersanyagból (Gömöri teljes levelezése Tollással az OSzK Kézirattárban található). A kortárs költészet jelentős alakjai mellett – Arnulf Overland, Nils Lindström, Gertrud von Le Fort, Paul Chaulot, Supervielle, Pierre Emmanuel, Pierre Seghers, Alain Bosquet, Salvador de Madariaga, Juhana de Ibarborou, Ernesto Pinto, Kateb Yacine, Gabriel Okara, Aimé Césaire – kevésbé ismertek is helyet kaptak, s ők is megnyerik az olvasót érzelmeik spontaneitásával. Az igényes kiállítású könyvet többek között Kokoschka grafikai és a francia antológiából már ismert Cocteau-rajzok díszítik. Az antológia bevezetéseként Camus-nek a magyar forradalom első évfordulóján elmondott beszéde olvasható öt nyelven.

A teljesen kétnyelvű, Tollas-féle müncheni antológia mellett Alberto Mondadori kötetének lett eddig magyar változata Szkárosi Endre fordításában, a Magyar PEN Club kiadásában 2017-ben. (Alberto MONDADORI, *A harag és a szeretet éneke Magyarorszáért*, ford. SZKÁROSI Endre, Budapest, Magyar M. PEN Club, 2017, 138 l.)

A Gara szerkesztette francia antológia kétnyelvű változata a francia versek modern fordításával 2023 őszén jelenik meg a Magyar Művészeti Akadémia Kiadójánál.

Az alábbiakban válogatást közlök a francia antológia 1966-ben megjelent magyar fordításaiból.

LOYS MASSON: *Lázadó költőknek*

Nem tudom ki csorgatta le éjjel a ragyogó harmatot
s tette törekeny gyémántként
feleségem
s gyermekem homlokára. De tudom ki tartja átölelve a fényt,
Ki tompítja el sírások vizén az evezők távoli
mormolását,
Kié e két erős szárny gyors repüléssel a vérpad fölött,
Ki teremt a csendből a száműzött kezébe fonnyadó virágot,
Ki nem hal meg, ki nem tagad meg, ki nem dicsérgeti
munkáit,
Mi ez a titkos ajtó bennem mely minden rabnak szélesre tárul,
És ez a hosszú szél, a jövő-menő szél, s ez a titkos forrású zaj,
Kíért a vér, a vers, a madár leszúrt árnyéka
délben átsuhanva a hajnal elefántcsont külvárosain.
És én ezt nektek ajánlom.

1956. december 10.

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

PAUL CHAULOT: *Nagy idők*

„Megindul az ég, nem félek” Paul ÉLUARD

Egy nép, egy nép így mutatja elénk
hite rongyai közt
hitünket,
melynek vénült bordázatát
egyszerre új világosságok
nyomják.

Csak halottaival mondhatja el
a nép
hogyan szaggatják ki
a még zöldülő vetést?

Az aratás a borona fogain múlik,
a vezér nélküli ember nagysága a gyászon.

Budapest vére, eleven húsplakát
Párizs falain,

igazi húsból mely ordít: „Közösség!”
olyan erővel hogy a hó megroppan
egy pillanatra
mikor a történelem szédítő magasát nyomja
rá az időre.

Budapest vére Spanyolország sebeire,
Budapest lángja a Néger máglyája fölé,
kit meglincselnek mert a szabadságban hitt,
Budapest éjszakái valahányszor
csak kín-sikoly tagadja
valahol a földön
a legszentebb jogot:
ó, annál jobb, annál jobb ha
fölemelt öklünk súlya lesz a holnap,
a nyár kemencéjéből ha fürj dala rendíti meg
a határtalan eget.

Így ítél ez a nép, ez a nép
egy Május elseje kemény tekintetével.
Az ősz rendjét fordítja meg gyöngyvirágja,
s más talajon nem nő gyöngyvirágja

csak honnan e jelszó kél
áttörni villámok szívét:
„fel, proletárok!”

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

JULES SUPERVIELLE: *Magyar barátainkhoz*

forog a föld forog
nagy könnyörtelenül
minden nemzetével
Magyarország körül
hegye-völgye vérzik
öt világrész helyett
mi bűnünk hogy így kell
halnotok-élnetek
tárjuk ablakunkat
az Irgalom felé
járuljunk az Igaz
Bíró színe elé
kegyetlen sugárzás:
semmi sem tétetett!
minden kellett volna
semmi nem tétetett
ím térdre omolva
minden hitetlenek
– könyörgünk értetek

Franciából fordította: HATÁR GYŐZŐ

Amíg e vak planéta
Száz tartománnyal,
És vérző hegysorok
Sebével vert hazátok
Körül vadul forog,
Öt földrész háborog,
Mert szörnyű sorsotokban
Bűnünk szemünkre lobban,
S mintha bíró idézne
Igaz ítélőszéke
elé, ha ablakot
nyitunk a sajtó fényre,
Mi már látó vakok...
De tennünk nem szabad,
hisz tenni nem lehet,
s mert tennünk nem szabad,
mi, – bár hitetlenek
vagyunk – térdünkre hullva
könyörgünk értetek.

Franciából fordította: KOCSIS GÁBOR

JEAN CAYROL: *Vörös lap*

Cayrol, tedd félre gyöngye tollad
nézd a tüzet, égeti madarát,
egy Várost illet a szó ma,
némuljon szavad zaja hát.

Magyar vörösbegy,
sarjadékodra jól vigyázz.
Mint egy szék üres a reggel
Saint-Chéroni utamon;

szaladnak a gyerekek
tágranyitott szemekkel
zsebük golyóval teli;
összefogják kezüket,
csend az ajkukon;
térképet láttak
hol egy ország vére hull,
melynek neve mint pehely
oly könnyű volt;

név amelyet vöröslő
acéllá pöröly
kovácsolt.

Magyar vörösbegy,
szárnyad börtönöket riaszt.

Oly napoktól menekültem
amilyen a tietek volt;
ismerem a holt utcákat,
az ólmozott vagonokat,
s a körülzárt éjszakát;
én is így néztem
a falat kenyeret.
A köd és az éjjel
rózsát fenyeget.

Magyar vörösbegy,
bokrok közül ki les rád?

Tanítjátok, hogyan élhetek
alvadt vérrel fogamon;
hogy ti adtátok éltelmet
azt is tőletek tudom;
mának és a holnapoknak
tanítjátok: ifjú, éltes
mindig éhes.
És úgy állunk körétek, mint a
guseni békés parasztok*
kik bámultak minket
szögesdrótjaink mögött
s rothadt deszkánkat,
mikor jöttek a háborús téli napok.

Magyar vörösbegy,
mint a fém hideg a hold.

Fáitokra gondolok
melyek gyümölcse fekete gránát
füzérben,
gyerekek másztak fel érte.
A halál mindig érett
s nem lepi harmat.

A barrikádokra is gondolok, a leshelyekre,
a falakra;
a csörrenő üvegek zajára,
a mormolásra
mely a szabadságtól ered
ha föllelik rejtett forrását
az árnyék ragyogó fényárjában.

Magyar vörösbegy,
üszkös a torkod.

Bátorságnak zöld hazája
úgy akartak kicserezni
mint a bőrt;
éveidet elkívánva
a jövőnek romjain.
Hallom ahogy a kék holtakra lépnek,
ahogy száll a tűzben karácsonyi ének,
az elszunnyadt emlőn
valaki nemet kiált.

S a hold, mint eldobott vén lábbeli
rátűz
a hősök rettentő lábnyomára.

Franciából fordította: LÖKKÖS ANTAL

* Utalás az ausztriai Gusen koncentrációs tábor komplexumra 1938-1945 között.

JEAN LESCURE: *A magyar költőkhöz*

Elképzelek egy látható erényt
A felkelés tiszta arccal elébe áll az ostoba rendnek

Minek beszélni mikor a vér oly hangosan kiált
Mégis mosolyogni láttalak
szemben a halállal

Egy órán keresztül a nap
Egy órán keresztül mosolyod
Egy órán keresztül szerelem
Egy órán keresztül az álom

Örömtelen érintem partjaid, eltérített folyó;
a nyárfák képtelenek a nyár parancsaira,
a folyóparti ösvény
engedelmes a lassúságra;

az éjjelek között az ingerlékeny világ
mélyebb a szemekben, amelyekről semmit nem tudok,

a madarak között a viharok lehelete,

anélkül hogy mélyére hatolhatnék e vérfolyónak,
mely ébren tart mindannyiunkat.

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

PIERRE EMMANUEL: I. *A budapesti mosoly*

A szavakat, mikért meghaltok,
a gyilkos megkaparintja.
Az ő nevükben ölnek,
– a ti nevetekben.

Lám a fecsegők
a szót vetik sárba.
Hóhér hangja száll ma,
csenddel fojtsd el őt.

Igaz ige nyomán
torz visszhang ne keljen,
minden szó rekedjen
az árulók torkán,

a lég legyen ólom,
ajkukra hegedjen,
szurkot lélegezzen
tűzmellhártya, s forrjon.

Bőrükbe varrva:
 hazugság-bugyrok,
 torkuk a szók tiltott
 jelentése marja.

– Ki lőttél, olvasni
 tudsz-e, idegen?
 Saját szabadságod
 öled e helyen.

A szavak igaz, szép
 értelme lázadjon,
 egy néppé dagadjon,
 rázza pusztá öklét!

Kérgeskezű asszony,
 Szabadság, anyjának
 vall az is, ki drága
 szívedbe vasat nyom.

Kínban megdagadt
 ereiket nézzed!
 – Az izmukba mélyedt
 lánc nem cáfolat.

Tűzzel szemben, járj csak csendben,
 többet szó se mondana,
 mint a könnyes Budapesten
 elhullt fiúk mosolya.

Egy könyv célbavett
 millió ígéje...
 Golyó éri? Vére
 szül új életet.

Franciából fordította: NYÉKI LAJOS

PIERRE EMMANUEL: II. *Illyés Gyulához*

Éltek, hogy megfejtsek
 pár szót, néhány ígétőt;
 ragozták: „szeretsz”, „szeret”...
 a jelenben a jövőt.

A szabadság egy kimért
 lépés a nap küszöbén,
 táv, mit szerényen kimért
 pontos körzönk: a remény.

S most meghalnak jeltelen,
 nem többért, mint egy kalász,
 egy barázda; hogy legyen
 új szüret, új aratás;

Aki jól lép, messze lát,
 a földön is körülér,
 el nem hagyja faluját,
 mégis határtalan él.

értetek, ti jóbarát –
 – szerszámok, ti hű ebek,
 vén puska, csónak, lapát
 – nem nagy vagyon – értetek!

Ha a rét és ház között
 ott van, megnől a haza,
 ott lebeg a fák fölött,
 viszi az ég zászlaja.

Ne mondjátok: „semmiség!”;
 bennük dobog az idő,
 ők tudják: léptük nesztét
 visszhangozza a jövő.

Annak, aki igazát
 testvér-szemben lelte meg,
 otthon az egész világ,
 igaz otthon, szív-meleg.

Az élet arra jár,
amerre a haladás,
mit számít, ha kiabál
félemlítő papolás.

Tartós idő bajnoka,
egyetemes névtelen,
az emberiség sava,
kenyér minden tenyeren,

só: mindig erős ízű,
igazságból sült cipó,
ember: tiszta, egyszerű
jogát meg nem tagadó.

Rácstalan eget akar,
rémkép nélküli valót,
jövőt, mit meg nem zavar
a hazugság, – a bitók...

Meghalt: szabad levegőt
kívánt szívni a napon,
nyitott szívvel, a tüdőt,
vért pezsdítő hajnalon.

Milyen szerény szemhatár
s örök igaz, mit bezár.

Franciából fordította: NYÉKI LAJOS

GEORGES-EMMANUEL CLANCIER: *A magyar költőkhöz*

Nép, a meggyilkolt nép nevében,
A kiéhezett kenyér nevében
A halálbavitt élet nevében,
Magyar nép, siratlak és tisztellek
Téged a fagyban és a tűzben,
A hazugságban és a pokol
Kínjában
Eltemetve.

Ifúság, szabadság vére,
Hóhérok szaggatta piros virág,
Fényed a szerelem fénye
Még ocsmány éjjelük nem más

Budapesten mint Oradour árnya*
És Guernica sötétje.**

Lélekszakadva hajnalt hívó nép,
Hová belöktek, a tömegsír mélyéből
Hirdesd a még sokáig sötét világnak,
Húszesztendős nép,
a meggyilkolt nép nevében,
Hirdesd temetetlen halottaiddal
A reményt.

Franciából fordította: LÖKKÖS ANTAL

* Utalás Oradour-sur-Glane falu pusztulására 1944. június 10-én, négy nappal a D-nap után a nácik által megszállt Franciaországban, Haute-Vienne-ben, amikor egy német Waffen-SS század 643 civilt ölt meg kollektív büntetésként a területen folytatott ellenállási tevékenységért.

** Utalás a baszk Guernica város légitbombázására 1937. április 26-án a spanyol polgárháború idején, melyet Francisco Franco megbízásából szövetségesei, a náci német Luftwaffe Condor légiója és a fasiszta olasz Aviazione Legionaria hajtottak végre.

CHARLES LE QUINTREC: *A kenyér ígérete*

A magyar költőknek, a szabad embereknek, mindazoknak,
kikkel egy igaz világban szeretnék találkozni.

Mondjátok meg nekem az égi forrás nevét
A vad szerelmét kit meztelenség takar
Enyém ez a falu – Hallom még énekét
A fák sora messzi vidék felé halad.
Igazságért megholt barát kérdezlek én
Megőrizhetlek-é szempillám alatt?

Esőn ázó növény tudja amit tudok
Letűnt napok földdel füvet vegyítenek
Földtől a tengerig rovarok vádja ér
Hogy én is az vagyok ki soha nem szeret
Bár küzdök mindig a napi örömekért
A rámszabott világ ha nem is adja meg.

Szenvednem állatok gyomrában kellene
Inni a bokrokból s verekedni mezőn
Az árnyakkal akik híznak varázserőn
Indulni reggelen – A hajnal elfeledte
Vándorait kiknek nem jut égitest se
És e hamis napot feladom s védem én.

E kis faluban hát ím végre egyedül
Szelídítem a nagy utak nagy mesterét
Kürtbe fú s a tölgyek hada felkerekül
Követik messziről s adják kíséretét
S ha honnan én jövök az országban kísért
Ahová most megyek tőle megmenekül...

Adjátok nekem a holnapok szerelmét
A szót mely embert ver föl s az imát
Barátok látom még arcotok hunyt tüzét
A föld kora újul harcotokon át
S a falu hol kövek közül Isten kiált
Ma is felétek küldi a kenyér ígését.

Párizs, 1956 november

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

JANINE MITAUD: *Ének Magyarországról*

Erikának, Istvánnak s a többieknek

Ünnepi testvérek
Egynyári barátok.
Cigányok daloltak
Háború gödrein

Nyomortól ragyogók
Szívetek szátokon
Csipkés viadukton
Vas felüljárókon
Harci- s álomhídon
Vittetek engem át
A Dunán s az időn

Nevettetek hogy én
Elveszek köztetek
S hogy összetévesztem
Mint testvér-szótagot
A Rózsát és a Hőst

Hazánk lesz az ország
Amikor vére hull
A sebek igazsága kiált
Testvérek kérdezem
Örök évszakokká varázsolt tán
Halott barátokat ez az ősz

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

PIERRE SEGHERS: *Magyarország, 1956 december*

Arany Jánoshoz

Idegen tankok a pusztán. Az egyetlen újság
rotációs gépeinél egy idegen. A vérbenázó nép palotájában
egy idegen. Mit kiáltasz, Demokrácia,
ki titkos szívvel éltél s melyet megölnék?

Mit kiáltotok, Buda külvárosának munkásai? A Duna partján
idegen tankok. Gyáraitok kapuinál,
a Svábhegyen s az újból átlyuggatott Pesten
idegenek. A kisemberek s az egyszerűek
halottaikat siratják. Izzó fejekben
bosszúálló madár hangol a dalra.

Harcok és a föld népe, az emberméltóság munkásai,
Vándorló nyájak népe, táncosok, énekesek és zenészek,
Te, ki faluról falura jártál
Legendákkal ponyvázott szekerekkel, ti mindannyian,
mi lett belőletek? Békésen füstölgő tűzhelyednél
mindig egy idegen. Ki hajtja a fogatot?
egy idegen, ugyanaz, ki
János pap országába visszajött.

Ám megrothad az idő s darázfészke is veled,
a véres csillag is széttörik mely éjszakákon át
égett és nézi az idegen hogy fű serken
az öntvény és az ólom alól...

A pásztorok, a borivók, a tó mellékiek s a domb alattiak,
a hegybeliek s a kukoricások, az üvegesek és a parasztok,
a szüret utáni esteken táncoló fiatal lányok,
a révszekesek és a kőművesek, a cementesek és a vasasok
a csendesség mérlegén, bicskáikkal zsebükben,
a hajnalt susogják, és a reggelben harsog a fű.

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

ROBERT SABATIER: *Szabadság*

A fáradt tekintet s a kiábrándulás
Végignézte amint a város halni ment.

Mit írjak a falra hogy sokáig álljon:
Aki elolvassa áldást kap vagy átkot?

Kezdőbetű vérzik a mai nap testén.
Szerelmét a kés egy szívre rákarcolta;
És kirajzolódik az állatok belén
Gúnyoros béljósok átkozott uralma.

Királyi nép, a gőg átfonja a mesét,
Egy névre épít csak hogy örök úr legyen.

Tisztelem ördögöm, jelemmel egy vagyok,
Védőistenem van és a pún háborúk.

Csak egyetlen arcért vagyok itt felelős,
Melyet, ellenemre, az idő rám farag,
Az árkot nézem már hol könnyem csurog
majd
Egy királyért küzdő megannyi szolgál had.

Utas, késed éle kicsordul a fákon;
Isten földünkkel küzd, Mózes sziklafallal.

És ha törvényt hozol, mely a mesét kioltja,
Hősi múltad meghal a születő dallal.

Üzeneted író guggoló vén diák
S te, lábadból tüskét húzgaló gall harcos,
A pillanatot ha éltetni akarnád
Választanád a gyöngét, vagy mi futólagos?

A követ választjuk, vagy apostol kezét,
A lefegyverző, vagy áldó mozdulatot.
Mit írjak a falra, mely féli a hajnalt?

Szót keresek és a láthatóra vésem,
A szótáramba hát új szó kerül így;
Ha köti az idő, holnap meg is értem.

Betelt század végén e ráncárkolta szót
Düledező falon megismétli kezem.
A nappal határáig jelet küldök én,
Nem ismerem még, de holnap megérthetem.

Fűszálra záruló sziklatorok
Fütkész óriásoktól rejtli a napot.

Franciából fordította: LÖKKÖS ANTAL

ALAIN BOSQUET: *Röpirat a magyar felkelőknek*

Képes Gézának

Az Ember nevében
s mi benne
friss hajtásért
köszikléért szót emel,
a vér nevében:
tűz és szelíd galamb
tisztul meg általa,
a szó nevében:
zokogó némaságnak

ha hangot ad,
látni volt merszetek,
lélegzeni!
Emberek,
Óriások,
Igazak!
Eltapostak
mint férget sárbatapos csizmasarok
szegek feszítik szárnyaló szárnyaitok

kiáltástok
elfojtja az ár.
Látunk: ez szégyenünk
– szemeitek lezárva
bűnös lélegzetünk
– melletek beesett
önmarcangolásunk
legnagyobb árulásunk.
Soha nem írjuk le a szót:
azúr
– fejünkön fekete korom
soha nem írjuk le már:
szerelem
– gyűlölet rág, a bosszú, a harag
soha többé nem írjuk le:
szabadság
– börtön minden gondolatunk.

Karunk nem mer már többé ölelni
– nem ölelheti karotok
ajkunk nem mer már énekelni
– a dal elhagyja
a hűtlen ajkakat.
Vérezzetek, versek!
Szótagok, haldokoljatok!
Esküszünk: nem mondunk többé semmi
szépet
esküszünk: többé semmi nagyot nem teszünk
a szép, a nagy tiétek.
Nem tudtunk élni értetek,
önmagunkért, az emberért
nem osztottuk meg szép halálotok
soha nem leszünk kultúremberek.

Franciából fordította: FERDINANDY GYÖRGY

GÉRARD PRÉVOT: *A magyar költőkhöz*

Ha szükségtek van égő szégyenemre, magyar fiatalok,
a szótáram teljesre érett negyvenötezer szavából
ezt fel tudnám ajánlani, s még néhány megkopott szót,
mint emberség, becsület és civilizáció.
(És esküszöm, hogy rímet találhatnék belőlük)
vagy egy szonettet amelyben galambokról énekelnék
hisz a léleknek én is mérnöke vagyok.

Igen ha mindez nektek kellene
örömmel adnám s ti széjjelosztanátok
a Pesten elhullt gyermekek között.

De így az éjszakában amelyben most vagyunk
a mongolokkal szemben Istentől távol élve
s megfosztva minden nyelvtől
semmit nem adhatunk, amit irodalomnak lehetne nevezni,
s mi nevetésre ingerelné csillaghordó gyilkosaitokat.

Ím a mi haragunk – testvér a szerelemmel,
ím a mi esküvésünk: nem élünk s nem halunk meg,
csak az ember uralmáért.

Íme a mi vérünk –

Mondjátok meg a magyar gyermekeknek,
aki az élet reményét keresi a harckocsik és a kenyér között,
mondjátok, hogy nem vagyunk még gyávák mindannyian.

És ha nem hisz nekünk,
mondjátok meg, hogy mi magunk sem hiszünk már,
de hit nélkül is hathat a kétségbeesés,
s hogy ez a kétségbeesés a miénk. –

Mert szabadság az embernek nem adatott soha,
csak túl a reménytelenségen és halálon.

Franciából fordította: KOCSIS GÁBOR

JEAN COCTEAU: *Szabadság, a mi szentünk 1956–1957*

Saint-Jean-Cap-Ferrat
(A.-M.)

Kedves Garám,

itt nem arról van szó, hogy magunkat ünnepeljük mások ünneplésének ürügyén. Arról van szó, hogy némán tisztelegjünk egy nép előtt, amelynek legkisebb betűtudatlanja is hőssé és költővé vált. Az egész magyar nép osztozik költőivel a Phönix madár misztériumában, mely megöli magát, hogy éljen.

Jean Cocteau

a Francia-Magyar Liga tiszteletbeli elnöke

KATEB YACINE: *Mindenkinek van hazája*

Volt egy kicsiny ország,
Egy kis nép, és általa nyúlt fel Prometheusz
Magasabbra mint az ég és villámai.

Volt egy legyőzött, megtiport kicsiny ország
Lelkéig vesztes,
És nem maradt más vesztenivalója
Csak az utolsó csepp vére.
És folyik a vér,
Igen, a kicsinyek vére folyik
És a pöffeszkedő és felcicomázott
Nagy Bürokraták
Nehézkesen tologatják
Kis ólomkatonáikat,
Míg csizmájukat
Véróceán festi

El nem érhetvén sápadt homlokukat.
Szégyen rátok,
Acélhadászok,
Kiket morajló áradás
Marcangol és üldöz
Saját lemészárolásotokba!
Vér folyik Algériában
És vér folyik Port-Saidban
És vér folyik Budapesten.
Tegnap Indokínában folyt meg Koreában.
Washingtonban is folyni kellene
És Moszkvában
Hogy nagy hadászaink is
Összeessenek a legyilkolt népek súlya alatt!

Franciából fordította: LŐKKÖS ANTAL

Jegyzet

A tanulmányban említett norvég, dán, olasz, spanyol és görög költők kötetei:

Til Ungarn, diktsamling, ill. av Kare BONDESEN, Hans N. DAHL, Tore JULIUSSEN,
szerk. Otto Jahn JOHANSEN, Oslo, Norske Studentersamfund, 1957, 19 fol.

Så braendte steppen: digte om Ungarn, med forord af H. C. HANSEN, tegninger af Erik SÖRENSEN
([S.l.], szerk. Åge BREDSTED, Årsskiftet, 1957, 41 l.

Canto di liberta: I poeti italiani per la martoriata Ungheria, szerk. Roberto CERVO, Bergamo,
La Nuova Italia letteraria, 1957, 131 l.

Sangre de Hungría, szerk. Ramon Cué ROMANO SJ. 1957.

NEA ESTIA [Nea Estia] folyóirat különszáma, 1957/2. sz.

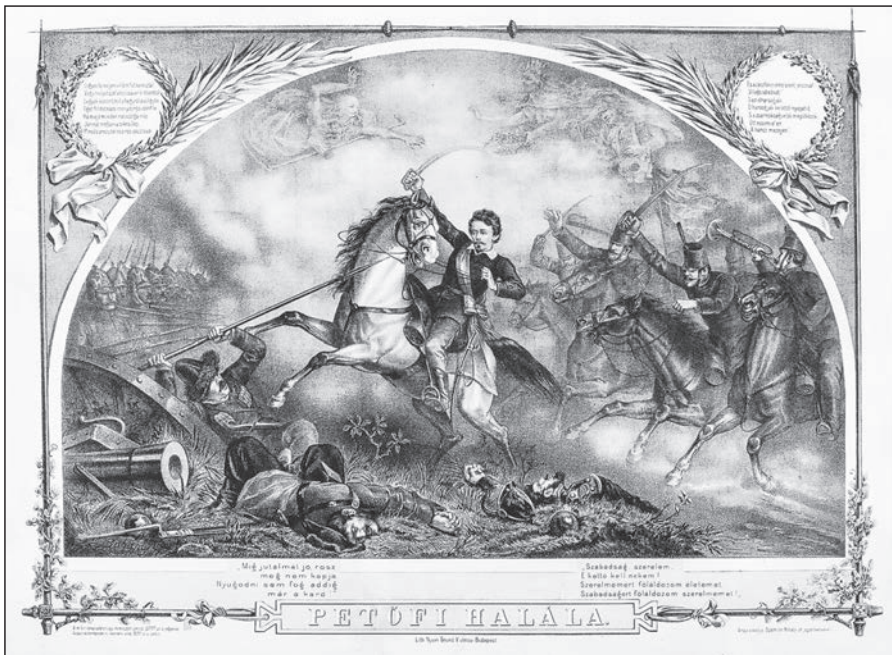
[ne légy mártír]

Köd emésztette, elbomló hajnalon
 a nedves betonszagtól részeg a szél
 (feltámad, tolong, majd ismét elalél,
 benne csenddé dermed minden zaj). Nagyon

megáll, aminek mozdulni kellene,
 megtorpan az út, a csatornafedél,
 elapad a csőr, csak a csontja mesél.
 Csak szél: sem zaj, sem út, sem csőr, sem mese,

sem líra-ízű, vastag disztichonok.
 Őrizd meg magad, ne légy mártír. Konok
 idegrendszered megrögzött késztetés.

Mozdulatlan utcák csendje éltet, és
 a betonszag lassan mindent feledtet.
 Rászedted magad! Nem vehetsz kegyelmet.

SZEMLÉR MIHÁLY: Petőfi halála, 1849. július 31.

FÉRJEMNEK

Ha ez így van, akkor nekem annyi.

Én olyan vagyok, mint a nagyobbik kutyánk. Mafla.

De nagyon. Olyannyira, hogy én magam is felismerem másokban a maflaságot. Az átverhetőséget. És szájalmasnak látom. És nevetségesnek is. Genetikailag.

De tényleg, az embernek egyszerűen nevetethetnékje támad ekkora életrelvélatlanság láttán. Hogy hogy maradhat életben így, ekkora naivitással, átveretésre készen.

És csodák csodájára mégis él az ilyen. Emberben, állatban egyaránt. És én is élek.

De ezek ketten akkor is összedolgoznak. A pici figyel a vadászterületre. Azaz rám. Rögtön észreveszi, ha mozgás van. Ha mozog. Az ételforrások felé. Hűtőszekrény vagy mosogató, ahol megmosom a kaját esetleg. És jelez a nagynak. Vagy nem, mert a nagy meg a kicsit figyel. Látja a viselkedésén, hogy mi a célja az indulásának. Ha csak körülnézni indul a pici, nyugton marad a szobában. A férjem óriási ágyán. Vagy a kanapén, ha férjem nincs itthon. S aztán jön a rítus: a pici kinézi, kivarázsolja a kezemből a finom falatot. Jóformán meghipnotizál, valami ősi adáskényszert ébreszt bennem. Ami ugye adaptív volt, hasznos valaha. Mert nekem van, én adok. De ha nekem nem lesz, te fogsz adni. Bár fővárosban ez a kutya nekem a büdös életben nem fog hozni zsákmányt, fácánt, fűrt, kövér pocokot, cickányt vagy ilyesmit. Bár valaha éltek itt ezek az állatok.

Viszont tartja bennem a társas reményt. Működteti rendesen bennem a gént, az adását, és ismeri a kiváltás kódját is. Na ja, nem kunszt, belé is bele van írva, hogy kell csinálni. És jön és néz, majd seperc múlva ketten nézik ki a finom falatot a számból. Tudtam én mindig, csak kutyát kell tartani, ha fogyni akarsz. A tányérod tartalmának fele rögtön nála köt ki, úgy, hogy észre se veszed. Kettőnél, két kutyánál a siker garantált. És nem is tudok egy jóízűt enni itthon, mióta kutyánk van. Kutyánk meg mintha mindig is lett volna. De macskánk az biztos.

És fogalmam sincs, mitől van ez, de mintha kutya és gazdája vagy egyformán kövér lenne, vagy egyformán sovány, vagy normál testalkatú. Végül is mindketten ugyanabból a hűtőből kajálnak.

No de a pici kutyánk, az végül is egy arany pofa. Pedig ő került hozzánk később, uralja a nagyot. Övé az első jó falat jussa, övé a tálból elsőnek evés joga. Mind a nyolc kilójával. Miközben a nagy negyven. És ő morog. Finoman, lágyan, de morog. Míg a nagy sosem. És a pici nem a punciján keresztül uralja a nagyot, nem, mert ivartalanítva kaptuk. Puncija van, de tüzelése nincs. Se olyan szagingere, hogy egyszer majd tüzelni fog. És az is lehet, hogy eljártssza, hogy egyszer majd biztosan. És a nagy mafla meg beveszi. Lehet ez is, bár volt a nagy mellett egy kan kiskutyánk is. Az is a domináns volt, és ugye neki nehéz lett volna majdan tüzelő szukat játszani. Viszont neki is nagy volt a lelki ereje. És más kutyások is mondják, hogy a kicsik határozottak, dominánsak, kezdeményezők. Végül is Hitler is kicsi volt, és milliókat

ragadott el a hisztérikus ordibálásával. Hogy nem, nem, mi nem kicsik vagyunk, mi a nagy nép vagyunk, a legnagyobb mind közt. Miért ne menne ez a kiskutyáknak is? Magukkal tudják ragadni a nagyot, ketten többet kapnak, s mivel ő a domináns, dugig eheti magát. Tényleg, mintha felszedett volna pár kilót.

De mit tehetne? Ez volt a kiskutyák evolúciója. Másképp nem ment. Muszáj volt résen lenniük, azonnal lemorogni a nagyot a csapatban, nehogy rögtön széttepődjének. Aztán meg is kellett tartani ezt a dominanciát, figyelni kellett a nagyra, majd felhasználni a kuncsoráláshoz a nagyot, de kicsit távol is tartani evéskor. Minden klappol. És a kicsinek ez nem stresszes. Sokáig fog élni, míg a nagyok általában korábban halnak. De nem a kicsi miatt. A kicsinek mindig dolga van, figyelnie kell, mozogni, olykor tévesen is kijönni, megnézni, hogy a hűtő felé indulok-e. A nagy dönthet, hogy jön-e vagy marad, és lehet, hogy így meghízik.

De nem, mert a nagy neurotikus, kényes gyomrú. Szép, nem nagyon keverék kutya. Csak kicsit. Túltényésztett, mondom, szép, de introvertált. Csak akkor fut, ha célja van. Gazdi elé vagy préda után. Máskor nem nagyon. Sőt. A kedvemért elfut a labda után, de visszahozni nekem kell. A labdát. Míg a kicsi benne van minden emberi hülyeségben. Trenírozható. Igazi cirkuszi bohóc. Azaz extrovertált. Benne van a vérében a kíváncsiság. De nem viszi túlzásba, minden nyitott tette célzatos. Valamiért van. Főleg jobb kajáért, jobb fekvőhelyért. Csak módjával.

Ja, és mindez a cirkusz az ízekért van. Ugyanis két szárazzeledellel teli tálka van mindig kirakva nekik. Plusz egy nagy vödör víz. Vízet ugyanabból az edényből isznak. De a tálakkal nem tudom, hogy hogyan is van. Ők tudják, és szerintem nem is értik, mire van ez a felhajtás a kajával. Ők meg tudnak egyezni és kész. A száraz kajában is, és az eseti, luxusfalatokban is. És nem igazi, hanem ízéhségből koldulnak. Őket az ízek variációi gyönyörködtetik. A szex meg valahogy összejön. Szagokból, emlékekből, nyalakodásokból, vétlen eldurranásokból, na. De nem ez a lényeg köztük. Az önfenntartás fontosabb. Ha luxus jellegű, akkor is. Nem előz be semmikor a szex. Ha kölykeik lennének, bizonyára más lenne. Bár akkor is biztos a szuka lenne a nyerő, a befutó. A kicsi, a maga nagy lelki-társas erejével. És a vadászterület akkor is én lennék, mert én birtoklom a hűtőt. Én bírom kinyitni. Bár ha mozgásképtelen feküdnék, megtanulnák a kinyitását biztosan. A nagy az orrával már most is mindent felfelé pöcköl. Hátha kinyílik, és kipotyog belőle valami. Ha megjövök, a kezemet pöcköli. De ez szimbolikus, csak azt jelzi, hogy tudja, tőlem jön minden jó. Akárha Istenhez szólna az ember imája, hálája. Ennyi, és semmi több. A jóságom elismerése. De nem a jelképes jóságom, nem. Hanem, hogy hozzá jó vagyok. Végül is mindenki a maga számára imádkozik a templomban. Vagy a családjáért, ami ugyanaz, mert ő is a család tagja, s ha a családnak jó, neki is. Ha a családnak rossz, az őt is rosszul érinti. Isten mindenki számára külön-külön jó, és máshogy jó. És ha teljesítené mindenki kívánságát, jó nagy barom lenne. Egyszerre sütné is a nap meg nem is. Meg is halnánk meg nem is. Mert lehet, hogy a haldokló halni vágya tömérdek kínjával, míg gyerek élve akarná látni őt, haláláig. Saját haláláig. Hát akkor jobb, ha Isten csak

szép. Szép, mint ez a nagyobbik kutya. Akit a kicsi mozgat, a kicsi lát el jó falatokkal, és mozgalmas élményekkel, hogy színesebbek legyenek az álmai. Mert a kicsi vesz észre mindent, minden külső zajt, ő a jelzőkutya. Viszont a nagy ugat örömmel, boldogan. Esküszöm, élvezni a hangját, míg mi emberek két szót nem tudunk váltani, míg tovább nem megy a postás.

És anyám végül is a lányomra hagyta a lakását. És látá, hogy jó. Mert én élethetetlen vagyok, én önzetlen vagyok. Én nem rakom őt ki belőle haláláig. Nem is raktam. Végül is az introvertált átverhetőnek is terem banán, van helye a nap alatt. A befelé forduló se haltak még ki. Bár ki tudja, ha elterjed a másik átverése, mint járvány, akkor nekem annyi. Isten nem vigyáz annyira az árvákra, nincstelenekre, kitaláltakra stb. Rájuk az ügyes, a világban mindent kijáró extrovertáltaknak kéne vigyázni. Ahogy a kicsi vigyáz a nagy jóllétére, egyáltalán, a létére. Mert a kicsi tudja, amit ember nem a másiktól, hogy a nagynak nagy ereje és nagy fogai vannak. És ha kell, használni is fogja őket. Ha ő, a kicsi nagyon elszemtelenedik.

Mert az ember evolúciója úgy alakult, hogy önző és önzetlen is. Muszáj önzőnek lennie, különben eltapossák, kilöknék a csapatból, éhen maradna. De önzetlennek is kell lennie, ravasznak is olykor, hogy adakozónak látsszon akkor is, ha alig van valamije. Akkor is, ha semmije sincs. Mert az ember addig érzi magát annak, míg adni tud. Ha nem tud, akkor gyerekek hívják vagy öregnek, nyugdíjasnak. De a felnőtt korú embernek adnia kell. Genetikailag. Mert így érzi magát jól a bőrében. Korának, emberi méltóságának megfelelően. Mert az adás képessége az, ami az emberhez méltó. És nagy.

Szükséglete is, genetikailag, és ösztöne is, akár a falkában élő kutyáké. És nélküle semminek érzi magát, sokkot kap, ledermed. Mint az egér, mielőtt a kígyó bekapná. Vagy mint egész népek, hosszú évekig, egy diktátor uralma alatt. Aki teljes népét kezeli gyerekként, adásra képtelenként. Döntésre és felelősségvállalásra képtelenként. Ahogy Hitler a saját népét.

Amit máig kísért a múlt. Hogy sokszor büntudatból cselekszik, jóvátételből. Pedig nem szabadna. Ezek az arabok most nem azok a zsidók. Akiknek rossz, csapnivaló vendéglátói voltak.

De a gyerekként kezelése sehogy sem jó. Ha egész népeket vagy rétegeket kezelnek így. A fiataloknak nem segély kell, nem kapniuk kellene, hanem adni. Nekik adni a gyerekekért, öregekért. Nem szabad elvenni tőlük a korukat, a fiatal, felnőtt korukat, csak azért, mert kevés a munkahely és sok a gép, a mechanikus futószalag.

Én meg már elülnék egy meleg sarokban is. Enném, amit a kutyák hagynának. Mert békére vágyom főleg, de nem lehet nyugtom, míg odakint nincs az, míg világháború fenyegeti a gyerekeimet.

Nem ez, nem ez a gazdasági. Hanem igazi. Véres, hisztérikus, erőn alapuló. A vadászgépek okosságán, ravaszágán és a bombák erején.

Hihetetlen, de hadieszközaink már képesek lennének egyesülni, míg mi el- és befelé forduló naivak, önzetlenek kikerekedett szemekkel nézzük a határtalan önző-

ség tarolását. Földön, vízen, levegőben, mindenütt, ahol ember embernek lehet kihasználója, becsapója, megrövidítője.

És akinek füle van rá, hallja a hideg, győztes nevetést. És a hátán a hideg futkározik.

Várja, hogy a hátára ugorva ledöntsék, és foggal tépjék ki a külső nyaki verőérét. A carotis externáját.

Aminek akkor már mindegy lesz, hogy latinul vérezteti el a testet vagy magyarul.

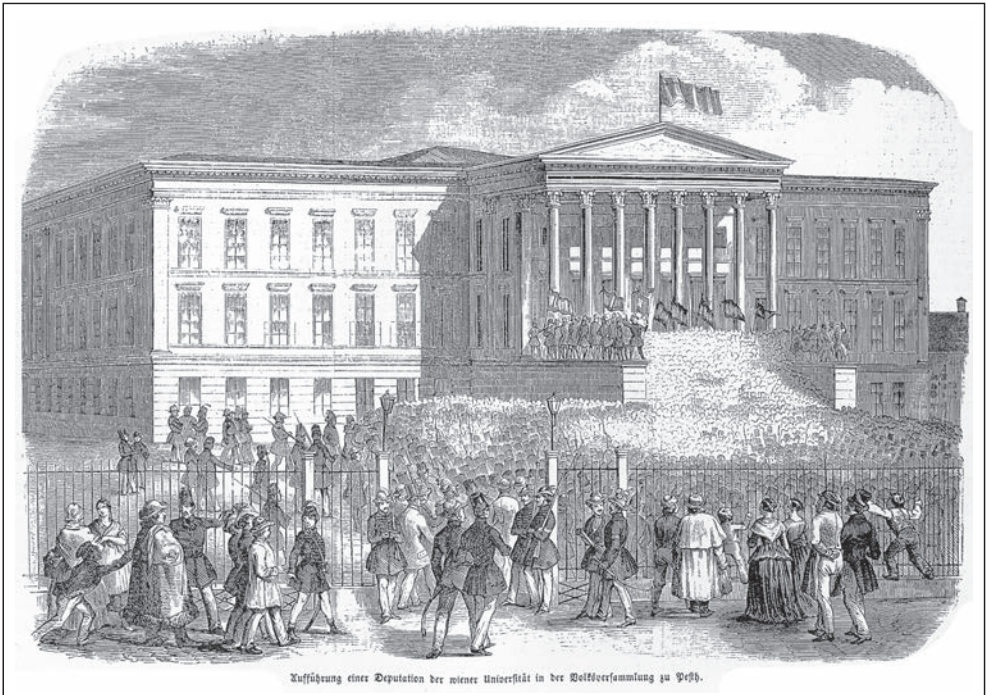
Ezért hát inkább pax vobiscum. Mindenáron.

L. ROHBOCK: A Fejéregyházi templom Erdélyben

Alkotásaim

Cseppekből alkotok tengert.
Kártyából építék várat.
Kékre festem be az eget,
egy sóhajból tornádókat.
Illatokból bárányfelhőt,
vigasztalni azt, ki csügged.
Reményekből verssorokat,
talán valakinek könnyebb.
Emlékekből napsugarat,
kis csodákból nagy hegyeket.
A percekből boldogságot,
pár órából egy életet

Zuführung einer Deputation der Wiener Universität in der Weltversammlung zu Pest.

Pest, a Nemzeti Múzeum előtt – 1848. április 9.

Szószóló

(JÁNOS APOSTOL ELSŐ LEVELE)

1

Közösségünk van
egymással, ha hirdetjük
örömeteket.

2

És ha valaki
vétkezik, van Szószólónk
az Úrnál: Krisztus.

3

Ne szóval szeress,
hanem cselekedettel
és valósággal.

4

Aki szereti
az Istent, szeresse az
atyjafiát is.

5

És a Lélek az,
amely bizonytságot tesz:
ő az igazság.

Krisztus tudománya

(JÁNOS APOSTOL MÁSODIK LEVELE)

I

Aki megmarad
a Krisztus tudománya
mellett: megmarad.

A legnagyobb öröm

(JÁNOS APOSTOL HARMADIK LEVELE)

I

Legnagyobb öröm
hallani, hogy barátom
igazságban jár.

„...Tusakodjatok a hitért”

(JÚDÁS APOSTOL LEVELE)

I

Ruhát is a test
beszennyezi. Szeretet
vendége legyünk.

Szalay Károlynak ajánlom

Mától kezdve

Ezerfelé táblázom
A kemény magvú és gázállapotú bolygók
Téres halmazába
Szent Pál üzenetét
Az első parancsolatot
Az egyet, amelyben a többi is benne rejtetik
A szeretet örökre felfénylő üzenetét
Hogy bolygórendszerünk
Sápatag csöndes csillag-ábrázatain
Az egyetlen igaz, világmegváltó gondolat
Reggeltől másnap reggelig
Újra és újra ránk vissza sugározzék

Honvédtoborzás, 1848. május 16.

Azért

Hogy visszaüssön
Hogy rázúduljon,
Hogy megdöbbsen
Hogy ráégjen
Nyolcmilliárd emberi lény arcára
Hogy belesüljön
Nyolcmilliárd emberi lény szemébe
A szentpáli üzenet

Hogy lássuk meg végre:
A kilencek, a nagyszem rajzú üres bolygók
És a sárkánykígyóként felfénylő
Föld-keringő üstökös-láncolatok
Elképedve, bénán, némaságot fogadva,
Visszafojtott bánattal
Követik a 2000 éves történetet
A parancsot be nem fogadó tömegeket
A barbárságban megrekedt népeket
A keleti elvontságokba burkolódzó népeket
A személyiség szabadságát korlátozó
A hit védelmében gyilkosságokat is megengedő
Naponta tucadszor hajlongó iszlám hitűeket
Az újkor antihumanista csoportosulásait

Még inkább

A parancsot befogadó
De azt újra meg újra lábbal tipró
Gyalázatba zuhanó keresztényeket

A gyilkolást
A gyilkos háborúkat
Keresztények pusztulását keresztények kezétől
A karoling birodalom Pannóniáig elsodródó
Hódító rohamait útjára bocsátó
A germán hordák évszázadokon át
Elhullámzó barbár gyilkolásba fulladó betöréseit
A széltében-hosszában terjeszkedő Oszmán birodalom
Népességeket elemésztő jobbhagy rendszerét
A parasztok nyomorúságos halálordításától átvértett
Harmincéves háborút
Rablás- és hatalomvágyból gerjedő
Rabszolgaságot teremtő és megidealizáló
Gazdasági mohóságot mohóságra halmozó
Emberi lények véréből táplálkozó
Kereszt jegyében tobzódó isten-tagadókat

A hittérítés árnyékában megnyomorított
Törzsek, embercsoportok életüket nem kímélő
Ezerszer galád fosztogatóit

A legújabb kori zsákmányszerzés útjait
Az arany vagy a gyémánt nyomában
Helybéli tízezrek újra és újra halála árán

Hol

Hol a határa
Eme emberkéz végezte határtalan pusztításnak?
Ne tovább
Zúduljon meteorit-zápor a hamisság kitervelőire,
Műszaki zárlat bénítsa agytekervényeiket
A szélesen kitaruló lepkeszárnyú jövőben

És mégis csak

Csillagok felfénylő üzenet-homlokát
Zajgó szívébe rejtve
Megtisztulva a történelem
Évezredes átok-halmaitól
Haladjon tovább, tovább,
A kozmosz szeretet-parancsára
Előre, a világ-harmónia
Végleges megteremtésének útján
Minden földi emberi lény

Érd, Parkváros, 2020. augusztus 14. – október 25.

Ispánky József Petőfi szobra az egykori OTI előtt. (Teleki utcai sarokház)

(Fotó: Barabás Ferenc)

SÜLI ATTILA: PETŐFI SÁNDOR, A KATONA (1823-1849)

Petőfi Sándor Kiskőrösön született, 1823. január 1-jén, Petrovics István hentesmester, mészárszék-bérlő és Hruz Mária fiaként. Magyar, nemesi származású, evangélikus, gimnáziumot végzett. 1839–1841 között közvitéztként szolgált a 48. soproni székhelyű sorsyalogezredben, majd vándorszínész, 1844-ben lapszerkesztő és költő Pesten. A pesti márciusi forradalom egyik vezetője. Felesége 1847-től Szendrey Júlia, egy gyermek apja.

Rövid felvezetőnkből is láthatjuk, hogy a nemzet költője számára nem volt ismeretlen a katonaélet. 1839. szeptember 6-án Sopronban belépett a 48. (Gollner) sorsyalogezredbe. Gyakori betegeskedése, „gyenge testalkat, hajlam a tüdőbajra és szívtagulásra” miatt 1841. február 28-án orvosi felülvizsgálatát követően elbocsátották a szolgálatból, végelbocsátója szerint „tisztességesen és becsületesen szolgált”.

Katona időszakából több verse maradt fenn, így a *Toborzó*, a *Búcsú*, a *Triolett*, az *Első szerelem*, a *Galga partihoz*, a *Honvágy*, a *Dráván*, az *Álom*, a *Kuruttyó*, a *viszszatért* és *Az órágyhoz*, de későbbi verseiben is visszatekint katonaszolgálatára, mint például a *Katonaélet* és a *Szobámban* című költeményeiben.

Ezen két év szolgálat alatt Petőfi megkapta az alapkiképzést, eltanulta a katonáskodás alapfortélyait, látott kaszárnyát belülről is, illetve részt vett a Zágráb melletti hadgyakorlaton.

A szabadságharc katonája

Március 15-e ünnepelt költőjét 1848 márciusában Pesten nemzetőr-századosá választották. Ez azonban még nem az áprilisi törvények nyomán, hanem ad hoc módon létrejött nemzetőrség volt, így Petőfi századosi rendfokozata nem nyert megerősítést.

1848 szeptemberében az Egyenlőségi Társulattól szervezendő ezred századosa lesz, azonban ez az alakulat ténylegesen nem jött létre. Október 15-től viszont már hivatalosan is századosnak nevezték ki a Debrecenben alakuló 28. honvédszászlóaljhoz. A dolog paradoxonja, hogy a magyar kormányzat hivatalos lapjában, a *Közlönyben* „Petőfy Sándor nemzetőr százados honvéd századosá” történő kinevezése nyomdahiabával, fordított „P” betűvel jelent meg.

Petőfi Sándor alig egy havi szolgálat után, 1848. november 17-től szabadságon tartózkodott. Mivel parancsoka sürgette, hogy vonuljon be tényleges szolgálatra a zászlóaljához, Petőfi november 24-én az alábbi kérelemmel fordult Erdődről az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz:

„Folyó hó 10-ke táján Nádoszi ezredes úrhoz írt levelemben fölkértem őt, hogy számomra néhány hétre terjedő szabadságot engedni vagy kieszközölni szíveskedjék. 17-kén zászlóaljunk Debrecenből Becskerekre indult; én őrnagyomat (miután egyáltalában nem eresztett Pestre, hogy ott szóval eszközöljem ki elbocsátatásomat) arra kértem, engedje meg nekem, hogy egy nappal később induljak. Megengedte, s én egy nappal később indultam, de nem zászlóaljám után, hanem ide Erdődre, mert

nem kételkedtem benne, hogy az elbocsátó levél egypár nap alatt úgyis meg fog érkezni hozzám, s eszerint hiába tenném meg a fáradságos és költséges utat Becskerekre. Nádosai ezredes úr levelét ma kaptam meg, abban azonban egyéb nincs, mint hogy kéréssel a Honvédelmi-bizottmányhoz utasít. Én tehát ezennel kérem Önöket, Uraim, engedjék meg nekem, hogy jövő 1849-d évi februárius 1-ső napjáig zászlóaljamtól távol lehessenek.

Tények után ítélve tudhatják Önök, hogy patriotizmust senkitől a föld kerekességén nem tanulok, ennél fogva föltehetik felőlem, miszerint a haza jelen viszonyai között csak a legfontosabb körülmények kényszeríthettek ezen kérelemre, és így remélem, hiszem, hogy azt Önök teljesíteni fogják. Szabadságra-jövelelem oka oly nagy, hogy ha az meg nem engedtetnék, kénytelen volnék a katonaságról végkép lemondani; annyival inkább bízom tehát Önökben, hogy a kívánt időre elbocsátanak. Amint nekem emberi kötelességem eljöni, úgy Önöknek polgári kötelessége engem elereszteni, mert a hazának minden emberére szüksége van és még inkább lesz, s így Önöknek nem szabad a haza szolgálatától egy kart sem elmozdítani, ha mingyárt oly csekély is az a kar, mint az enyém. - Hogy folyamodásom eredményét mind zászlóaljamban, mind magam egyszerre és minél előbb megtudjuk, talán méltóztatnának azt a Közlönybe igtatni.”

Petőfi, mint szolgálatát nem teljesítő százados, Debrecenben élt családjával. December 24-én pedig az alábbi levelet intézte Kossuth Lajoshoz az alföldi városból: „Tisztelt Polgártárs!

Nem kérek bocsánatot alkalmatlankodásomért, mert nem a magam, hanem a haza érdekében írom e levelet. Mindenki látja s Ön legjobban, hogy egynek vagyunk legnagyobb híjában, a vezéreknek. Ha sejtésem nem csal – s az én sejtéseim nem szoktak csalni – bennem van annyi erő, hogy, ha pályám nyílik, egyike leszek azon vezéreknek, kiknek Magyarország szabadságát fogja köszönni. Azért kérem Önt, nevezzen vagy neveztesen ki engemet őrnagynak, hogy minél előbb saját számadásomra és felelősségemre játszhasam a hazamentés nagy tragédiájában. Nevezzenek ki azon táborhoz, mellynek legnagyobb és legnehezebb tennivalói lesznek, mert az én erélyem és bátorságom ott éri tetőpontját, ahol mások kétségbeesnek. Legrosszabb esetben, ha a fatum könyvébe más volna írva, mint az én szívembe: szaporítani fogom azok számát, kik, ha életökkel nem hozhattak is hasznot a hazának, legalább halálukkal becsületére váltak. Ismétlem: e kérelmemre semminemű önérdek, egyedül a hazaszeretet ösztönzött. Ha ambícióból tenném ezt, milyen nyomorú ambíció volna az, hogy valaki őrnagyságért folyamodjék, ki máshol, mint én a költészetben, már régen generális. És épen ez, eddig

Honvéd törzstiszt
(Domonkos Imre rajza)

kivívott nevem kezeskedik afelől, hogy könnyelműen, komolyabb megfontolás nélkül bizony nem akarhatok olyan helyet foglalni el, hol eddigi szép híremet tönkre teheti a balsors. Őszintén nyilatkoztam, mintha magammal beszéltem volna, meg levén győződve, hogy, ha egyebet nem tesz is Ön, legalább nem fogja balra magyarázni soraimat. Ha jobbnak látja Ön kérésemet nem teljesíteni, szolgálni fogok a hazának, mint kapitány, vagy ha ezt is elveszik tőlem, mint közkatona. Ha pedig kinevez Ön őrnagynak (de honvédekhez, nem pedig nemzetőrökhöz) arra kérem, hogy ez januárius 1-jén történjék. Én csak februárius 1-jén mehetek rendeltetésem helyére, de igen ohajtom, hogy kineveztetésem az év első napjára essék, minthogy az születésem napja. Én nagyot tartok az illy kicsinységek felől. Isten önnel!

tisztelő polgártársa Petőfi Sándor kapitány a 28-ik honvéd-zászlóaljnál.”

Kossuth ez ügyben Vetter Antal tábornokhoz utasította Petőfit, aki a tábornok előtt olyan hanyag öltözetben jelent meg, hogy a felháborodott Vetter rendreutasítja. Ezt követően Petőfi Kossuth Lajoshoz január 17-én intézett újabb levelében súlyosan megsértette a tábornokot, áthelyezését kérte az erdélyi táborhoz vagy legalább néhány száz forintot, hogy megtanulhassa a katonáskodást József Bem vezérőrnagy oldalán.

Petőfi ezután január 25-én Szelindeken jelentkezett Bem tábornoknál, aki őt törzskarába osztotta be. Bem életrajzírója Schnür-Peplowski így mutatta be kettejük találkozását: „Bem nem szerette a »firkászokat«, az emigrációban is megvetéssel és gyanakvással figyelte őket, Varsó 1831-es kiűritésekor állítólag lovaglóostorával fenyegette őket.

Petőfi: »Tábornokom a kardomat rendelkezésre bocsátom!«

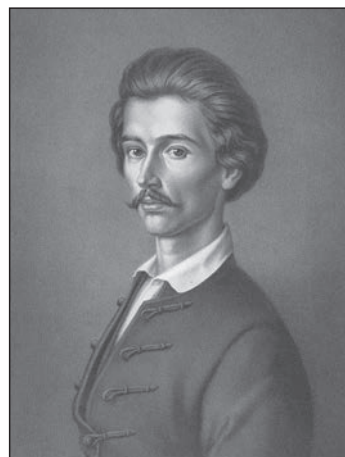
Bem: »Ezzel nem érem be. Nekem a szíved kell!«

Petőfi Bem segédtsíjtje lett.

Dercsényi Kálmán Mátyás-huszár főhadnagy így emlékezett meg Petőfi megjelenéséről: „[Bem] nagyon jó kedvvel fogadott, mellette volt Petőfi, éppen valami írással voltak elfoglalva. Bocsánatot kértem az öregtől, hogy beszélhessek Petőfivel, akit Pestről jól ismertem, de ő nem ismert fel káplári minőségemben. Megösmerttetvén magamat vele, eltávoztam.”

Bauer Lajos honvéd őrnagy visszaemlékezése szerint Petőfi a megérkezésekor összeállított egy rögtönzött dalárdát, amely a híres reformkori dalt, a »Búsul a lengyel« címűt énekelte, amely az ősz vezért elérékenyítette.

Imreh Sándor Mátyás-huszár emlékei szerint: „[...] az erdélyi fiatalság, tiszték, altiszték és közvitézek vegyesen, dalárdát alakítva, elébb Bemnél, azután Petőfi Sándornál tisztelegtünk január 26-án este. Harci- és más szép népdalokat énekel-

Petőfi Sándor
(Marastoni József
litográfiája)

tünk. Kedvenc dalunk volt akkor, a nemzeti dalokon kívül, a Búsul a lengyel és a Marseillaise című dal is.”

Petőfi részt vett az erdélyi hadsereg Dévágig tartó visszavonulásban. Február 4-én itt zajlott le a híres ütközet, melynek a költő is tevékeny szereplője volt. Erről számos visszaemlékezés írt, melyek közül néhányat szeretnénk idézni.

Az ütközet előtt: „Herrn Petőfi! Ma csatánk lesz, maradjon távol a csatatértől. Nem szeretném, hogy a magyar nemzet egyik jeles költője a csatatéren vérezzék el. Szót fogad-e?

Bem József
(Tyroler József litográfiája)

– Köszönöm a figyelmeztetést, tábornok úr – válaszolt Petőfi Sándor –, most szót fogadok, de azt nem ígérhetem meg, hogy mit fogok tenni akkor, amidőn az ágyúk dörgését fogom hallani. Hogy Bem tábornok és Petőfi Sándor közt ily rövid párbeszéd folyt alig egy pár perccel a vízaknai véres csata kezdete előtt, azt még akkoriban, a csata lezajlása után hallottam tiszteinktől. Én e párbeszédet közvetlenül nem hallottam, de ami azon csatában azután történt, annak szemtanúja voltam, azon eseményekre igen élénken emlékszem ma is.”

Az ütközet közben: „Jobbszárnyunkon gróf Bethlen Gergely alezredes parancsnokolt. Ott volt Petőfi Sándor is e szárnyon, ki tajtékzó paripáján hol a csatárlánchoz, hol mi hozzánk, lovasokhoz, hol ágyúinkhoz vágatott, s megvetve félelmet, halált, lelkesített, bátorított mindenütt. Petőfi sokak előtt feltűnt, nem ismerték. Ő nem viselt tiszti egyenruhát. Magyar polgári öltönyt viselt minden tiszti jelvény nélkül. Fejét hatalmas tollas Kossuth-kalap fedte, oldalán kardot hordott, ez alkalommal kivonva. Mi már ismertük őtet többen.”

„Minket gróf Bethlen Gergely alezredes rohamra vezetett az ellenségnek előrenyomuló lovasságára, de alig kezdtük azt meg, s alig úztuk vissza az ellenséges lovasságot, már »Megállj!«-t s visszavonulást vezényelt. Petőfi Sándor a más oldalon, aki nagy zajban, lármában nem hallotta gróf Bethlen vezényszavát, rohamra lelkesített, s eszerint lovas osztályunk egy része rohanni, a más része pedig visszavonulni akart; midőn aztán felhangzott ismét gróf Bethlen alezredes dörgő vezényszava: »Vissza!«

Petőfi Sándor nem tudta, hogy a fővezértől visszavonulási parancs jött, ne hogy mi is elszakíttassunk avagy éppen foglyul essünk ágyúinkkal együtt, amelyekre akkor oly nagy szükségünk volt.

... Petőfi Sándor velünk egyszerre érkezett ki a magaslatra s szintén a fővezér környezetéhez csatlakozott. Ő ez alkalommal nyergeletlen lovon ült; egy pokróc volt csak lován, lekötővel leszorítva. Hogy a nyereg lefordult-e lováról, avagy más lóra kellett hamarjában ülnie?, nem tudom. Petőfi és gróf Bethlen Gergely alezredes közt

– midőn felérkeztünk – heves vita támadt visszavonulásunk miatt, de az azonnal elenyészett, midőn Petőfi megtudta, hogy az Bem tábornok egyenes parancsára történt.” (Imreh Sándor visszaemlékezése)

Az ütközet után a tábornok február 8-án futárként Debrecenbe küldte Petőfit. Február 17-én Mészáros Lázár hadügyminiszterrel történt összeütközése következtében, mivel a tábornok megróttá őt, hogy nyakkendő nélkül jelent meg nála kihallgatáson, melyre a költő gúnyos hangú versben replikázott, leköszönt rangjáról.

Érdemes idéznünk a költeményt:

Nyakravaló

Nyakravaló nélkül akarod megvédeni hazádat?
 Oh te számár te, minő ostoba képzelet ez!
 Honszeretet, bátorság s más, mind kófic: az a fő
 A katonában, hogy nyakravalója legyen.
 Mészáros Lázár, akitől én ezt tanulám, s ő
 Tudja, hogy a legfő hősben a nyakravaló,
 Mert hisz az ő hada, mely hősleg megfutamúlt volt,
 Egytül-egyig mind, mind nyakravalóba' vala.
 Nyakravalótalanok, takarodjatok a csatatérrül...
 Éljen Mészáros s éljen a nyakravaló!

Debrecen, 1849. február 18–20.

A történetek után Petőfit elbocsátották a honvédségtől. Ezt követően március elején Medgyesen ismét szolgálatra jelentkezett Bemnél, aki újabb megbízással Kolozsvárra küldte. Április 1-jétől újra a tábornok mellett szolgált, aki ismét századossá és segédtsíztjévé nevezte ki, majd kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával (április 8.). Jelen volt a temesközi hadjáratban.

Ekkor született egyik verse, amely a székelyföldi kiegészítésű zászlóaljnak hősiességének állított emléket:

A székelyek

Nem mondom én: előre székelyek!
 Előre mentek úgyis, hős fiúk;
 Ottan kíván harcolni mindegyik,
 Hol a csata legrémesebben zúg.
 Csak nem fajult el még a székely vér!
 Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér.

Ugy mennek a halál elébe ők,
Amint más ember menyegzőre mén;
Virágokat tűznek kalapjaik
Mellé, s dalolnak a harc mezején.
Csak nem fajult el még a székely vér!
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér.

Ki merne nékik ellenállani?
Ily bátorságot szívében ki hord?
Mennek, röpülnek, mint a szél, s üzik
Az ellenséget, mint a szél a port!
Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér!

Karánsebes, 1849. április 17.

Május 3-án Bem őrnaggyá léptette elő Petőfit, majd május 4-én futárként ismét Debrecenbe küldte. Itt Klapka György vezérőrnagy, ideiglenes hadügyminiszter felelősségre vonta Bem tábornok gróf Vécsey Károly tábornokot elmarasztaló levelének közzététele, valamint az őrnagyi rendfokozat illetéktelen használata miatt. Kétségbe vonta a költő állítását, miszerint a Vécseyt illető levél megjelentetése a sajtóban a tábornok utasítására történt, s hogy Bem valóban kinevezte őt őrnaggyá, mivel érvénybe lépéséhez a kormányzó, Kossuth Lajos jóváhagyása még hiányzott.

A becsületében megsértett Petőfi ismét leköszönt rangjáról (május 6.), majd Klapka utasítását figyelmen kívül hagyva – miszerint ügye kivizsgálásáig maradjon Debrecenben –, apja halála miatt Pestre utazott. Itt Klapka háziőrizetbe vétette, azonban Görgei Artúr tábornok, hadügyminiszter közbelépésére szabadon engedték. Május 27-én Nagyszalontáról ismételten bejelenti lemondását tiszti rangjáról, melyet – őrnagyi rangját elismerve – június 28-án fogadott el a hadügyminisztérium.

Az orosz intervenció hírére Petőfi úgy döntött, újra fegyvert fog, és július 18-én Erdélybe indult. Július 25-én Berecken jelentkezett Bemnél, aki július 29-én jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Petőfi – mint segédtsíztje – ismét szolgálatba állt. Konkrét beosztást és feladatot azonban még nem kapott a költő. Bem parancsa ellenére – aki óvni szeretne volna őt, s ezért a Marosvásárhelyen való maradásra utasította – július 30-án csatlakozott a Segesvár felé induló sereghez.

Gyalóky Lajos százados így emlékezett Petőfi utolsó napjairól: „Számos könyomatú képekben, melyeknek kiadója a magyar nép kegyeletével üzérkedett és úgy műérték mint történeti hűség tekintetében nagyon gyarló rajzok által, az emberek zsebet meglopta, valamint több rendbeli illusztrációkban, Petőfi életének utolsó jeletere úgy ábrázoltatik, mintha ő akkor aranygalléros honvéd őrnagyi ruhában, magasan lengő tollas kalappal fején, hol gyalog, hol büszke ménen lovagolva, villogó karddal küzdött volna, az őt megtámadott orosz dzsidások ellen.

Én nem tudom, hogy Petőfinek általában volt-e őrnagyi ruhája; mert én őt ilyenben sohasem láttam; hanem azt határozottan tudom és bizonyítom, hogy Petőfinek egész felső öltözetét azon szerencsétlen napon, egy vitorlavászonból készült blouse, mellény és nadrág, továbbá egy sűrű köpeny képezte, fején egyszerű katona tiszti sapka volt, válláról pedig egy szíjon függő sárga bőrtáska lógott.” Majd más helyen így folytatta: Egy kocsin ült, majd, amikor: „Mint a nemes harci mén, mely a rohamot jelző kürt szavára, ideges lázzal röpül előre, Petőfi is a csata első jelét meghallva, üléséből izgatottan felpattant, a kocsiból búcsúzás nélkül leugrott, és sebesen előre szaladt.”

A szabadságharc költője 1849. július 31-én hősi halált halt a segesvári ütközetben.

Bem tábora Szászsebesnél

(Litográfia, Armee-Bulletin XXIV. lapja)

Kisfaludy Atala író az egyik legősibb magyar nemesi családból származott. Édesapja Kisfaludy Mihály, katonatiszt, Vas vármegyei földbirtokos. A család távoli ágához tartozott a két Kisfaludy, Sándor és Károly is. Kisfaludy Atala jelentős irodalmi örökséget hagyott az utókorra, verseket írt, novelláiban finomság, magas fokú környezetfelidéző képesség nyilvánult meg.

A 19. században még nem volt szokásos, hogy nők olyan jelentős irodalmi alkotói pályát fussanak be, amelyet Atala élete során maga mögött hagyott. Az Atala név az író 1911-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan ismert volt – ráadásul fogalom is – Kaposvár, Budapest társasági és irodalmi életében, és családnévnek említése nélkül is mindenki tudta, kiről van szó. Szülőfalujában, a Fulda-vidékéről betelepített dunai-sváb faluban, Kötcsén sem volt ez másként, még az 1980-a években is hallható volt időnként a név: „Atala”.

Egy nő belép a magyar irodalomba

Irodalmi munkásságát az irodalomtörténet jól ismeri. Nem egy unatkozó, verselgető vidéki úri hölgy képét látjuk, hanem olyasvalakiét, akinek az irodalom művelése egyszerre hivatás, életcél, önmegvalósítás. 1836-ben született, szép gyermekkorát élt meg Kötcsén, tizenhat évesen férjhez ment Szalay Károly kaposvári ügyvédhez. Fialasszonyként súlyosan megbetegedett. Betegségén az olasz humanista, Lodovico Ariosto verseit és színműveit olvasta és hatásukra kezdett el verseket írni. Az első a *Hölgyfutárban* (1858) jelent meg. Az elsősorban női olvasóknak szóló lap ezután megnyílt számára, 1862-ig Atala néven alatt egyik verse jelent meg a másik után (1876-ban kezdte családi nevét írásai alá jegyezni). Majd kitérult előtte több sajtóforum is: a *Divatcsarnok* (1860), a *Családi Kör* (1861–1862), az *Alföldiek Segély-Albuma* (1864), a *Fővárosi Lapok* (1868, 1870–1877), a *Vasárnapi Ujság* (1879), a *Képes Családi Lapok* (1879, 1885), a *Koszorú* (1879, 1885) és a *Hölgyek lantja* (1865) hozta írásait. Az ekkor még alapvetően férfiakból álló magyar irodalmi kör felfigyelt az akaratos, elszánt, céltudatos lányra, 1878-ban a Petőfi Társaság tagjává választotta, s ezzel ő lett az első női tag.

Miután 1862-ben férjhez ment Szalay Károly kaposvári ügyvédhez, országgyűlési képviselőhöz, Kaposvárott él. De a Szalay-házba Atala magával hozta a magyar irodalmat is, és a ház az önkényuralmi időkben társasági helyszínné is vált, majd az 1860-as évek elején a kor népszerű írójával, Szabó Richárd (1820–1873) gyereklapot (*Gyermekbarát*) indított. A későbbi évtizedekben Atala szembetegsége miatt visszavonultabban éltek, de néha fényes fogadásokat rendeztek. Ahogy Cséby Géza írja: „1893-ban Bródy Sándor, Ambrus Zoltán, Fenyő Sándor, 1896-ban Hazafi Veray János, 1909-ben Ady Endre, de muzsikuskok, színidirektorok is megfordulnak a házban...” (Cséby Géza: *Somogy poeziája. Kisfaludy Atala életéből, Pannon Tükör* 2. évf. 1997, május–június, 69–72.).

1904. április 18-án a kaposvári városháza dísztermében pedig bekövetkezett a

Kaposvár irodalmi életében mérföldkövé váló esemény, a Berzsenyi Társaság megalapítása. Az elnök az ugyancsak kötcsei születésű (és rokon) Roboz István lesz, a társelnök Kisfaludy Atala és az alelnök pedig Atala lánya, a verselgető Szalay Fruzina.

A falu és költőnöje

Kötcsét jóval a török kiűzése után, az egyházi feljegyzések szerint 1730. április 11-én Antal János tihanyi várkapitány alapította. Csepinszky Mária kutatásai szerint: „A török hódoltság után a falu tulajdonosa az Antal család, de nemcsak Kötcsét bírták, övék volt Pócza, Csicsal és Rádpusztá is. I. Lipót király 1690. augusztus 11-én állította fel a Neoaquistica Commissio-t, az »országnak újonnan a töröktől visszafoglalt részeiben, a birtokviszonyok rendezése céljából«. Valószínű, hogy ennek tevékenysége alapján kapták meg az Antalok a kötcsei birtokot. Természetesnek tűnik, hogy a birtokból az arisztokraták és a hadi szállítók mellett a török harcokban kitűnt katonák is részesültek. [...] Az Antal családnak döntő szerepe van Kötcsé történetében. A család a XVIII. század közepétől lakik itt és ez meghatározta a falu gazdasági és kulturális életét. [...] Antal János – nős Szentes Erzsébettel – vitéz katoná és jó gazda volt, kitüntette magát az 1663–64. évi hadjáratban, ekkor kapta a fent említett nemesi levelet. Fia ifj. Antal János, aki tihanyi várkapitány volt, 1703-tól kötcsei birtokos, később Somogy vármegye szolgabírája, aki testvérével Györggyel együtt kapta a birtokot, de 1726-ban már csak János a kötcsei birtokos. [...] Antal János nem lakott Kötcsén –, írja 1745-ben a római katolikus összeírás – a község a tulajdona, s ő maga másvallású és a falu »magyar evangélikus szolgálkával van be telepitve és vannak itt magyar kálvini reformátusok is«. Az evangélikusoknak van imaházuk, saját lelkészükkel és a reformátusoknak is van mesterük és imaházuk. A katolikusoknak se templomuk, se imaházuk, se iskolamesterük nincs. [...] Antal János hiába segítette a protestánsokat imaház és templom építéséhez, azt 1746-ban elvették és a református vallásgyakorlatot megszüntették. Arra, hogy Antal János – a címerszerző Antal János és Szentes Erzsébet fia – első feleségével Beck Annával és második feleségével Kiss Zsuzsannával Kötcsén laktak volna, nem találtunk adatot, ellenben gyermekeikről már igen. 1755-ben »Kötcsé« község templomának kegyurai »D. Joanes Antal et Gregorius Vasonyi« voltak, Antal János a fent nevezett fia Vásonyi Gergely pedig a veje. Az 1754–55. évi országos nemesi összeírásban Somogy vármegyében egyedül Antal Istvánt jegyezték fel itt lakónak.” (Csepinszky Mária: *A kötcsei nemesi családok története a XVIII–XIX. században*, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Kotcse/kotcse_monografiaja/pages/10nemesek_es_kuriak.htm)

Bár nincs rá adat, melyik kúriában laktak, de a falu emlékezete szerint a Magyar utca 16. szám alatt áll(hat)ott az a ház, amely Antal Jánosé volt. A falu régi lakóinak egyöntetű véleménye szerint szemben, az utca másik oldalán állott Kötcsé első evangélikus temploma, fából, a német óhazai stílusban építve. Erre a pontra tehetjük

a település ősi utcásorának, a mai Magyar utcának mértani közepét. Ezt erősíti, hogy másutt is kialakult gyakorlat, hogy a földesúr a falu közepén lakik, vele szemben pedig az eklézsia áll.

Az Antal János által 1703-ban indított telepítés ugyanis a falu déli szélétől, a Somfolyó nevű mesterséges tótól indult ki, és ért ki a mai faluközépig, a Nagyhidig. Negyvenhat porta. A Magyar utca pedig ma is negyvenhat házból áll. Az pedig, hogy az ősi falu ott volt, ahol volt, az a víz jelenlétével magyarázható. A Nagyárok, német nevén a Mühlbach, a völgy alján, a Magyar utcával párhuzamosan folyik.

De vajon mi volt az a társadalmi közeg, amelynek része lett az itt megszülető Atala? Egy nagyrészt keleti frank nyelvjárást beszélő, evangélikus vallású közösség volt ez, egy multikulturális zárt társadalom, amelynek a zártsága csak a 19. század végén, a céhrendszer elhalványodásával szűnt meg. A bevándorló németek maguk sem alkottak egységes tömböt, a legnagyobb rész Fulda környékéről érkezett, de számos család Darmstadt mellől, vagy Pfalzból, Elzász-Lotaringiából és az akkor még a Szent István-i koronához tartozó Vas vármegyei Batthyány-uradalomból (Szalónak/Schlaining).

A községben már akkor élt néhány magyar család: evangélikusok, katolikusok, reformátusok: a Kovács, Dömös, Varga, Gulás, Beretz, Igali, Bor, Fonyó, Járfás, Kántás család. Mintegy tizenöt család – akik később csak apai ágon vitték tovább a magyar családneveket, anyai ágon a népesség a valóságban elsvábosodott.

A betelepülés nem egyszerre történt. Szakaszosan, hullámokban érkeztek. Voltak, akik tovább is mentek egy idő után, aztán jöttek újak, nemcsak Hessenből, hanem a német kultúrterület más övezeteiből is. Ráadásul úgy, hogy a falu „szekunder”, azaz másodlagos településnek számított, a csoportok vagy családok bizonyos időt – sokszor hat évet is – eltöltöttek Tolna és Baranya „primér” német falvaiban a betelepülés előtt. Ez a szakaszosság a falu társadalmát differenciáltabbá, egyúttal toleránsabbá alakította. A tolerancia megléte a helyi kisnemesek magatartásából is lépten-nyomon igazolható. A településen zsidók is laktak, már a kezdet kezdetén, igaz, nem nagy számban. Köznyelvként minden bizonnyal a jiddist használták, amely tudvalevőleg germán nyelv, így a mindennapi nyelvhasználatban a németek a zsidókkal nagyrészt megérthették egymást. A 19. században már belakták a falu főutcáját is, hiszen üzleteiknek ott biztosíthatták a nagyobb forgalmat; az 1870-es évekre számuk 154-re emelkedett. Tefner Zoltán tanulmányaiban 84 nevet sorol fel, viselőik az 1840-es évekig biztosan laktak Kötcsét. A többségi társadalomhoz fűződő viszony nem mutat különösebb konfliktusokat, és a Somogy Vármegyei Levéltár anyagaira támaszkova mutatja ki, hogy csak a 19. század végén, a vérvád-per kapcsán jelennek meg éles, kívülről koholt konfliktusok.

Kisfaludy Atala és a rokonságába tartozó Roboz István ezeket a konfliktusokat Kaposvárott élte át; mindketten mérsékletre intik a lakosságot. Roboz az általa szerkesztett *Somogy* című lap hasábjain az *Olajág a nagy emberek kezében* című cikkében – ha nem is veszi védelmébe a zsidókat, de – a józan álláspont elfoglalására ösztönöz.

Kisfaludy Atala még akkor is együtt élt a faluval, amikor már régen Kaposvárrott lakott. A faluhoz fűződő kapocs is erős volt, de különösen bizonyos személyekhez. Ilyen volt nagymamája, Hanovszkyné Ányos Klára. *A nagymama kukulája* című írásában, mely egy kései visszaemlékezés, a faluban abszolút tekintélynek és szeretetnek örvendő Ányos Klárának állított emléket. (Az értelmező szótárak szerint a „kukulla” barátságklyát, nagy főköttöt jelent. Ányos Klárának sok ilyen főköttője volt, mindig az alkalomhoz váltogatta őket.) A nagymama szociális érzékenysége és parancsolni tudása – talán nem túlzás – a falu látens, de tényleges vezetőjévé avatta. Aki ha kell, gondoskodik, ha kell, büntet, ki hogy érdemi: „S így hatott az egész falu, az egész vidék népére; [a kukula] selymének fényes feketeségét, felmagasadó csúcsát már messziről észrevették az utcán, a rendes délutáni körut alkalmával, s mindenki tudta, hogy most az az áldott kukulás fő betekint minden házhoz, a hol bölcső reng, a hol koporsó gyászszokodik, a hol szív fáj, a hol beteg szenved, a hol házastársak perlekednek, a hol kegyetlen szülő vagy hálátlan gyermek zavarja a házi tűzhely csendes boldogságát; betekint mindenhová, hozva a részvét mosolyát és a részvét könyét, hozva tanácsot, bátoritást, biztatást, békitést; de fenytést is megrögzött makacsság esetében [...]” (KISFALUDY Atala: *A nagymama kukulája*. In KISFALUDY Atala: *Rajzok*, Budapest, Franklin, 1879. – a továbbiakban *A nagymama*).

1848 szeptemberében, amikor a magyar kormány mozgósította a magyar nemzetet Jellasics ellen, a kötcsei svábok fellázdáltak. A kukula megjelent a fenyegetőző, káromkodó bevonulók között és rendet teremtett. Annak ellenére, hogy a forradalommal nem értett egyet, és magát Kossuthot sem tartotta valami sokra: „A végső perczekig meglehetősen csendben is ment minden, de midőn eljött az indulás órája, s a sok anya, feleség s gyermek, mind hangosan sirt és jajgatott, akkor nagyanyám még egyszer megtört hangon odakiáltott a távozóknak: »Mit Gott, Kinder!« s aztán, hogy velők együtt ne jajgasson ő is, hálószobája felé sietett, haragosan ránk mordulva: »Netek most az arany szabadság! de így van, ha holmi prókátorok avatkoznak az ország dolgába!« Aztán magára zárta az ajtót, azt mondva, hogy megjött a főfájása s aludni akar –, mi azonban jól hallottuk elfojtott zokogását” (*A nagymama*).

Fontos adalék, hogy Ányos Klára és Atala – bár a falu magyar nyelvű kisebbségéhez tartoztak – a falu népével svábul is értekeztek. Néhány ilyen töredék mutatja ezt, amely Kisfaludy Atala révén maradt meg az utókornak. „...hiszen itthon marad az Altmatter, majd gondját viseli az embernek, jószágnak s a mig ő él, nem lesznek elhagyatva a betegek, öregek és gyermekek» – vigasztalta a hadba vonuló, Kiss Lajos százados által parancsnokolt kötcsei zászlóalj. (A zászlóalj részt is vett a pákozdi csatában, Kápolnásnyék piacterén állt végig, tartalékba helyezve.)

„Tudom, hogy megérdemlem én az akasztófát, de ne tegyék azt a gyalázatot az én tisztességes nemzetségemen, úgy is megöl engem a rác vagy a horvát! Aztán ne hagyja el szegény árváimat, nagyságos asszonyom. Az a kis Willem olyan nagyon vézna, a Zoffeltye meg még járni sem tud. [Zoffeltye, azaz Zsófia.] [...] »Hoch unserm König! Hoch unserm Vaterland!« hangzott lelkesülten a felvillanyzott nem-

zetörök ajkairól, és »Hoch unserer Altmutter!« harsogott búcsúzóra minden ajkról és minden szivből.» (Miután az Altmutter alaposan leteremtette őket.)

Vagy: „... sőt rossz nyelvek azt is suttozták, hogy egyszer még Trimmel Hanesz a sváb helység deli birájának házából is ilyesmi hallatszott a következő szavak kíséretében: »Wart’ du Kujon, majd megtanitalak én a tizparancsolatra.«” Ezt Trimmel Hanesz kilencven éves apja mondta a majd két méteres bírónak, aki 1848 zavaros évében viselte a község gondjait. (Az idézetek végig: *A nagymama*)

A porta, ahol megszülethetett

Hogy hol született Kisfaludy Atala, azt pusztán a telekkönyvi adatok és a levéltárak állagai alapján eldönteni nem lehet. Az eddigiek során összesen négy ilyen házhely, illetve kúriaépület jött számításba. Mihály Gyula felvetése alapján ez a ház a Miklós-kúria, felmerült még a Hősök tere 1. számú kúria (Hrsz. 87), amely évtizedekig iskolaként és óvodaként működött. A legnagyobb eséllyel a Sósdombi út 20. számú házat tarthatjuk Atala szülőházának, de még a tőle kissé keletebbre fekvő Antal Farkas-kúria (Hrsz. 57) is szóba jött esetlegesen az elmúlt évtizedekben.

Az egyetlen megoldásnak az látszik, ha ezeket az adatokat összevetjük a Kötcséről szóló irodalmi művekkel, elsősorban Kisfaludy Atala önéletrajzi ihletésű novelláival és Roboz Istvánnak a régi életre, az 1850-es évek Kötcséjére való visszaemlékezésével. De útmutató lehet Cséby Géza fent hivatkozott tanulmánya és a Mócsy családdal rokon Takáts Gyula költő visszaemlékezése is. Az összevetések során – kizárásos alapon – biztos következtetéshez lehet jutni, amennyiben a tényeket megfelelően csoportosítjuk.

Kisfaludy Atala a *Mikor a fecske visszatér* című írásában egy éjszakai családi együttlétet ír le, leheletfinom kontúrokkal, mély érzelmekkel, fájdalmas nosztalgiával a letűnt fiatakorra. A család egyik diák férfitagja, Jancsi [azaz ifj. Mócsy János] Pestre indul. Korán kell elindulni, mert hosszú az út, amíg Fehérvárra érnek, ahonnan aztán vonattal (?) folytatják az utat. Másodunkatestvére, Mici és közte szoros érzelmi kapcsolat van, az elválás előtti órákat együtt töltik a társasággal a Sósdombi utcai Mócsy kúriában. Atala számára, aki akkor 12–15 éves lehetett és részt vett a búcsúvacsorán, egy életre szóló élményt jelentett ez az éjszaka. A novellában feltör a soha vissza nem térő fiatalsága utáni visszavágyódás: „Mikor a fecske visszatér, akkor az én gondolataim is hazafelé szállnak. Nem tudom elhinni, hogy valóban kitavasodik, ha én ott nem vagyok, hogy nélkülem is megtörténik a fa bimbózása, gyöngyvirág nyílása –, s azt gondolom, hogy a hazatérő fecske, a kikeletben kételkedve, újra visszafelé venné útját, ha jötténél az én dalom nem üdvözlőné. Oh, te soha nem feledett örökké szeretett, örökké siratott édes, kedves otthon! Ugy-e igazam van, te sem feledtél el engem; s’ mielőtt új tavaszra virulnál, bevárod hozzád siető gondolatomat, s mikor ligeteid zöldelni; erdőid árnyasodni fáid fakadni, vérágaid ébredezni kezdenek, mikor szunnyadó meződet a visszatérő fecske örömdala kelti fel

álmából, akkor neked is eszedbe jut a régi tavasz, a régi ibolyanyilás, a régi boldogság, a régi szerelem, az a régi dal, melyet egykor én és a fecske együtt daloltunk. A szavakat e dalhoz már rég nem találom; édes melódiája azonban meg-megzendül néha álmaimban, s akkor újra szívom áldott levegődet elvegyülve az egyszerű, fehér gypszezfűcske, a gyógyerejű zsálya, kedélyes levendula szivüditő illatával; akkor látom szőlőhegyektől körülölelt, hűvös, árnyas völgyedet, napsugártól aranyos halmaidat, látom újra rózsapiros, harmatozó hajnalodat s csalogánydalos éjszakáid csillagra-gyogását; álmomban látom, hallom, szívom, érzem újra üdveidet, elveszett édenem! s eltemetett tavaszom, álmaim, halottaim újra fölélének.” (KISFALUDY Atala: *Mikor a fecske visszatér*. In KISFALUDY Atala: *Rajzok*, Budapest, Franklin, 1879. – a továbbiakban *Mikor a fecske*) A talán túl hosszú idézet érzékeltetni tudja azt a vonzalmat, amit valaki egy letűnt világra, és az iránt a ház iránt érezhetett, amelyben született.

A Mócsy család leszármazási vonalaival egyébként az Antalokhoz kötődött. Sulyok István feleségül vette az Antal-ősöktől származó Vázsonyi utódot, Bóka Évát. Vázsonyi Magdolna ugyanis Bóka Jánoshoz ment feleségül, Bóka Éva apjához. Házasságukból született Sulyok Mária 1793-ban, akit Mócsy János kunszentmártoni református lelkész vett feleségül. Házasságukból 10 gyermek született, egy részük nem érte meg a felnőttkort. Amikor Mócsy János meghalt, Sulyok Mária Kötcsére költözött, s átvette azokat a birtokrészeket, amelyek az öröklődés útján rá estek, azaz amelyek az egykor hatalmas Antal-kondomíniumból a Mócsy család számára megmaradtak.

Az Antal család ágainak szétválása, a beházasodások és a visszaházasodások labirintusa miatt a valóság ennél sokkal bonyolultabb. De így érthetőbb, hogy a fentieket olvasva, Atala novellájában miért négyen ülnek a kártyaasztalnál azon a bódító, szerelemtől átitatódott éjszakán. Négy unokatestvér és három másodunokatestvér: Jancsika, Mici és Atala. Az öregek bent, a kerek, diófaasztalnál kártyáznak, a fiatalok pedig kint, a teraszon élék át azt, amit átélni szoktak. Május, s a múltó éjszaka titkokat rejt. Atala elbeszélése szerint a szerelem a két másodunokatestvér, Mici és Jancsika között szövődik: „Éj van. Egyike a te májusi éjszakáidnak, édes szülőföldem, oly áhítatos, csendes, mint egy imádság, oly mennyeien békés, mint egy angyaloktól őrzött gyermek álma. De mig künn a természet mély álomban szendereg, benn a máskor ily késő éj idején rég elnémult házban, szokatlan zaj, mozgás, járás-kelés van még” (KISFALUDY Atala: *Mikor a fecske*). Útra készülődnek. A búcsúvacSORA vendégserege eloszlott már, még égnek a gyertyák, de már nem fekszik le senki. „Az asztal körül ül a nagynéni, a három nagybácsi és – duliznak. Hogy mi a duli? Hát a legszebb kártyajáték a világon. Hogy miként megy, azt már elfeledtem, csak arra emlékszem, hogy mikor a legbarátságosabb szoba legkedélyesebb gömbölyű asztala körül a legvidámabb arcok mosolyogtak, mikor nyeresénnél, vesztésénnél egyaránt a legderültebb kaczagás hangzott, s közben vig tréfából szelid bölcsesség, okos szóból nyájas szeretet sugárzott... [...]

És kint a verandán? „A csillagfénytől világított veranda clair-obscurjében csak homályosan látjuk a két »gyermeket«. Most azonban az ebédülő ajtón kilép a

cómama, egyik kezében nagy pohár puncsot, másikban égő gyertyát hozva, megvilágítja a veranda folyondár-koszoruzta oszlopait, köztök a nagy, bimbókkal ellepelt leanderfákat s azokon túl a kis virágos kertben egy-egy szellőtől ringatott bólintgató rózsát. Az ebédlő ajtó melletti falnál nagy ó-divatu bőrkanapén nyújtózkodik egész öntudatlan udvariatlanságában Jancsika. Szőke fejét a vánkosra hajtja, s félig nyitott olajbarna szemei, nem tudni álmosan-e vagy álmadozva, merengnek a távol rezgő csillagokon. A kanapé előtt alacsony széken ül Mici, karjaival közel Jancsika fejéhez, a vánkosra támaszkodik, s állának gödröcskéit két kis tenyerébe rejti. Fényes, barna haja két nagy, nehéz fonatban félig felbomolva a földet érinti. Néhány évvel fiatalabb csak mint Jancsika, de parányi, lenge, gyermekes alakja, rózsabimbó-arca nem sejteti, hogy már tizenöt esztendő. Ajka körül – ha nem nevet is – ezer születendő, fejlődő, bimbózó mosolygás sejtelve dereng, míg hamar könnybe boruló, nagy, komoly szemei annyi váró, vágyó, követelő kérdést rejtenek, mintha a nagy égboltozatnak csillagmiriádja sem tudna megfelelni e két kis földi csillagnak. Ő azonban most hátat fordít a csillagos égnek, s tekintete Jancsika arcán függ.” (mindkét idézet: *Mikor a fecske*)

Szükséges, hogy ennél a fényesre polírozott asztalnál megálljunk, és az érintett kúriák mellé egy ötödiket is felvegyünk, ez pedig a Vásártéri út 7. számú kúria, a 166-os helyrajzi számon. Ezt a Kazayak építették, ugyanúgy, ahogy a Mócsy-kúriát is. A két épület egymás mellett, mintegy ötven méter távolságban áll. Lényegében egy kiterjedt, csonka család lakhelyéül szolgáltak, akik egységben és szeretetben éltek, de két épületben. „Két nagybácsi –, unokatestvérek, mindkettő. János s ezért az egyiket Johannesznek hívják –, óriás természetekkel, szemök parancsoló tekintetével inkább illenének hőskölteménybe, mint kártyaasztalhoz; a harmadik nagybácsi Antonius, a szelid bölcs, a nagy tudós; ki valódi életét az ó-kor hősei közt éli, s a jelent csak úgy álmodja át –, rövidlátó, gyermekes, tétova szemeivel, melyek egész nap Horác ódáit és Pindár győzelmi énekeit olvassák...” (*Mikor a fecske*)

Nevesítve a négy kártyajátékost: Kazay János, Mócsy János, Mócsy Antal és Mócsy Eszter. A három utóbbi nyilvánvalóan a Mócsy-kúriában lakik, az előbbi, Kazay János a sokkal nagyobb Kazay-kúriában. De átjárnak egymáshoz, együtt élik az életüket. Antonius, földmérő a foglalkozása, de az elvarázsolt antik filozófus, Phaedrus első magyar fordítója. Mócsy Eszter nem ment férjhez, testvéreivel élt egy fedél alatt, s Ányos Klára halála után átvette a nagymama szerepkörét, amit már korábban is „pótnagymamaként” játszott. „A nagynéni pedig – oh, te minden nagynéni közt a legszeretettebb, legmegsiratottabb, legelfeledhetlenebb, légy megáldva koszorus sírrodában, melynek örökzöldjét soha ki nem apadható könyvek áztatgatják! – a nagynéni, ki megmaradt agglegény bátyáinál aggleánynak, hogy ápolójuk, társnőjük, hogy anyjuk legyen, ki szűzi keblében anyai szívvvel még ezeken kívül anyja volt három családos nővér számos gyermekének, kiket mind ő tartott a keresztvize, s köszönetül az a sok édes-mézes gagyogó kis száj sajtóságos madárnyelvén keresztmama helyett elnevezte »cómamának« s a már megnőtteknek és az unokáknak is »aranyos cömamája« maradt ő mindenkoron.” (*Mikor a fecske*)

Menetrendszerűen közlekedik a nagy ebédlőben folyó kártyaparti és a veranda között, kávéfőz, kiszolgál, „felügyeli” a verandán beszélgető, énekelgető fiatalokat. Az agg Mócsy Antonius közben elalszik, de ugyanígy a két fiatal is. Aztán felébrednek és tovább énekelnek. Majd eljő a 3 óra, az indulás ideje, a család fő, Mócsy János intézkedik, a „cómama” végrehajt, üzennek a kocsisért, Jóska, a kocsis jön, kilesi, hogy mit csinálnak a fiatalok a verandán, s megállapítja, hogy a Mici kisaszszony olyan szépen „danút”, mintha „éneket vóna”. (Merthogy Kötcsén „éneket” még ma is csak a templomban szoktak.)

És akkor átélnek egy varázslatos természeti jelenséget, a napfelkeltét. Tizenkilenc századi mélyromantikájával Atala így emlékszik erre az öt lelkileg még idős korában is megmozgató jelenetre: „Még mindig éj volt, s kelet felé sem derengett semmi világosság, de már ezer édes titokzatos sejtelem reszkette át az eget és földet. A csillagok ködfátyolos, elhaló fényben rezegtek, mint megannyi epedő tekintet. A távol bokrokban egy-egy halk, dallamos hang zendült meg; lomb árnyában csalogányok álmodták első rimeit a nagy szerelmi dalnak, melynek első versszakai évezredek óta sejtelemtől, vágytól, üdvtől áradoznak, vége pedig évezredek óta búbanatos, kesergő, zokogó panasz.” Majd: „Most keletről az első halvány fény Jancsika hátrahanyatlott fejére szállt, megvilágítva tiszta, széles homlokát, melyen már a férfiaság komoly méltósága mutatkozott, sőt összenőtt sötét szemöldein a férfi dacz és büszkeség is látszott, míg gyermekes ajkai a pelyhedző bajuszocska árnya alól az első ifjuság üde bájában nyitak. [...] Egyszerre az eget aranszegélyzetű rózsás felhők borították, biborfény özönlött az egész vidékre, s mintegy varázsszóra fölrezzent az egész természet, megrezdült, megmozdult, megelevenült minden fűszál, minden ág, minden viráglevél; fent és alant pezsgő élet támadt, s lőn olyan harmatcsillogás, virágillatozás, szellősóhajtás, bogárzsongás, madárrebbenés, csevegés és csicsérgés, hogy Jancsika ámulatlan emelkedett fel fekvőhelyéről, s a még mindig alvó, könnyű, hullatag kis Mici, e hirtelen mozdulatára, kebléről a vánkosra hanyatlott” (Az idézetek végig *Mikor a fecske*). És ezzel a búcsúest bennünket érdeklő története véget is ér.

Kúriák és ámbitusok

De a kérdés megválaszolása még várat magára: hol van tehát Kisfaludy Atala, Kötcsé költőnőjének a szülőháza? Fenntartva, hogy Atala fikciós emlékezése a tényleges valóságot tükrözi és elbeszélése megfelleltethető az egykori tényleges helyszínnek, térjünk vissza a négy lehetséges ház vizsgálatához.

Az első feltételezés, hogy a 317-es helyrajzi számon álló Miklós-kúria lenne az, több okból nem lehetséges. Az egyik az, hogy az épület akkor még a Kerkápoly család tulajdona. Miklós György veszprémi ügyvéd ugyanis benősült a Kerkápoly családba. Felesége, Kerkápoly Etelka korán, 1851-ben, valószínűleg gyermekágyi lázban meghal. A ház ráadásul nem is nemesi lakóház, hanem cselédház. A portán még két cselédház is van, az egyik a dombon, a másik közvetlenül a faluba bevezető Kossuth

Lajos utca mellett. Csepinszky Mária szerint Miklós György és felesége a Magyar utcában lakott. A mai házszámozás szerinti 18. szám lehetett ez, ami a fent említett ősi „faluderék”, az ősi Antal-kúria házhelye, szemben az evangélikus fatemplommal. Igaz ugyan, hogy az alapító, Antal János kezén az alapítás évében még csak preaduiumok, puszták voltak, de „támaszpontnak”, uradalmi központnak Kötcsén is lennie kellett. Az 1782-es katonai térképen két olyan épület is látható ezen a ponton, amelyek nem az utcára merőlegesen állnak, hanem az utcával párhuzamosan, távolabb attól.

De Csepinszky szerint az is lehet, hogy a Hősök tere 1. szám alatti telken álló kisebb kúriában, amely Kerkápoly István tulajdonában volt. Ugyanakkor az is tény, hogy az 1858-as kataszteri térképen csupán egy L-alakú nagy épület látszik, másik kúriaépület viszont nem.

Miklós György ügyvédi praxist folytatott, amikor átköltözött a Magyar utcából a mai Kossuth Lajos utca 22-be, az alsó cselédház pedig ügyvédi iroda céljára szolgált. Később elbontották, helyén jelenleg is téglatörmelékek, cserepek, vasdarabok kerülnek elő, akadályozva a konyhakerti művelést. Valamikor az 1870-es években lehetett az, hogy Miklós a fenti jókora cselédházat kúriává építtette át. Az 1858-as Kötcsé-térképen a házhoz közepén hozzáépített, oszlopokon nyugvó ámbitus még nem látszik.

A fenti cselédház 18. század végi építésére több jel utal. Az 1782-es katonai térképen még nincs jelölve, később azonban igen. A ház északi traktusában lévő nyílászárók, főleg az ajtók stílusa egyértelműen 18. századi eredetre utal. A hátsó traktusban még mindig működik az a szabadkonyha (füstökonyha), amely pusztán létezésében is ellentmond az 1870-es évek kúriaépítési szokásainak. A hetvenes években lezajló hozzáépítés inkább a déli traktusban látható, illetve abban, hogy az akkori divat szerint ámbitus került a házhoz. Mindezek szerint Miklós tehát a Kerkápoly cselédházakat átalakította és használta. Volt tehát ott egy keleti tájolású ámbitus, amely tökéletesen megfelelne Atala leírásának, de a románc a két fiatal között nem itt játszódhatott le, azon egyszerű oknál fogva, hogy ez az ámbitus akkor még nem létezett. Mindettől függetlenül a fő ellenérv az, hogy a Miklós és a Kerkápoly családok, valamint a Kazay és a Mócsy családok között különösebben bensőséges, családi viszony nem létezett.

A másik feltételezés szerint a szülőház a Hősök tere 1. szám alatti kúria (Hrsz. 87.) volna. De ezt a lehetőséget két momentum is kizárja. Az épületet a nagymama, Ányos Klára a 19. század elején eladta Kiss Sámuelnek, aki 1854-ben bekövetkezett haláláig itt lakott, és közeli rokoni kapcsolatban nem állott a családdal, valószínűleg hasznobéres földről élt. Az L-alakos alaprajzú épületen teraszos kiszögellés nem látható, ráadásul kelet felé a Jegyzőkert magaslata elzárja a kilátást.

A Vásártéri úti Antal Farkas-kúria, tehát a negyedik variáció semmiben sem felel meg Atala leírásának: a ház ott északi tájolású, verandája, ámbitusa sosem volt. A bejáratnál pedig nincs tágas ebédlő, mint a Sósdombi úti házban, és nem mellesleg, a rokonsági fok is igen távoli.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy véleményem szerint a szülőház a mai 20. számú ház volt a Sósdombi úton. Az is ezt erősíti, ahogy Atala leírása befejeződik, és az édes-kedves otthont emlegeti: „Hogy mi lett a vége? – Arról a visszatérő fecske nem dalol, mert ő a telet nem várja be soha, s az én hazafelé szálló gondolatom csak egy tavaszt, csak egy hajnalt akart visszavarázsolni. Azt úgy is tudjuk mindannyian, hogy minden tavaszt hervadás, minden hajnalt éj követ; de csak egy évre, csak egy életre nem virul több tavasz, s habár »egy napnak nincs két hajnala« s »a szív csak egyszer szeret«, azért a tavasz, a hajnal, az ifjuság, a szerelem mindig újra és örökre élnek:

»Keine Schwalbe bringt, keine Schwalbe bringt
Dir zurück wonach du weinst, -
Doch die Schwalbe singt, doch die Schwalbe singt
Im Dorf wie einst.«

[»Nem jó vissza soha semmi,
hiába sírsz utána,
csak a fecske száll, csak a fecske száll
falunkból most is messze tájra.«]

S azért mikor a fecske visszatér, szállj vele te is hazafelé vágyó gondolatom! Keresd fel az édes-kedves otthont, a kisdéd falut, a magányos házat, virágos kis kert, s ha félig nyílt, hajnaltól piruló, harmatos rózsát látsz: üdvözdöl nevében!” (*Mikor a fecske*)

Ha pedig ez a ház az édes-kedves otthon, akkor minden valószínűség szerint a Mócsy-kúria az a ház, amelyben Atala megszületett. Hiszen más kúria nincs, más veranda nincs, más keletre nyíló ablakok nincsenek a felsoroltakon kívül.

A Mócsy-ház tényleg „magányosan áll”. Ha a korai térképekre tekintünk, az 1830-as évek végén a Sósdombon még nincsenek házak, a ház sor valahol a „birkás-háznál” véget ér. A Mócsy-kúria mellett ott a másik, ugyancsak a Kazayak által épített, nagyobb alapterületű kúria, de e kettőt a fent elmondottak alapján úgy tekinthetjük, mint amit „együtt laknak”, ezért aztán az a furcsa helyzet áll elő, hogy a két család között fennálló életközösség miatt a kúriák ketten, együtt magányosak. Van ilyen ma is. Mindegy, hogy mi van bejegyezve a telekkönyvbe. A lényeg az, hogy valami fajta életviteli demokrácia legyen. Hogy ha hajnalodik, a harmatcsillogás, a virágillatozás, a szellősóhajtás, a bogárzsongás, a madárrebbenés, a csevegés és a csi-csergés egyformán élménye és része legyen a sok szeretetben élő ember életének.

Talán így fordítható le Kisfaludy Atala hangsúlyozott üzenete az utókornak.

JEKI GABRIELLA: ÚJSÁGÍROK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN – A NŐI HADITUDÓSÍTÓK MEGJELENÉSE

Bevezetés

Tény, hogy az újságírói szakma hosszú története során számos jelentős változáson ment keresztül. Az első újságírók kezdetben füzeteket, pamfleteket és kéziratot lapokat használtak az információk terjesztésére, majd az iparosodás és az újságtechnológia fejlődése lehetővé tette az olcsóbb és gyorsabb nyomtatást, ami egyértelműen forradalmasította a szakmát. Az újságírók a hírek gyorsabb terjesztésével és az olvasók szélesebb körének elérésével egyre inkább növelni tudták befolyásukat a 19–20. századforduló időszakában. Szerepük mindinkább az információ közvetítése, az objektivitás fenntartása és a társadalom kritikus értékelése lett. Fontos azonban megjegyezni, hogy az újságírói szakma az új technológiák és a média társadalmi változásainak következtében folyamatosan változott és alakult, kihívásokkal és lehetőségekkel – egyaránt – szembe kellett és kell néznie, mindmáig.

Az első világháború során az újságírók jelentős szerepet játszottak az események feldolgozásában és a hírek terjesztésében. A tartalomgyártóknak azonban számos kihívással kellett megküzdeniük a háborús környezetben, amit tovább nehezítettek a technológia korlátai valamint a szétartó politikai, gazdasági és kulturális érdekek. Cenzúra, veszélyes munkakörnyezet, fizikai nehézségek, kommunikációs korlátok, pszichológiai terhek, propaganda és manipuláció, nyelvi és kulturális kihívások, az információhoz való hozzáférés fáradalmi – hogy csak néhányat említsünk az újságírók nehézségeiből.

Jelen tanulmányomban a korai újságírók, köztük is az első női haditudósítók megjelenését kívánom bemutatni a századfordulón. Az utóbbiak ugyanis éppen a 19. század végén kezdtek látványosan kitörni a hagyományos társadalmi szerepekből, azaz a feleség, az anya és a háziasszonyi feladatok ellátása mellett egyre többen új szerepekben mérettették meg magukat.

Mint tudjuk, ebben a történelmi érában a nők Európa-szinten még viszonylag kevés lehetőséget kaptak arra, hogy bekapcsolódjanak a közéletbe, vagy hogy – a gyáripari munkásként, illetve egyes szakmákon (eladónő, dajka, nevelőnő stb.) kívül – bármiféle szerepet kapjanak a férfiak uralta polgári munkaerőpiacon. Néhány merész és a konvenciókat nehezen tűrő – tegyük hozzá, az anyagi függetlenséget vagy anyagi biztonságot megteremtteni tudó – nő azonban már a 19. század második felétől felismerte – többek között – az irodalomban, a színjátszásban, a képzőművészetben és később az újságírásban rejlő lehetőségeket, ami – azaz a női írók-művészek kérdése – egyébként a 19. század második felének visszatérő vitatémája lett a magyar irodalmi közéletben. (Nem említem itt a hagyományos női szerepkörökből való kilépésnek azt a területét, amely leginkább kényszerválasztásból született, de a századvég felé haladva egyre nagyobb létszámúvá dagadt, vagyis – a prostitúciós ipart, ami – ha borzalmas áron is, de – ugyancsak anyagi önállóságot és szomorú, új szerepkört teremtett nők sorának. A problémáról lásd bővebben: Császtvay Tünde, *Budapesti Sietős lesifotók*, in: *Regényes mindennapok*, szerk. Császtvay Tünde, Budapesti

Negyed, 2010, 69. sz., ősz, 15–49.) A nyilvánosság felé törekvő nők felfedezték azt is, hogy a sajtó az egyik legkitűnőbb és egyben az egyik legfontosabb platform a véleményük közlésére és a társadalmat érintő kérdések bemutatására, tárgyalására.

A 19. század második felében, a századfordulón megjelenő, női újságíróknak gyakran kellett megküzdeni a korabeli társadalmi elvárásokkal és előítéletekkel, de szorgalmuk és tehetségük (elszántságuk és talán vakmerőségük) végül jelentős át-törést hozott nem csak az újságírói szakma, de a nők megítélésével kapcsolatban is. Hamarosan már olyan témákról írhattak, amelyek korábban a férfiak kizárólagos területének számítottak: legelőször a kulturális, a művészi kérdésekről, majd a politikáról vagy a társadalmi, szociális problémákról is. Mindenesetre az íróknak mellett az újságíróknak szerepe és jelentősége is fokozatosan nőtt a századfordulón, ami nagyban növelte a kulturális és sajtóélet diverzitását. Ebben a tanulmányban az ehhez vezető, gyakran nehézségekkel teli út egyes jellemzőit szeretném bemutatni egy nagyon traumatikus történeti időszakban.

Újságírás az első világháborúban

Elsőként érdemes megvizsgálni az újságírói szakma kialakulásához és elfogadásához vezető utat. A 19. század második felében az újságírás sokszor kevésbé igazodott a szerző politikai meggyőződéséhez, hiszen az 1849 utáni osztrák önkényuralmi béklyó alatt nyögő magyar sajtópiacon kevés sajtóorgánum kínálkozott és komoly kenyérharc zajlott mind a sajtó-, mind a terjesztői és az olvasói piacon, így a megélhetés kényszere nem feltétlen rendezte pártpolitikai csoportokba a zurnalistákat. A kiegyezéssel azonban fokozatosan kialakult az a szűkebb újságírói kör, ami már elsősorban nem a hírek terjesztését tekintette feladatának, hanem lapja eszméinek, ethoszának hirdetését, politikai vagy közéleti állásfoglalását és minél meggyőzőbb elfogadtatását tekintette elsődlegesnek. Az első világháború kitörése után és a hosszú háború alatt azonban a politikai újságírás helyzete gyökeresen megváltozott, és az újságírók számos új nehézséggel szembesültek. Néhány ezek közül:

1. Cenzúra és korlátozások: a háború idején a kormányzatok, a katonai tömbök és a hadsereg vezetése sajtócenzúrát vezetett be, nagy mértékben korlátozta – elsősorban a politikai, közéleti – újságírók tevékenységét. A sajtó képviselői cenzúra és szigorú ellenőrzés alatt álltak, és tervezetten biztosítaniuk kellett a hadi információkat és a háborús propagandisztikus üzeneteket. Ez erősen korlátozta az újságírók függetlenségét, és Európa minden országában akadályozta az objektív és átfogó híradást a háborúról. Az Osztrák–Magyar Monarchiában külön propaganda-, kommunikációs intézmény, az ún. Sajtóhadiszállás alakult. Számos behívott író, újságíró itt végezte háborús tevékenységét.

2. Veszély és fizikai nehézségek: a harcokról tudósító újságírók gyakran kerültek veszélybe a fronton vagy a konfliktus-zónákban, ahonnan tudósításaikat írták. Bár a haditudósítókat előre tervezetten, nem az aktív katonai hadmozdulatok és

csaták idején vitték ki a harcok helyszínére, de esetenként megesett, hogy egyesek tanúi lettek tényleges hadműveleteknek is, így a sebesülés vagy a halál veszélye sem volt kizárt. Emellett gyakran nehéz fizikai körülmények között végezték a munkájukat, például a frontlátogatások során sáros talajon, hidegben és melegben egyaránt, rossz higiéniai körülmények között kellett élményeket és valós helyszíni tapasztalatokat szerezniük.

3. Kommunikációs korlátok: az újságírók gyakran szembesültek a kommunikációs technikai korlátokkal a háború során. A vezeték nélküli kommunikáció és a telefonhálózat korlátozottnak bizonyult, ami nehezítette a friss információk gyors és hatékony közlését. Gyakran előfordult az is, hogy hosszú időt kellett várniuk arra, hogy cikkeik megjelenjenek vagy hogy a híreik eljussanak az olvasókhöz, ugyanis – bár a Sajtóhadiszállás szigorúan meghatározta, miről és mit írhatnak – írásaik megszületése után azokat másodlagosan is ellenőrizték és cenzúrázták. Olyan kérdésekről, melyekből a hadi készületségről, a harci helyzetről bármi is kideríthető lett volna, tilos volt írniuk.

4. Pszichológiai terhek: az újságírók a háború pszichológiai terheivel is fokozottan szembesültek. A frontvonalon vagy a konfliktuszónákban tartózkodó újságírók gyakran voltak tanúi a pusztításnak, a szenvedésnek és a halálnak. Ez súlyos hatással lehetett az érzelmi és mentális jólétükre, de kihatott a munkájukra is. Ráadásul személyes élményeiket nem oszthatták meg az olvasókkal, hiszen – ugyancsak az előzetes cenzúra kötelmei szerint – a saját csapatok veszteségeiről, lelki-mentális problémáiról, a harcok megnyomorító következményeiről teljességgel tilos volt írni a háború első éveiben.

5. Propaganda és manipuláció: a háború során az országok kormányai és hadseregparancsnokságai aktívan használták a sajtót a propaganda és a közvélemény befolyásolására, sőt, megtévesztésére is. Ebből következik, hogy az újságíróknak néha manipulatív és megtévesztő, lelkesítő és propagandisztikus információkat kellett közölniük vagy a hivatalos kormányzati álláspontot kellett visszamondaniuk. Mindez részben vagy teljes mértékben korlátozta objektivitásukat és függetlenségüket, és nehézségeket okozott az igazság és a valóság hiteles közvetítésében.

6. Hozzáférési korlátok: az újságírók bizonyos esetekben nehezen fértek hozzá a fontos helyszínekhez és forrásokhoz. A hadszínterekre és a tárgyalásokra korlátozottan, de inkább sehogy nem léphettek be, és a biztonsági szempontok miatt nem mindig juthattak hozzá ők sem az információkhoz, nem kerülhettek közel a témák szempontjából fontos interjúalanyokhoz vagy a tőlük nyert információkat, beszámolókat nem közölhették a nyilvános fórumokon.

7. Nyelvi és kulturális kihívások: a külföldön vagy idegen nyelvű területeken dolgozó újságírók nyelvi és kulturális kihívásokkal is szembesültek. Ez magában foglalta a helyi nyelv és szokások megértését, valamint a helyi kultúrában és társadalomban rejlő összefüggések felismerését.

8. A cenzúra hatása a hitelességre: a kormányok által bevezetett cenzúra és korlátozások súlyos hatással bírtak az újságírók hitelességére és az olvasók bizalmá-

ra. Az újságíróknak ezért gyakran küzdöttek azzal a kihívással, hogy „kijátsszák” valahogy a kormányzati ellenőrzést, annak érdekében, hogy megbízhatóbb és hitelesebb híreket közöljenek az olvasóközönségük számára.

Mindez csak néhány példa azokra a kihívásokra, amelyeket az újságíróknak le kellett küzdeniük az első világháború idején. Bár a korlátozások és a fent említett nehézségek gyakran akadályozták a szakmai munkájukat, számos „tartalomgyártó” fáradhatatlanul dolgozott az igazság kereséséért, a hiteles tájékoztatásért és az olvasók információkkal való ellátásáért, de legalábbis bizonyos rejtett üzenetek eljuttatásáért az olvasókhoz. Egyértelműen nekik köszönhető az, hogy az olvasók – legalábbis a háborút követően – érvényesebben megismerhették az európai konfliktus valóságát és hatásait. Elkötelezettségük és kitartásuk hozzájárult a független újságírás szerepének erősítéséhez nem csak a háborúban, hanem az azt követő időszakban és a következő évtizedekben.

A Sajtóhadiszállás munkatársai mellett néhány újságíró saját vagy lapja költségén utazott országról-országra, az egyes frontokra. Munkájukkal hatásosan alakították a nyilvános közbeszédet és közvéleményt, erősítették a hazafias érzéseket a lakosságban, még ha ez nemegyszer azzal is járt, hogy kényszerűségből a valóságot elfedő, más-világot mutattak be. Néhányan megpróbálták megmutatni a háború brutális valóságát is, ráirányítva a figyelmet a háborús bűnökre vagy épp a katonai, politikai vezetők hibáira, de ilyenekből alig ismerünk néhányat – majd csak a világháború utolsó évében lazult meg a rendkívül szigorú és mindenre kiterjedő cenzurális figyelem. A cenzúra a háború első éveiben döbbenetesen szigorú keretek között dolgozott, az újságírók szoros felügyelet alatt dolgoztak, ami tovább akadályozta a gyakran fontosnak tűnő információk kiszivárogtatását.

Ne feledjük azonban, hogy a sajtó sokszor különböző érdekek mentén manipulálta az információkat a háború során, hogy bizonyos narratívát erősítsen. Bár sok újságíró keményen dolgozott az igazság felderítésén és a tények közlésén, a politikai és katonai hatóságok által gyakorolt nyomás és cenzúra korlátozta a független újságírást. Az első világháború újságíróinak sokszor kellett az ellentmondásokkal és az objektivitás kihívásaival szembesülnie. Míg többen a valóságot szerették volna visszatükrözni és hiteles információkat közölni, mások politikai vagy ideológiai befolyás nyomására írták a híreket. Az újságok gyakran általánosítottak vagy eltúlozták az eseményeket, hogy megfeleljenek a kívánt narratívának, és így befolyásolják a közvéleményt. A sajtó képviselői gyakran kényszer alatt, szigorú iránymutatások szerint írtak, máskor elhallgattak bizonyos információkat, amelyek sértették a kormányzat vagy a hadsereg érdekeit.

Mit tehettek ez ellen? Kénytelenek voltak „alternatív módszereket” találni az információk szerzésére és terjesztésére. Több tudósító például megbízhatónak tartott, kipróbált helyi forrásokra támaszkodott, akik információkkal látták el őket a háborús eseményekről. Mások titkosított leveleket váltottak vagy más módszereket alkalmaztak a hírek átadására.

A négy éves háborús konfliktus különböző szakaszaiban az újságírók helyeze-

te és szerepe jelentősen változott. Az első időszakban többen támogatták lelkesen a háborút, és hősiességükkel ábrázolták – legalábbis – a saját katonáik harcát. Ahogy azonban a háború egyre inkább elhúzódott és folyamatosan növekedett a halottak és a sebesültek, sérültek száma, gyakorlatilag minden családot személyesen érintettek a veszteségek, a közvélemény hangulata és gondolkodása is megváltozott. Ekkortól az újságírók nem tehették meg, hogy ne kezdjék maguk is megkérdőjelezni a háború értelmét és következményeit.

Az újságírók szerepe tehát sokszínűnek mondható az első világháború idején, de egyértelműen különböző kihívásokkal járt. Talán kijelenthető, hogy munkájuk nélkül sokkal kevesebbet tudnánk a „nagy háborúról”. A konfliktusok nyomán követésében és megértésében azóta is jelentős maradt a sajtó és tágabb értelemben a korabeli médiaforrások szerepe.

Nőként az első világháborúban

Az első világháború előtt a nők a legtöbbször csak korlátozott szerephez jutottak a társadalomban. A legtöbb országban jogi és politikai korlátozások vonatkoztak rájuk, és legfőbb feladatuk a háztartás vezetése és a gyermeknevelés volt. A háború kitörése és a férfiak tömeges bevonulása a hadseregbe azonban radikálisan megváltoztatta a szerepüket. Az első világháború így jelentős hatást gyakorolt a nők helyzetére és szerepére a társadalomban. A férfiak elindultak a frontra, amivel párhuzamosan és sokszor kényszerűen új lehetőségek nyíltak meg a nők előtt a háborús környezetben; szerepük hamarosan gyökeres fordulatot vett a gazdaságban és a munkaerőpiacon.

A háború során a nők sokféle munkát végeztek. A férfiak hiánya miatt betölthették vagy a családfenntartó hiánya miatt muszáj volt betölteniük a gyártóüzemekben és gyárakban felszabadult álláshelyeket, ahol többek között fegyvereket, lőszerket és egyéb hadianyagokat gyártottak vagy vetni, szántani és aratni, azaz működtetni a gazdaságot. A nők azonban nem csak a nehéz fizikai munkákat vállalták, hanem olyan területeken is elkezdhettek dolgozni, amelyek korábban általában a férfiak privilegizált területeinek számítottak: ilyenek voltak például a közlekedés működtetése, a hivatalnoki feladatok, a pedagógusi pálya, a bankok és a posta világa – illetve az újságírás és a haditudósítói munka is.

A nők munkába állása azonban nem csak gazdasági szempontból volt fontos, hiszen a munkavállalási lehetőségekkel együtt nőtt a függetlenségük és a szabadságérzetük is. Bebizonyíthatták, hogy képesek jól végezni ezeket a munkákat, miközben fizikálisan és mentálisan is hozzájárulhattak a háborús erőfeszítésekhez. A fizetett munka révén olyan pénzügyi önállóságot szereztek, amely korábban fel sem merült volna bennük, vagy egyesek számára csak álom volt. A nők anyagi függetlensége és jövedelemszerzése tette lehetővé később, hogy szabadabban döntsenek a saját életükről és befolyásuk legyen a társadalmi normákra.

A háború alatt kitüntetten végeztek ápolói és önkéntes munkát: részt vettek a sebesültek ellátásában és az ápolásban, segítettek a háborús menekülteknek, miközben jótékonyági szervezetek (például a Vöröskereszt) tevékenységébe kapcsolódtak be. Gyakran az életüket kockáztatták, amikor beköltöztek a frontvonal közelében található katonai kórházakba, ahol a sebesültek ellátásában segítettek és a gyógyulásukat szolgálták.

Mindezekkel párhuzamosan erősödött a nők politikai aktivizmusa is az első világháború idején. Felerősödtek az egyenlőségi harcok és a női jogok iránti törekvések, miközben fokozódott az igény a nők szélesebb körű politikai részvételére. A háborús idők nagyban segítettek azokat a női mozgalmakat is, amelyek az esélyegyenlőségért és a nők szavazati jogáért küzdöttek. Erre jó példa az Egyesült Királyság, ahol a nők már 1918-ban részleges választójogot szereztek, de több országban is történt némi előrelépés a háború idején, illetve azt követően.

Az első világháborút tehát meghatározó és új korszakot nyitó időszakként értékelhetjük a nők szempontjából, amikor a hagyományos nemi szerepek és korlátok ténylegesen felbomlottak. A háború során betöltött munkakörök és a fokozott társadalmi aktivitásuk révén a nők megmutathatták az addig szunnyadó képességeiket, amivel hozzájárultak a társadalom és a gazdaság működéséhez. A nők szerepe és helyzete tehát mélyrehatóan megváltozott az első világháborút követően: a nehéz időkben betöltött fontos szerepük és a megszerzett tapasztalataik hatására megnőtt a fontosságuk, hisz a kihullott és elvesztett férfiak erejét ezután tőlük lehetett várni, de az önbizalmuk és az önmagukba vetett hitük is erősödött.

Női haditudósítók az első világháborúban

Nők már a 19. század közepén is tudósítottak a háborúról, bár a történelmi narratívának megfelelően, igazán visszafogott és szerény stílusban. Az elsők között például Jane Cazneau (1807–1878) amerikai újságírónt említhetjük, aki a mexikói–amerikai konfliktusról adott hírt 1846-ban, illetve Margaret Fullert (1810–1850), aki 1848–1849-ben szállított információkat az első olasz függetlenségi háború frontvonalából. Bár a következő generáció tagja, de ugyanakkor meg kell említeni Martha Gellhorn (1908–1998) nevét is, aki a 20. század szinte minden jelentős konfliktusáról tudósított, a spanyol polgárháborútól a vietnami és az arab–izraeli háborúig. És bár a női haditudósításról, mint viszonylagosan elfogadott szakmáról és fogalomról talán csak az 1930-as évek végétől beszélhetünk, az „első női haditudósító” képzeletbeli címért számos női újságíró, lapszerkesztő és tudósító indulhatna.

Tim Luckhurst újságíró és akadémikus azt állította, hogy az első világháborúról „szinte kizárólag férfi szemszögből tudósítottak”, és hogy a női haditudósítók „rendkívül ritka kivételek voltak”. Tény azonban, hogy az első világháború idején már megjelent egy-egy bátor és elszánt hölgy, aki önként jelentkezett arra, hogy a frontvonalból (vagy annak környékéről) tájékoztassa a nyilvánosságot. Az első vi-

lágháború idején csak kevés nő kaphatott akkreditációt a hadsereg közvetlen alárendeltségébe tartozó Sajtóhadiszálláshoz. A háborús híreket így többen arról a helyről jelentették, ahol éltek, dolgoztak vagy ahol megfordultak valamilyen okból. Néha-nyan hivatalos engedéllyel látogathatták a frontvonalakat, mások viszont távol maradtak a tényleges háborús helyszínektől, de szemtanúként így is be tudtak számolni a harcokról. Az első világháború idején a tábori kórházakban dolgozó ápolónők is gyakran írtak az átélt eseményekről. Megint mások a hazai frontra és a háború civilekre gyakorolt hatására összpontosítottak. Bár ők egyfajta amatőr és véletlen megfigyelők voltak, ám feljegyzéseik és beszámolóik elengedhetetlenek bizonyultak a háborús narratíva megértésében.

Nem szabad megfeledkeznünk azonban a képzett női újságírókról, akik a háború kitörése előtt is újságíróként dolgoztak, majd a férfikkal együtt a frontra indultak. A hadviselő és semleges országok női haditudósítói 1914 és 1918 között végig jelen voltak Európa és a Közel-Kelet főbb hadszínterein. Bár a szövetségesek és a központi hatalmak szigorúan korlátozták az újságírók bejutását a háborús övezetekbe, jelentős számú nőnek mégis sikerült belépést eszközölnie a frontvonalakra vagy azok környékére. Ők leginkább szemtanúk beszámolóit és fényképeit publikálták ismert újságokban és folyóiratokban.

Ezeknek a lapoknak a digitalizálása mára lehetővé teszi számunkra, hogy néhány kattintással, teljes szövegű keresés segítségével megtaláljuk a női haditudósítók által írt cikkeket. A századforduló idején a nők többsége ugyanis már a saját neve alatt publikálta írásait, s ez segíthet a tevékenységük nyomon követésében. A teljes szöveges keresést kínáló digitális újságarchívumok között meg kell említenünk a következőket: ANNO (Österreichische Nationalbibliothek), Arcanum (Arcanum Digitális Tudománytár), Gallica (Bibliothèque Nationale de France), Chronicling America (Library of Congress), British Newspaper Archive (British Library), Gale Historical Newspapers, UKPressOnline és ProQuest Historical Newspapers (brit, amerikai és nemzetközi sajtó). Ez a lista természetesen nem teljes. Az életrajzi információk további fontos forrásai az online kiadványok, például a helytörténeti projektek, az életrajzi szótárak, életrajzok és a másodlagos irodalom.

De kik is voltak ezek a női haditudósítók, akik széleskörű tevékenységet végeztek az első világháborúban? A teljesség igénye nélkül említem a semleges spanyolországi Sofia Casanovát, aki a keleti frontról tudósított az *ABC* spanyol lapnak; az amerikai újságíróknak közül Nellie Bly, Peggy Hull, Louise Bryant, Bessie Beatty, Rheta Childe Dorr és Helen Johns Kirtland nevét, akik az oroszországi eseményekről számoltak be, és a nyugati frontról küldték hazájukba a híreket. A szövetségesek részéről Louise Mack a németek belgiumi inváziójáról tudósított a brit lapoknak, míg Flavia Steno Olaszországban írt háborús cikkeket az *Il Secolo XIX* újságnak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia – egyedülálló módon – hivatalos akkreditációt biztosított a női haditudósítóknak. Az első világháború ideje alatt az összesen 271 férfi újságíró mellett így hét nőt is akkreditált a hadsereg központi propagandaszer-

vezete, az Osztrák–Magyar Monarchia összes fegyveres ereje vezérkari főnökének közvetlen alárendeltségébe tartozó Császári és Királyi Sajtóhadiszállás (Kriegspressequartier) vagy más néven Osztrák–Magyar Háborús Sajtóiroda, amely előírások szerinti feladatköre a teljes katonai sajtószolgálat vezetése és ellátása volt. Közülük, a női haditudósítók között is kiemelkedik az osztrák Alice Schalek, a német Maria Magda Rumbold, a szintén német Thea von Puttkamer és a magyar Vészi Margit.

Itt érdemes egy pillanatra megállni. Bár ennek a tanulmánynak nem célja az első világháború alatt magyar, osztrák és német lapoknak is tudósító Vészi Margit bemutatása, magyar származása révén mégis indokoltnak érzem a haditudósítónő szerteágazó munkásságának rövid ismertetését.

Az újságírónő az első világháború kirobbanása idején *Az Est* című lap tudósítójaként dolgozott és élt Berlinben. Kutatásaim alapján az Osztrák–Magyar Monarchia Haditudósítói Kar egyetlen (eddig) ismert magyar női haditudósítójaként összesen tizenhárom országban járt 1914 és 1918 között, ahol interjúkat, riportokat és helyszíni, gyakran harctéri beszámolókat készített, amiket nem csak újságcikkekben, hanem két könyvben (az 1915-ben megjelent *Az Égő Európában* és az 1918-ban megjelent *Útközben* című kötetben) publikálta, amelyekben nem csak a harctéri eseményeket, hanem az érzéseit is közvetítette. Vészi Margit azonban nem csak írt, hanem fényképezett is: fotói megjelentek az 1916-os hadifénykép-kiállításon is, ahol a túlnyomórészt lövészárkok és rommá lőtt falvak mint az emlékezet helyei szerepeltek. Cikkeivel olasz újságokban is találkozhatunk: a *Resto del Carlino* bolognai újság például a magyar haditudósítónő emlékei alapján jelentetett meg egy terjedelmes tanulmányt Magyarországról 1919-ben.

Összegzés

A női szerepek átalakulása és az újságírói szakma változása a kezdetektől fogva szoros kapcsolatban áll egymással, mégis ritkák a női haditudósítókról szóló tanulmányok. Úgy vélem, érdemes lenne a jövőben tovább vizsgálni az első világháborúban tudósító női haditudósítások sokszínűségét, egyfajta összehasonlító és transznacionális perspektívából. Az újságírás ugyanis régóta azon kevés szakmák egyike, amely egy tanult nőnek lehetőséget kínált arra, hogy intellektusával végezzen hasznos munkát, ami lehetővé tette azt is, hogy távoli helyekre utazzon. Ezeknek a nőknek azonban egyértelműen meg kellett küzdeniük azért, hogy beszámolhassanak az eseményekről, különösen a csataterék történéseiről. Érdemes azonban elválasztani egymástól a háborús „soft” (puha) és „hard” (kemény) híreket, tehát például a kórházakról és árvaházakról szóló információkat, illetve az „igazi háborús történeteket”.

De mit jelentett az első világháború idején nőként a háborúról tudósítani, és vajon kik voltak ezek a női haditudósítók? Úgy tűnik, általában a magasabb társadalmi osztályokhoz tartoztak, a korabeli normánál magasabb iskolai végzettséggel

rendelkeztek, anyagilag függetlenek voltak, és szakmai pályájukat az újságírás, az irodalom, az utazási írások és a fotózás területén alakították ki. Mindenféle korosztályhoz tartoztak a húszas évek elejétől az ötvenes–hatvanas életkorig. Gyakran szakítottak a kor társadalmi konvencióival, ami azt várta el a nőktől, hogy házaszanyok és „jó” feleségek legyenek, miközben gyermeket nevelnek. Az első világháború „megnyitotta” a nők előtt az olyan, addigi férfiak által uralt szellemi szakmákat is, mint például az utazással együtt járó pályák, a pedagógusi, az újságírói vagy a fotózási tevékenység, nem mellesleg pedig a háborús tudósítás. Kijelenthető tehát, hogy a női haditudósítók sikere (vagy kudarca) nagymértékben függött társadalmi háttérüktől és a háború előtti szakmai helyzetüktől. Gyakran újságírói hírnevük és/vagy személyes kapcsolataik miatt vették fel őket, de ők a háború után is tovább publikáltak az újságokban, gyakran még több évtizedig.

Figyelemre méltó, hogy a nők nem korlátozták háborús tudósításaikat valamiféle „női szemszögre”. Annak ellenére, hogy gyakran szigorúan megtagadták belépésüket a harci övezetekbe, a nők eltökélten tudósítottak a háború minden aspektusáról, a frontokon folyó harcoktól kezdve a (sebesült) katonák szenvedésein, a városok, falvak és tájak pusztulásán át a háborúnak a civilekre, különösen a nőkre és a gyermekekre gyakorolt hatásáig. A női haditudósítók számos, különböző aspektusból mutatták meg az olvasóknak az első világháborút, kiegészítve és kiszélesítve a férfi haditudósító kollégáik által nyújtott háborús információkat és képeket.

Végezetül pár mondat a következményekről. A női újságírók száma és befolyása tovább nőtt az első világháborút követő évtizedekben. Egyre több nő számára vált elérhetővé az újságírói pálya, akik sikeresen tudták hallatni saját hangjukat a sajtó világában. Mára az internet és a közösségi média forradalma további lehetőségeket teremtett arra, hogy a nők is meg tudják osztani gondolataikat és történeteiket a világgal. A női újságíróknak ma már ugyanolyan fontos szerepe van az információk közvetítésében és a közbeszéd alakításában, mint férfi társaiknak. Nem túlzás azt állítani, hogy a női újságírók sokszínű perspektívákat hoztak a média világába, és gyakran olyan kérdésekre hívták és hívják fel a figyelmet, amelyeket korábban elhanyagoltak vagy mellőztek a közbeszédben. Aktív résztvevői lettek az újságírói szakmának és a társadalomnak, akik hozzájárulnak a közvélemény tájékoztatásához, az információk elemzéséhez és a véleményformáláshoz. Az általuk közvetített történetek és riportok sokszínűséget és széleskörű társadalmi képet tükröznek, hozzájárulva az egyenlőség és a sajtóbéli diverzitás előmozdításához.

Felhasznált irodalom

- BALLA Tibor (2016), *Az osztrák–magyar Sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége a Nagy Háborúban*. In *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*, szerk. BERTÉNYI Iván – BOKA László – KATONA Anikó, Budapest, 273–286.
- BUZINKAY Géza (2016), *A magyar és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Budapest
- GRAYZEL, Susan R (2017), *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, W. Ross MacDonald School Resource Services Library
- GREGORY, Adrian (2008), *The last Great War, British society and the First World War*, Cambridge; New York
- Behind the Lines: Gender and the Two World Wars* (1987), szerk. HIGONNET, Margaret R. and all, Yale University Press
- LASSWELL, Harold D. (1927), *Propaganda technique in the World War*, New York
- SÁRKÖZI Mátyás (2019), *Margit*, Budapest
- SEBBA, Anne (2013), *Battling for News: Women Reporters from the Risorgimento to Tiananmen Square*, London
- SEUL, Stephanie (2021), *Transcending Boundaries: Daily Express Correspondent Annie Christitch's Reporting from First World War Serbia*, *TMG Journal for Media History* 24, 1-2, 2021, 1–38.
- SEUL, Stephanie (2016), *A female war correspondent on the Italian front, 1915–1917: The Austrian travel journalist and photographer Alice Schalek*, *Journal of Modern Italian Studies* 21, 2, 2016, 220–251.
- PAPP Barbara – SIPOS Balázs (2017), *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*, Budapest
- VÉSZI Margit (1915), *Az égő Európa*, Budapest
- VÉSZI Margit (1918), *Útközben*, Budapest

Online források

- ANNO - AustriaN Newspapers Online, issued by Österreichische Nationalbibliothek, online: <http://anno.onb.ac.at/> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11.)
- Chronicling America, issued by Library of Congress, online: <https://chroniclingamerica.loc.gov/> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11)
- Gale, issued by Gale, a Cengage Company, online: <https://www.gale.com/uk/primary-sources/historical-newspapers> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11);
- Gallica, issued by Bibliothèque Nationale de France, online: <https://gallica.bnf.fr/html/und/presse-et-revues/presse-et-revues> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11)
- LUCKHURST, Tim: *War Correspondents*, in: *1914–1918 Online. International Encyclopedia of the First World War*, ed. DANIEL, Ute et al: issued by Freie Universität Berlin, online: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_correspondents (A letöltés ideje: 2023. 06. 07)
- The British Newspaper Archive, issued by Findmypast Newspaper Archive Limited, online: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11)
- SEUL, Stephanie: *Female War Reporters during the First World War*, online: <https://deutsche-presseforschung.net/female-war-correspondents-1914-18/> (A letöltés ideje: 2023. 06. 05)
- ProQuest Historical Newspapers, issued by ProQuest, online: <https://www.proquest.com/products-services/pq-hist-news.html> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11)
- UKPressOnline, issued by Digitonline Ltd, online: <https://www.ukpressonline.co.uk/ukpressonline/> (A letöltés ideje: 2023. 04. 11)

A sokak szerint ultranacionalista román párthatalom hosszú évtizedek óta nemcsak azon mesterkedik, hogy Erdélyben megszüntesse a magyar, illetve a zömében magyar városok magyar jellegét, hanem újabban a temetőinkre is rávetették a szemüket. A szó szoros értelmében törnek, zúznak, meghökkentő agyafúrtsággal igyekeznek eltüntetni a magyar múlt nyomait, javukra fordítani (ahol lehet) az árnyokat, mert a sírhantok „árulkodnak”: a tények cáfolhatatlan erejével bizonyítják, hogy azok, akik ma már nincsenek közöttünk, valamikor, esetleg nem is olyan régen, a helység szorgos vagy nagynevű polgárai voltak. A temető a település egyféle tükörképe. A temetőszociológia épp oly fontos lehet a helység múltjának a feltárárásában, történelmének megírásában, mint a városszociológia.

Az, ami az elmúlt évtizedekben Erdély fővárosának, magyar szellemi központjának, Kolozsvárnak méltán európai hírű temetőjével, a Házsongárdi sírkerttel történt, párját ritkítja a világon. A tűnt időkben való e különös barangolásra Dr. Gaal György író, irodalom- és helytörténész professzort, a Házsongárdi temető legjobb ismerőjét kértem meg.

– A jól megőrzött temető a város korábbi két–három századának valóban a tükre lehet. Magam is vallom, s másoktól is hallottam, hogy egy idegen városról úgy tudsz meg a legtöbbet, ha sétálsz egyet a temetőjében. Már maga az összkép is sokat mond: rendezett-e vagy elhanyagolt, művészien faragottak kövei, kopjafái vagy tucatmunkák. Aztán a feliratok: valósággal mesélnek, jelzik a lakosság összetételét, műveltségi szintjét, a város fontosabb közintézményeit, felekezeti megoszlását, háborús, forradalmi veszteségeit, még a nemzetiségi viszonyra is lehet belőlük következtetni. Ha valaki – mint a Házsongárd esetében Herepei János – elindul a sírkövek jelezte nyomokon, s a levéltárban felkutatja a halottak néhány adatát, eléje tárulkozik a vizsgált század teljes szociológiai képe. Ezért vétek elpusztítani, újra betemetni a régi sírkerteket.

– „Az erdélyi városok legtöbbszörében régi sírkertek vallanak a múlttól, közülük azonban jelentősége folytán kiemelkedik a kolozsvári Házsongárdi temető; nemcsak egy város, de az egész országrész csaknem néhány évszázados történelemkönyve. Igazi panteon.” Mindezt egy tanulmányodban írod. Honnan ered a temető elnevezése?

– A Házsongárd tulajdonképpen a középkori várostól délre elterülő domboldalt jelentette, a Tordai út és a Holdvilág utca közti részt. A Majális utcát a múlt században még Házsongárd utcának nevezték. A temető ezen az oldalon terült el, így kapta a házsongárdi jelzőt. Az utóbbi időben már nagybetűvel írjuk. Tulajdonnév lett belőle ebben az összetételben is. De a kolozsváriaknak nem is kell már kimondani a temető szót, maga a Házsongárd egyenértékű a sírkerttel, az elmúlással. A Házsongárd szó alakváltozásával, eredetével Szabó T. Attila külön tanulmányban foglalkozott *Anyanyelvünk életéből* című könyvének a 397–401 lapján. Első adata 1503-ból származik, a második 1570-ből. A következő századokból már számos

említése maradt fenn – főleg az ott fekvő gyümölcsösök, szőlők kapcsán. A temető nevéként először 1834-ben fordul elő. Számos alakváltozata csak nehezíti az eredeztetését: (Házsongárt, Harzsongár, Harsongart, Hazsungárt stb.). Jakab Elek szerint egy birtokos polgár hasonló hangzású neve vált helynévvé. Mások szerint a német Hasengarten (nyulas kert) vagy Haselgarten (mogyorós kert) magyar kiejtésével, idomult változatával van dolgunk. Az sem kizárt, hogy egy szláv szóra kell visszavezetni az etimológiát. Én a személynévből való eredeztetést tartom a legtermészetesebbnek.

A temető ma már több mint négy évszázados múltra tekint vissza. 1985-ben, amikor a kerek évforduló volt, nem emlékezhattünk meg róla. Ismerjük a városi tanács 1585. május 11-i határozatát, mely a temető megnyitásáról intézkedik. Korábban a fő temetkezési hely a főtéri templom körüli cinterem volt, de ez a pestisjárvány idején betelt. Herepei János századunk húszas éveiben még talált egy 1585 decembereből származó sírkövet is, a következő már 1586 augusztusából való.

A temető egyébként nem felekezeti beosztású, legfeljebb egy-egy tájegységben van több református vagy több unitárius sír. Ezt a kerítéssel elválasztott lutheránus temetőre mondhatjuk el talán: itt aránylag több a szász és magyar evangélikus sír. Négy századon át a város minden halottja ide került, az utóbbi században még a mástutt elpusztultak is ide kíváncsoztak örök nyugovóhelyre.

Ahogy a város jelentősége nőtt, úgy szaporodtak a nevezetes sírok. 1790 után, a főkormányszék Kolozsvárra költözésével, a város az arisztokrácia téli gyülekezési helye lett, az egyetem megnyitása (1872) után a tudományos és a sajtóélet vonzott ide sok nevezetes embert. Ez jól tükröződik a temetőben is.

– *Mikorra datálódnak az első feljegyzésre érdemes nevek?*

– A 17. századi fennmaradt vagy legalább lejegyzett feliratok nagy része városi polgárookra, mesteremberekre, tanácsosokra, főbírókra utal, egy-két pap, kollégiumi professzor, orvos és püspök teszi változatosabbá a névsort. Rengeteg a korán elhunyt gyermek, a járványok tucatjával vitték őket a temetőbe. E században temették ide Szenczi Molnár Albertet és Apáczai Csere Jánost. Egyiknek sem maradt fenn a sírköve, csak feltételezett sírhelyüket tartjuk nyilván kegyhelyül. Még az 1970-es évek végén is számba vehettük Kovásznai Péter református püspök 1673-ból származó szép, ereszes sírkövét és Pataki István kollégiumi tanár 1693-as hasonló emlékkövét. Lachovius András lengyel unitárius pap 1691-ből származó köve ma az unitárius templom előterében található.

A 18. század elejéről már fennmaradt Tótfalusi Kis Miklós tumbája, koporsó alakú sírköve, melyet századunk elején magas talapzatra helyeztek. Több református és unitárius pap, tanár mellett Szentábrahámi Lombárd Mihály (†1753) unitárius püspök tumbája, valamint J. F. de Gladys ezredesnek (†1750), a lutheránus temető adományozójának díszes barokk emlékműve érdemel figyelmet.

A 19. század elejétől a díszes családi kripták hoznak új szintet a temetőbe. A leg-

régebbi talán a Mauksch-Hintz gyógyszerész család empire díszítésű, piramis alakú sírboltja, aztán a főúri családok, a Jósikák, a Bethlenek, a Beldiek, a Mikók háznyi kriptáikban már harminc koporsónak is helyet biztosítottak, kivitelezésüket neves építészekre bízták. E század nagy halottjai már minden kategóriát képviselnek. A finnugor rokonság nagy bizonyítójától, Gyarmati Sámuelától kezdve, az utazó Bölöni Farkas Sándoron át a regényíró Jósika Miklósig püspökök, egyetemi tanárok, orvostudorok, színészek, muzikusok, építészek, szerkesztők, politikusok hosszú sorát lehetne elmondani.

A 20. század húszas éveitől a névsor a romániai magyarság vezéregyéniségeivel, legnagyobb íróival, művészeivel bővül. Itt nyugszik az író, politikus, építész Kós Károly, és a hasonlóan sokoldalú Bánffy Miklós mellett Reményik Sándor, Bartalis János, Dsida Jenő és Szilágyi Domokos; a prózaíró Berde Mária, Asztalos István, Kacsó Sándor, a festő Ács Ferenc, Szolnay Sándor, Nagy Albert, Fülöp Antal Andor, Kósa Huba Ferenc, Gy. Szabó Béla; a tudósokat, színészeket, főpapokat nem is említtem, mert túl hosszúra nyúlna a lista.

A szép az, hogy négy évszázad nagyjai békésen megférnek egymás mellett, különböző korok szellemét, küzdelmeit képviselik, sírköveik stílusa meg az ízlés változásáról, fejlődéséről tanúskodnak.

– *Hol található az a Herepei János által készített Házsongárd-monográfia, amelynek kézirat formájához sokáig nem férhettek hozzá a kutatók?*

– Herepei János (1891–1970), tudós erdélyi papok és tanárok sarja, az erdélyi múlt szenvedélyes kutatója főleg a református hagyományokat kutatta. Az ezerkilencszázhuszas, harmincas években járta be a kolozsvári temetőt, s lejegyezte az 1750 előtti sírkövek feliratát, egyben jelezve a kő állapotát, alakját, helyét. Akkor még 151 e korból származó feliratot talált, ma alig van több egy tucatonál. De Herepei nem elégedett meg ennyivel: beült a levéltárba, s ahol csak lehetséges volt, kikutatta, milyen szerepet játszott a halott és családja a város múltjában. Herepei élete utolsó évtizedét Szegeden töltötte, itt összegezte munkásságát három vastag Adattár (1966–1971) kötetben. Hagyatékában maradt egy 1950-ben lezárt, terjedelmes kézirat a Házsongárdi temetőről. Jelentőségét sokan felismerték, de kiadásától hol politikai, hol terjedelmi okokból vonakodtak. Végül az Akadémia Kiadóhoz került a kézirat, itt is évekig tartó hallgatás után 1988-ban jelent meg *A Házsongárdi Temető régi sírkövei*. (Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez, sajtó alá rendezte: BALASSA Iván, HERNER János, KESERŰ Bálint, 560 l.) A vándorló kézirathoz volt nehéz hozzájutni, de most már közkinccsé lett.

Sajnos, hozzánk, Kolozsvárra nagyon kevés példány jött be, titkos utakon, az akkori tilalom miatt. Ez a könyv valamennyire kárpótol azért a pusztításért, amit az utóbbi három évtizedben éppen a legrégebb köveink rovására elkövettek.

– Városszerte beszéltek, személyesen is tapasztaltuk, hogy a Ceaușescu-diktatúra bukását megelőző években – az „arányok javítása” miatt – magyarokat nemigen engedtek temetkezni a Házsongárdi temetőbe. Ma se igen.

– Erről eddig csak suttogva beszéltünk, írni nem lehetett. A románság csak a múlt század végétől kezdett rendszeresebben ide temetkezni, de sírjaik száma az 1920-as évektől szaporodott meg lényegesen. A körülbelül Brassai Sámuel emlékművéig terjedő alsó, történelmi rész az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején, amikor járni kezdtem a temetőt, még jórészt magyar jellegű volt, csak elszórtan akadtak román sírok. A románságnak Monostoron, Kardoson is volt külön temetője. 1962 táján kezdődött a nagy változás. Először is az addig magánkézen lévő „kerteket” államosították. Ezek a lutheránus temető feletti telkek valamikor gyümölcsöskertek voltak, s csak az 1800-as évek közepe táján olvadtak be a temetőbe, de többnyire arisztokrata vagy módos családok tulajdonában maradtak. E családok kertjeiből idővel egy-egy sírsort, négyszöget ismerős, rokon családoknak átadtak vagy eladtak. Ez a rész még 1960 körül aránylag kevésbé zsúfolt, fás, szép síremlékekkel teli terület volt. Az államosításkor sok sírt már nem volt, aki megváltson, az érdekelt családok is csak a közvetlen rokonaik sírjait válthatták meg. Az így felszabadult sírhelyeket pár év alatt zömében románokkal temették be, akik aztán mind betonsírokat öntettek, így lett betonrengeteg a temetőrészből.

– A rendelkezés tovább is érvényben maradt?

– Ettől fogva a temető többi sírját is csak másod-, harmadfokú rokon örökölhette, s az örökösödést a közjegyző előtt kellett hitelesíttetni. A külföldi nem örökölhett. Pedig már nem is a tulajdonról, hanem csak a használati-bérelti jogról volt szó. Nem is a halott számított, hanem a bejegyzett megváltó-bérlő. Előfordult, hogy a fiú nem válthatta meg az apja sírját, mert a mostohaanyja nevében szerepelt. Ráadásul a megváltó is csak közeli rokonait temethette a sírba. Ennyi diszkriminatív korlátozás miatt – a magyar családok kihalását, elvándorlását is figyelembe véve – egyre több sír megváltatlan maradt. Persze voltak feledékenyek is, akik a húsz év leteltekor nem jelentkeztek, s csak a következő halottak napján döbbsentek rá, hogy más nyugszik szüleik sírjában. De hányan harcoltak egy-egy megváltásért, míg a bíróság mondta ki az ítéletet, hogy a sír nem lehet továbbra is az övék. A helyzet romlásához az járult végül hozzá, hogy 1975 táján a temető betelt, már a felső, újabb részben sem volt szabad hely. Még a nélkülözhető ösvényeket is betemették. Azóta csak úgy temethető valaki a Házsongárdba, ha van „ősi”, megváltott sírja, vagy ha egy régi – megváltatlan – sírt felszámolnak.

Ez a kérdés előzménye. Magyarok már jó két évtizede csak úgy kerülnek a Házsongárdba, ha van családi sírjuk. A megváltatlanul maradt magyar sírokba csak különleges ajánlással, vagy legalább ilyen-olyan összeköttetéssel lehetett betemetkezni, nyilván – nagyon kevés kivétellel – csak románoknak. Különösen vigyáztak a

főutak mentére, itt már minden második síron román név olvasható. Csak az egyház kezelésében lévő lutheránus temetőben maradt számunkra kedvezőbb a helyzet.

– *A sírok közt barangolva több régi, kidöntött sírkövet láttam.*

– Eddig ilyen vandál pusztításról csak egy-két esetben hallottam. Megdöbentő. Olyan kevés temetőőr van, hogy azok néhány – mondjuk ittas – sírgyalázóval nem tudnak szembeszállni. A kidöntött kövek többsége a régi sírok felszámolásából, újbóli betemetéséből származik: vagy már a sírásók kidöntik, nehogy fejükre essék, vagy az új bérlőnek nem tetszik az alakja, felirata, s azért fordítja ki. Egy részük évekig ott hever a sírok közt, fák tövében, vagy míg felaprítják betonba, töltelékek, vagy – ha értékesebb kőfajta – eladják újracsiszolásra, feldarabolásra. Láttam barokk emlékoszlopot, amelyet az új bérlő drága pénzért emberfejnyi darabokra zúzatott, hogy helyére beton típusírt készíttessen. (Egyben való elszállíttatása, ha érdekelt volna valakit, még sokkal többbe kerül!) S láttam számunkra dokumentumértékű feliratokat, sárba tiporva, rendre elenyészni. Az elmúlt évtizedekben nem volt, aki gondoskodjék róluk. Még az egyházak sem igen menthették papjaik, jótevőik ez utolsó emlékét. A nagyobb kövek elszállítása szinte megfizethetetlen sokba kerül.

– *Mi lesz ennek a dicstelen harcnak a kimenetele, mi lesz a Házsongárd jövője? Mert az erdélyi magyarság, sőt, gondolom, az egész magyarság számára a Házsongárd nem csupán egy hely, ahova szeretteinket örök nyugalomra helyeztük, esetleg helyezzük...*

– Amíg Kolozsvár zömében magyar város volt, a temetője is erre utalt. Most a lakosságnak alig egynegyede (ma már csak egyhatoda – *a szerk.*) magyar. Most már valamelyes késéssel – spontánul is – ennek megfelelően alakul a sírok aránya. Ez elől csak egy kiút volna: ha valóban panteonná, zárt egységgé nyilvánítanák a temető alsó, történelmi részét. Egy adott évtől a megváltásokat nem hosszabbítanák meg, a temetkezéseket betiltanák, s csak egészen kivételes egyéniségek kapnának itt sírhelyet. A régi, elhanyagolt sírokat – majd húsz, harminc év múlva – bizottságnak kellene megvizsgálnia, hogy érdemesek-e megőrzésre, akár stílusuk, művészi kivitelezésük miatt, akár mert híres ember nyugszik bennük. Így a Házsongárd idővel emlékpark lehetne, sétatér, amely minduntalan a nagy elődökre emlékeztet. Ez, persze, csak fantáziálás. Egyhamar nem kerül sor rá.

Amit tehetünk az az, hogy ne feledkezzünk meg sírjainkról, újítsuk meg idejében a bérletet. Küzdjünk, hogy egy méltányosabb megváltási rendszerrel távolabbi hozzátartozók is megválthassák a sírokat, s egyházaink, művelődési intézményeink is vegyenek gondjaikba minél több síremléket, akár mint megváltó, akár mint karbantartó. Még mindig bőven van mire gondot viselni.

KOMÁROMI GABRIELLA: „... JÖNNEK A POMOGÁCSOK!” POMOGÁTS BÉLÁRÓL - HATÁRAINKON INNEN ÉS TÚL

Pomogáts Béla meghalt. (1934–2023.) Majdnem kilencven évet élt. Ennyi se szokott elég lenni ahhoz, hogy az irodalomtörténészek, kritikusok irodalmi hőssé váljanak. Mesehőssé meg kiváltképp nem. Becézni se szoktuk őket, A Széchenyi-díjas „Pomo”, az irodalomtudományok doktora, az akadémikus kivétel.

„Még hogy pomogácsok!” Kik azok? – kérdezik egy Lázár Ervin-mesében. Bár csak képzelt lények ezek a meseszörnyek, de tartanak tőlük. A jó barát Lázár Ervin nem győzött mentegetődni, hogy ezek a figurák a szláv folklórból valók, méghozzá a segítség szó is ott kavargat bennük, szóval nem is igazán rosszak, és köztük nincs Pomogáts Bélához. De ki figyelt oda erre, ha maga Pomogáts se bántódott meg. Sőt: valószínűleg örült neki. mert hát ilyesfélék a halhatatlanság jelei. S végül is mit tiltanak meg ezek a pomogácsok a mesében: a nevetést és a bukfencet. Szóval, a pomogácsok ettől kezdve a miénk lettek. Ha baj van az irodalmi életben, bizony szívesen riogatnék velük. „Jaj, jönnek a pomogácsok!, mondanám ostoba, elfogult vitáink, beteges megosztottságunk idején. (LÁZÁR ERVIN: *Gyere haza, Mikkamakka*)

Nem akármilyen művekben bukkan fel Pomogáts neve. Mándy *A locsolókocsi* című kamaszregényében, a könyvtárrendezés című fejezetben a gyerekhősök először szenvedélyesen pecsételnek, aztán röpködtek az intők. „Felhívom a szülők figyelmét, írja az egyikük, hogy Pomogáts Béla elaludt órám alatt, és már nem is első ízben. Kérem tudomásul venni – Várt egy kicsit, majd odaírta – Kappel Ferencné. Lepecsételte.”

Utánanézttem, tényleg nem írt kritikát *A locsolókocsi*ról, de Mándyról nem feledkezett meg, ahogy senki más sem maradt ki ebből az életműből, aki a 20. században a Kárpát-medencében és a nyugati magyar irodalomban jelentőséggel bírt, aki valamilyen nézőpontból fontos művet írt. Ha ezt nem volt éppen *comme il faut* emlegetni, akkor is. Például Szabó Dezsőtől az *Elsodort falut*. Pomogátsnál akkora hely és érdem jutott mindenkinek, amennyi kijárt. Nem több, nem kevesebb. Van az irodalomban is „trendi”, hidegen hagyta. Valóságos lexikon lenne, ha megpróbálnám számba venni, kikről írt, Áprilytól Wass Albertig. A rövidebb névsor valószínűleg az volna, kiről nem írt. (Azt most felejtsük el, hogy létezik méltán elfelejtett irodalom.)

Kétségtől van gyászváltozatok. Még a hála motívuma is ott lehet a gyászban. Pomogáts Béla közel járt a kilencvenhez, és csaknem haláláig dolgozhatott. Mégpedig rengeteget. Ajándék a sorstól neki, nekünk. A mennyiségben is van valami emberfeletti. De ne kezdjük számolgatni a könyveit, hiszen annyira sokféle és mások. Pomogáts hol szerző, hol társszerző, hol szerkesztő, hol válogató. Egy könyvszekrényt biztosan megtöltenének a könyvei, lehet vagy kétszáz.

Tudjuk, hogy az irodalomtörténésznek néhány évtizeddel, néhány életművel is elegendő megbirkózni. Pomogáts Béla írt könyvet Kuncz Aladáról, Déry Tiborról, Radnóti Miklósról, Takáts Gyuláról, Jékelyről, Faludy Györgyről. Monográfia-számba vehetjük a Dsida Jenőről, Márai Sándorról, Juhász Ferencről szerkesztett tanul-

mányköteteit. Ó, hányféle írói világba volt bejáratos! S nemcsak úgy benézett.

Az szinte törvényszerű, hogy némelyik kisonográfiján túllép majd az idő. (Például Radnótiról már először, másodszer, harmadszor Ferencz Győző nagy-monográfiáját forgatjuk.) De sokáig fontosak voltak/lesznek ezek a könyvek a *Nagy írók* sorozatban. Még el sem temettük, amikor ezeket a sorokat írom, máris kész vele kapcsolatban néhány vélekedés. Nem hinném, hogy cáfolja őket az idő.

Angyalosi Gergely megállapításai a nekrolóiban olyanok, mintha már távolságtartással volna módunk megítélni: „[...] ő volt magasan a legtermékenyebb magyar irodalomtörténész, kritikus, irodalmi és kulturális publicista.” (*Élet és Irodalom*, 2023. május 5.) Nem téved a nekrológ írója abban sem, hogy sehol, semmi stilisztikai bravúr. Pomogáts maga volt a visszafogottság, a racionalitás, a józan érvelés. A gondolataira csodálkoztunk rá akkor is, ha olvastuk, akkor is, ha hallgattuk. No meg, a ma már oly ritka enciklopédikus tudásán ámultunk. A bátorságán is, hogy volt mersze átvágni magát az irodalom rengetegén. Pedig ezek a művek tartogatják leginkább a tévedés lehetőségét. Minden felsorolás, névsor esély erre. Biztosan tudta ő is, tartott is tőle, de azt is tudta, nélkülözhetetlenek ezek az áttekintések, az ismeretterjesztő szándék sem volt idegen tőle. Ezért szól könyve a kortárs magyar irodalomról 1945-től 1981-ig és a nyugati magyar irodalom 1945 utáni korszakáról. Mindkét esetben könyvrengetegen vágta át magát.

Most, hogy kész a leltár, kimondhatjuk: az ment el közülünk, aki itt és most az erdélyi irodalomról a legtöbbet tudott. Tengernyi, amit ennek a sorsát kereső irodalomnak az évtizedeiről írt. Írásai ez ügyben megkerülhetetlenek és elévülhetetlenek látszanak. Halálhíre gyász a határainkon túl is.

Annyit dolgozott, hogy joggal vélhetnénk, el se hagyta a könyvtárát. Egyébként az otthona is inkább könyvtárra hasonlított. De ez mégsem így van. Nem volt szobatudós, tudós volt és közéleti ember. Nem tudott nem beleszólni abba, ami az élet. Ifjan nagy időket ért meg. 1956-ban az életét se sajnálta. 1959–60-ban internálták „bűneiért”. Megírta a vallatás kínjait, arca, állkapcsa holtig őrizte ezek nyomát. De később, amikor már nem életünket és vérünket kívánta a sors, beleszólási igénye nem fogyott. A 90-es években a Demokratikus Charta szóvivője volt. 1995–2001-ig az Írószövetség elnöke. Imponálóan helyállt, de ahogy múltak az évek, egyre nehezebben viselte el, hogy az irodalom is politikai csatározások színtere lett.

Ha rágondolunk, belátjuk, nem a rangok, címek számítanak: Pomogáts egy-személyes intézmény volt. Magát nemzeti liberálisnak mondta, ezzel együtt igaz, hogy a hajdani piarista diák holta napjáig hívő keresztény maradt, aki sose kérkedett katolicizmusával. Nehéz elhinni, hogy tengernyi gondja, munkája mellett nem volt árva cica, akit magára hagyott volna. Biztos lehetett abban, hogy aki otthon várja, ezzel is egyetért.

Felesége, Varsányi Klára, aki francia nyelvkönyv szerzője is, mindenben segítőtárs és szövetséges volt. Nincs az a sok munka, amit sokallt volna. Amikor először láttam, akkor is az írógépnél ült, kéziratot gépelt, nem a magáét. Három szépséges cicájuk meg egy-egy fotelben szunyókált. A falon a régi cicák képei. Egyet a neten is

KOMÁROMI GABRIELLA: „... JÖNNEK A POMOGÁCSOK!”

az ölében tart Pomogáts Béla. Kis kedvencei is bekerültek az irodalomba, ahogy Szabó Magda vagy Ottlik macskái. (Lásd: *Doromboló*, *Macskakalendárium*, *A kandúr csodatettei* stb.)

Amikor 1985-ben újjászületett az 1904-ben alapított Berzsenyi Társaság, alapító tagjaink egyike lett. Szerepelt a helikoni konferenciákon, előadott a niklai gyerektáborban. Takáts Gyula halála után elnökké választottuk. Feladathalmozó volt, de sok-sok megbízatása mellett 2014-ig betöltötte ezt a szerepkört is. Akkor én olvastam fel a búcsúlevelét, a Társaság nevében végső búcsút is én veszek tőle.

2023. május 15.

* * *

L. ROHBOCK: *Marosvásárhely*

Berzsenyi szobor Kaposváron

(Fotó: Lang Róbert)